

ÇİNLİLER İBLİSLERİ NEDEN KIZIL SAÇLI TASVİR EDER?

Çin'in uzak bir köşesindeki eski ve sessiz bir tapınağın duvarlarını süsleyen fresklerde alışılmadık bir ayrıntı yer alır: İblisler kızıl saçlı ve mavi gözlüdür. Bu sıra dışı tasvir, Rus gezgin ve bilim insanı Grigoriy Efimoviç Grum-Grjimaýlo için yalnızca sanatsal bir merak değil, derin bir tarihî araştırmanın başlangıcı olur. Görünüşte küçük bir ayrıntı, onu Çin'in en eski halklarından biri olarak kabul edilen Di kabilesinin izini sürmeye ve bu gizemli imgenin kökenlerini keşfetmeye götürür.

Grum-Grjimaýlo, tarihî kaynakları, arkeolojik bulguları, dilbilimsel ipuçlarını ve etnografik gözlemleri bir araya getirerek Çin ve Orta Asya'nın erken dönem halkları hakkında geniş bir panorama sunar. Yazarın yorumuna göre, kızıl saçlı olarak betimlenen bu figürler, Çin tarihinin derinliklerinde iz bırakan eski toplulukların kültürel hatıralarının bir yansıması olabilir.

Bu eser, yalnızca bir sanat tasvirinin ardındaki anlamı araştırmakla kalmaz; aynı zamanda halkların göçleri ve kültürel etkileşimleri üzerine düşündüren kapsamlı bir tarihsel yolculuk sunar. Okur, küçük bir ayrıntının izinden gidilerek nasıl büyük bir tarihî hikâyenin ortaya çıkarılabileceğine tanıklık eder.

ISBN: 978-625-5951-64-9

9 786255 951649

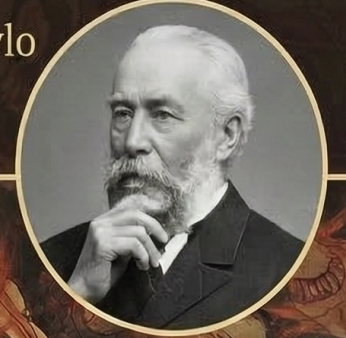
ÇİNLİLER İBLİSLERİ NEDEN KIZIL SAÇLI TASVİR EDER?

Çev. Dr. Gülnara ERGAN

ÇİNLİLER İBLİSLERİ NEDEN KIZIL SAÇLI TASVİR EDER?

Grigoriy Efimoviç Grum-Grjimaýlo
Çeviren Dr.Gülnara ERGAN

TARİHİ-ETNOGRAFİK ARAŞTIRMA

KimlikYayınları

Grigoriy Efimoviç Grum - Grjımaylo

ÇİNLİLER İBLİSLERİ NEDEN KIZIL SAÇLI TASVİR EDER?

Çev: Dr. Gülnara ERGAN

ÇİNLİLER İBLİSLERİ NEDEN KIZIL SAÇLI TASVİR EDER?

Yazar

Grigoriy Efimoviç Grum-Grjimaşlo

Çeviri

Dr. Gülnara ERGAN

İç Tasarım ve Yayına Hazırlayan

Cihan ER

Kapak Tasarımı ve Grafik

Erol ATICI

E - Kitap

Mart 2026

ISBN

978-625-5951-64-9

T.C. Kültür Bakanlığı

Yayıncılık Sertifika No

52115

Köşk Mah. Ahmet El Biruni Cad. No: 8

Melikgazi / KAYSERİ

Tel: 0 352 207 66 66 / 31029 – 0 544 616 00 38

web: www.kimlikyayinevi.com / tezmer@yandex.com

Kitabın içerisindeki tüm bilgilerin hukuki ve cezai sorumluluğu yazarına aittir. Yayınevinin yazılı izni olmadan, hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir kısmı ya da tümü yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

ÖN SÖZ

Karşınızda, başlığıyla merak uyandıran ve hafif bir gülümseme getiren bir kitap var: Neden Çinliler iblisleri kızıl saçlı olarak tasvir eder? İlk bakışta bu soru dar kapsamlı ve neredeyse bir merak konusu gibi görünebilir; yalnızca bir sanat tarihi albümünde yer alacak bir not için uygun gibi durur. Ancak Grigoriy Efimoviç Grum-Grjimaýlo'nun (1864–1936) elinde bu konu, binyılları ve çeşitli kültürleri kapsayan kapsamlı bir tarihi-etnografik araştırmaya dönüşmüştür. Bu eser, yalnızca sanatsal kanonun çözümlemesini sunmakla kalmaz; aynı zamanda eski Çin ve çevresindeki bölgelerin etnik tarihine, halkların kökenlerine, karşılıklı etkileşimlerine ve kültürel bağlantılarına derinlemesine bir bakış sağlar.

Grum-Grjimaýlo, dikkate değer bir figürdür. Eski bir soylu ailenin torunu olarak üstün bir eğitim almış ve genç yaşta doğa bilimleri ile coğrafyaya ilgi göstermeye başlamıştır. Bilimsel kariyeri, kapsamı bakımından eşsizdir: Zoolog, coğrafyacı, etnograf, doğu bilimci ve gezgin olarak hem akademik bir bilim insanının hem de cesur bir kâşifin niteliklerini bünyesinde toplamıştır. Orta Asya, Moğolistan, Sincan ve Çin'e düzenlenen seferlerde yalnızca zengin flora ve fauna koleksiyonları toplamakla kalmamış; karşılaştığı halklar hakkında ayrıntılı gözlemler yapmıştır. Bu gözlemler, kaynaklara dair derin bilgiyle birleştğinde, başkalarının yalnızca dağınık veriler gördüğü yerde karmaşık ilişkileri görebilmesine olanak tanımıştır.

Kitabın yazılmasına ilham veren olay, yazarın bir sefer sırasında yaşadığı somut bir deneyimdir. Gansu eyaletinde, Nan-gu-chen yerleşiminde, yazar eski, mütevazı ve neredeyse unutulmuş bir tapınağa girmesiyle başlar. Tapınağın duvarları parlak ve yer yer değişik freskler süslemekteydi. Öte dünyada günahkârların çektiği acıları tasvir eden sahneler arasında dikkatini cehennem beyleri ve iblislerin figürleri çekmiştir. Yüzleri etkileyiciydi: kızıl/sarı saçlar, mavi gözler, belirgin elmacık kemikleri ve iri burunları vardı. İblisleri tasvir eden sanatçı, bu yüz hatları adeta hafızadan aktarılmış portreler gibiydi. Peki, bu yüzler kime aitti? Çin görsel geleneğinde böyle bir “*yabancı*” imgesi nereden gelmiş olabilirdi? İşte bu soru, araştırmanın çıkış noktası olmuştur.

Tarihi kayıtlara derinlemesine bakıldığında, Grum-Grjimaýlo “*Di*” adlı bir kabileye rastlayarak, Çin öncesi dönemin en eski halklarından biri olan bu topluluk, Sarı Nehir havzasında yaşamaktaydı. Yazarın yeniden inşasına göre, *Di*’ler açık renk, kızıl/sarı saçlı, uzun boylu ve atletik yapılı bir halktı. Birçok boydan oluşan, yarı göçebe bir yaşam tarzını süren ve seçilmiş yaşlılar tarafından yönetiliyordu. Çinliler ve Tibet Platosu’ndan gelen Çian kabileleriyle uzun süren mücadelelerinde *Di*’ler mağlup olmuş; bir kısmı Gobi Çölü’nün ötesine bir kısmı ise Sichuan ve Yunnan’a yerleşip yerel halklarla kaynaşmıştır. Kuzeyde, *Di*’lerin torunları Mançu, Türk ve Fin gruplarına katılarak Wuhuan, Toba, Uygur ve Kırgız gibi halkların oluşumunda yer almıştır. Güneyde ise asimilasyon süreci daha yavaş ilerlemiş ve *Di*’lere özgü bazı fiziksel özellikler daha uzun süre korunmuştur.

Grum-Grjimaýlo, tarihi olayları basitçe sıralamakla yetinmez. Etnografik tasvirleri arkeolojik buluntular, dilbilimsel paralellikler ve Çin kaynaklarından elde ettiği verilerle titizlikle karşılaştırmıştır. Özel bir önem, *Di*’lerin Çin uygarlığının oluşumundaki rolüne verir. Ona göre, M.Ö. XII. yüzyılda iktidara gelen Zhou hanedanı, Çin ve *Di* kökenlerinin karışımına sahiptir; *Di*’lerin dini inançları ve atalara tapınma kültü, Konfüçyülük ve Taoizm’in gelişiminde belirgin bir etki bırakmıştır. Ataların ruhlarını (gui) temsil eden imgeler, büyük ölçüde “*kızıl/sarı saçlı*” atalara dair anılardan kaynaklanmaktadır.

Araştırmamanın önemli bir bölümü, yazarın çağdaşlarının öne sürdüğü hipotezlerle yapılan tartışmalara ayrılmıştır. XIX. yüzyılın sonları, Çin kültürünün kökeni üzerine canlı tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. Bazı Avrupalı sinologlar (Terrien de Lacouperie, Biot, Legge gibi...), Çin uygarlığının Batı’dan, muhtemelen Orta Doğu’dan kaynaklandığını öne sürerek mimari, sulama teknikleri ve sözcük paralelliklerine dikkat çekmişlerdir. Grum-Grjimaýlo bu varsayımları tamamen reddetmez; aksine kendi saha verilerini kullanarak bunları daha net biçimde açıklamayı amaçlamıştır. O, eski Çin’de görülen gelişmiş sulama tekniklerinin, başlangıçta ormanlar ve su bakımından zengin bir bölgede kendi başına ortaya çıkmış olmaktan ziyade, dışarıdan edinilmiş olabileceğine dikkat çeker.

Kitabın en güçlü yönlerinden biri, etnografik tasvirlerdir. Yazar yalnızca *Di*’leri değil, bölgedeki diğer halkları da ele alır: Tunguzlar,

Soyotlar, Yeniseyliler, Yunnan kabileleri, Siyah Lolo'lar ve Burma'daki Kattlar. Fiziksel özellikleri, geleneksel kıyafetleri ve günlük yaşam alışkanlıklarını kaydeder; ayrıca uzak tarihsel olayların izlerini taşıyan efsanelere de dikkat çeker. Bu tasvirler, kitabı Doğu ve Orta Asya halklarının adeta bir "hafıza haritası" hâline getirir.

Bu çalışma, günümüz okuyucusu için bir tarihî kaynak niteliğindedir; kendi döneminin bilimsel düşüncesinin bir anıtı olarak XIX. yüzyıl sonunun yöntemlerini ve argümantasyonunu göstermektedir. Uzak bir tapınakta yapılan tesadüfi bir gözlem, nasıl kapsamlı bir tarihî yeniden yapılandırmaya dönüşebilir; saha izlenimleri, yazılı kaynakların derinlemesine incelenmesiyle nasıl birleşir, açıkça görülmektedir. Öte yandan, bu eser bilimsel cesaret ve geniş perspektifin de bir örneğidir. Yazar, dar bir disiplinin sınırlarını aşmaktan çekinmez; tarih, etnografi, dilbilim ve sanat tarihini tek bir araştırma alanında birleştirir.

Bizler için Grum-Grjimaylo'nun kitabı, yayımlanmasından yüzyılı aşkın bir süre sonra yeniden düşünmeye davet niteliğindedir. Genetiğin ve arkeolojinin halkların göçleri hakkında yeni veriler sunduğu bir çağda, önceki kuşak bilim insanlarının aynı sorulara farklı yöntemlerle nasıl yanıt aradıklarını görmek oldukça öğreticidir. Bu eseri okumak, bilimsel araştırmanın canlı dokusunu; hipotezleri, tartışmaları, keşifleri ve muhtemel yanlışlarıyla birlikte hissetmeyi sağlar.

Bu eseri bugün yayımlayarak, Rus doğubilim okulunun en ilgi çekici anıtlarından birini bilimsel ve kültürel dolaşıma kazandırmayı amaçlıyorum. Umarım eser, okuyucu için yalnızca Çin ve komşularının en eski tarih sayfalarına dair bir bilgi kaynağı olmakla kalmaz; aynı zamanda merak, dikkat ve ilişkileri görebilme yetisinin, küçük bir soruyu nasıl bütün halkları ve çağları kapsayan bir tarihe dönüştürebileceğine dair bir örnek teşkil eder. Belki siz de yazar gibi fark edeceksiniz ki, bir resimdeki saç renginde gizli küçük bir ayrıntının ardında, araştırılmayı hak eden büyük bir dünya yatar.

ÇİNLİLER İBLİSLERİ NEDEN KIZIL SAÇLI TASVİR EDER?

Çinlilerin iblisleri kızıl saçlı olarak tasvir etmeleri, yalnızca bir sanat tarihi merakı olarak kalmayıp, beni derinlemesine tarihî ve etnografik sonuçlara ulaştırdı. Bu gözlem, eski Çin'in ve çevresindeki halkların kökenlerine, kültürel etkileşimlerine ve tarih boyunca birbirleriyle kurdukları ilişkilere dair daha geniş bir araştırmanın kapısını araladı.

Sarı Nehir (Huang He) havzasında, Çin halkından önce bu bölgenin bilinen en eski yerleşimcilerinden biri, kızıl saçlı *Di* halkı olmuştur. Di topluluğu, birkaç kabileye ayrılmış ve her kabile, seçilmiş bir lider tarafından yönetilmiştir. Şansi (Shanxi) bölgesini merkez edinen Çinliler, Çin Ovası'na Tibet Platosu'ndan gelen *Qiang* kabilelerine karşı üstünlük sağlamışlardır.

Bu savaşların sonucunda Çinliler galip gelmiş olsa da, Di halkının bir kısmı Gobi Çölü'nün kuzeyine doğru çekilmiş, diğer kısmı ise Sichuan ve Yunnan bölgelerine göç etmiştir. Birbirine akraba olan bu kabileler, göç ettikleri bölgelerde Güney Çin'in yerli halklarıyla (esmer ırkla) kaynaşmıştır.

Di halkı, kuzeyde siyah saçlı Mançu, Türk ve Fin kökenli unsurlarla karışarak farklı kabileler meydana getirmiştir. Bu kabileler arasında *Wuhuan*, *Toba*, *Uygur*, *Kırgızlar* ve muhtemelen *Ugor* toplulukları da bulunmaktadır. Günümüzde Di halkının kültürel ve fiziki özelliklerine en çok *Tunguzlar* ve *Soyotlar* arasında rastlanmaktadır. Hatta Yenisey civarında yaşayan bazı kabilelerin, doğrudan Di halkının akrabaları olabileceği ileri sürülmektedir.

Siyah saçlı toplulukların, kızıl saçlı Di halkını asimile etme süreci güney bölgelerde de devam etmiş; ancak topografik koşullar nedeniyle bu süreç oldukça yavaş ilerlemiştir.

Tüm bu karmaşık tarihsel sürece rağmen, Di halkı Çin tarihinde silinmez izler bırakmıştır. *Zhou Hanedanı*, Di kökenli olup Çin'deki dini düşünce sistemlerini derinden etkilemiş, *Konfüçyüsçülük* ve *Taoizm*'in doğuşunda önemli bir rol oynamıştır.

Di kabilelerinin geliştirdiği *Atalar Kültü* (*Gui*), Çin kültürü üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Zamanla Çin sanatında kötü ruhlar, kızıl saçlı figürler olarak tasvir edilmeye başlanmıştır. Başlangıçta

atalara saygı temelli bir inanç sistemi olan bu kült, zamanla şeytani varlıkların betimlenmesinde kullanılan bir simge hâline dönüşmüştür.

Bu araştırmanın odak noktasını, Gansu eyaletinin Gan-zhou-fu kentinin güneyinde yer alan Nan-gu-cheng (Güney Eski Şehir) ilçesindeki bir tapınağın duvar resimleri oluşturmaktadır. Tapınağın iç duvarlarını süsleyen fresklerde, cehennem temalı sahneler yer almaktadır. Bu sahnelerde, günahkârların uğradığı çeşitli işkenceler ayrıntılı bir biçimde betimlenmiştir.

Yan Wang

Resimlerde, kaynar suya atılan, çarmıha gerilen, baş aşağı asılan, gözleri oyulan, dilleri koparılan, vücutları parçalara ayrılan, derileri yüzülen, kazığa oturtulan, havanlarda dövülen, tavada kızartılan, kafa derileri soyulan, organları çıkarılan ve kafatasları kırılan figürler dikkat çekmektedir. Bu işkenceleri uygulayan varlıklar, *Gui* olarak adlandırılan kötü ruhlardır. *Gui*'ler, cehennemin on bölümünü yöneten *Wan* adlı beylerin emri altında hareket etmektedir.

Cehennemin on prensinden biri olan *Yan Wang*'ın ve ona bağlı cellatların tasvirleri, söz konusu fresklerde detaylı biçimde yer almaktadır. Sanatsal açıdan yüksek bir üslup barındırmaları da, bu resimler tarihsel ve kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir.

Tapınak duvar resimlerinde, cellatlar (*Shou-Gui*) itici ve vahşi bir görünüme sahip olarak betimlenirken, cehennem beyleri daha ölçülü ve otoriter bir tarzda resmedilmiştir. Bu figürler; sarı saçlı, pembe yanaklı, belirgin elmacık kemikli, büyük ve yuvarlak burunlu, derin mavi gözlü, kalın ve sarkık kaşlı, gür bıyıklı ve kama biçiminde sakallı insan formunda tasvir edilmiştir. Söz konusu detaylı fiziksel nitelikler, sanatçının yalnızca hayal gücüne dayanmadığını, muhtemelen gerçek bir modelden esinlendiğini düşündürmektedir. Ancak, betimlenen bu kişilerin kimliği hâlâ belirsizliğini korumaktadır.

Bu figürlerin günümüz Avrupalı halklarıyla doğrudan bir bağlantısının bulunmadığı açıktır. Çin kültüründe Avrupalılar genellikle "*yai gui-tzu*" (denizasıra şeytanlar/iblisler) olarak adlandırılmış ve kötü ruh tasvirleri (*gui*) sıklıkla sarı saçlı figürlerle temsil edilmiştir. Bu durum, Çin sanatında yabancı unsurların temsiline dair kültürel kodların varlığını yansıtmaktadır.

Bazı araştırmacılar, Çinlilerin Huang He Nehri havzasına geleneksel adıyla "*Çiçekler Ülkesi*"ne Batı'dan¹ göç ettikleri yönündeki tezleri

¹ Bu teoriyi savunan Terrien de Lacouperie (1845–1894), Fransız bir sinolog ve dilbilimcidir; Çin uygarlığının Mezopotamya etkisiyle şekillendiğini iddia eden tartışmalı çalışmalarıyla tanınır. Görüşlerini detaylandığı başlıca eserler için bkz. örneğin: *Early History of Chinese Civilisation* (1880); "The Yh-king," *The Athenaeum*, no. 21 (January 1882; 9 and 30 September); "Chinese and Akkadian Affinities," *The Academy*, no. 20 (January 1883); "Early Chinese Literature," *The Academy*, no. 28 (July 1883); "The Affinity of the Ten Stems of the Chinese Cycle with the Akkadian Numerals," *The Academy*, no. 1 (September 1883); "The Chinese Mythical Kings and the Babylonian Canon," *The Academy*, no. 6 (October 1883); "Traditions of Babylonia in Early Chinese Documents," *The Academy*, no. 17 (November 1883); "The Oldest Book of the Chinese and Its Authors," *Journal of the Royal Asiatic Society*, n.s., 14, no. 4 (1882) and 15, no. 2 (1883); "Babylonian and Old Chinese Measures," *The Academy*, no. 10 (October 1885); "Babylonia and China," *The Academy*, no. 7 (August 1886); *The Languages*

of China Before the Chinese (1887); "Origin from Babylonia and Elam of the Early Chinese Civilisation," *Babylonian and Oriental Record*, nos. 3–8 and 10 (1889); "The Old Babylonian Characters and Their Chinese Derivates," *Babylonian and Oriental Record*, no. 4 (1888); "From Ancient Chaldea and Elam to Early China: A Historical Loan of Culture," *Babylonian and Oriental Record*, nos. 2–4 (1891). Aynı tezi destekleyen diğer akademisyenler: Charles de Harlez (1832–1899): Belçikalı şarkiyatçı; Zhou kültürünün kökenleri ve Maniheizm üzerine çalışmış, Lacouperie'nin teorilerini metodolojik açıdan eleştirmiştir. Bkz. Charles de Harlez, *Journal Asiatique* (1890): 240–260. de Lacouperie'nin bu görüşlerini desteklemiş ve "Les religions de la Chine," *Muséon* (1891): 157'de yayımlamıştır. Ancak bu görüş daha önce *Joseph de Guignes* (1721–1800): Fransız oryantalist; Çinlilerin Mısır kökenli olduğunu öne süren *Mémoire* (1758) adlı çalışmasıyla erken dönem tartışmalara katkıda bulunmuştur. Tam adı "Mémoire dans lequel on prouve que les Chinois sont une colonie égyptienne" (1758); bu konuda çıkan tartışmalar için bkz. Cordier, *Bibliotheca Sinica*, vol. 1, 230. Benzer şekilde, *Édouard Biot* (1803–1850): Fransız sinolog; *Le Tcheou-li* (1851) çevirisi ve Çin tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinir, aynı düşünceyi desteklemiştir: *Le Tcheou-li ou rites des Tcheou*, vol. 1; ayrıca "Études sur les anciens temps de l'histoire chinoise," *Journal Asiatique*, 4e série, vol. 7 (1835): 174–175. James Legge (1815–1897): İskoç misyoner ve sinolog; *The Chinese Classics* (1861–1872) çevirileriyle tanınır., *The Chinese Classics; with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena and Copious Indexes*, vol. 3, pt. 1, Prolegomena, 189; vol. 5, Prolegomena, 134'te benzer fikirleri savunur. Ayrıca bkz. *Ferdinand von Richthofen* (1833–1905): Alman coğrafyacı; Çin'in tarihi coğrafyasına dair çalışmalar yapmıştır. *China*, vol. 1: 339–343 ve 428; *Sergey Mihayloviç Georgiyevskiy* (1851–1893) — Rus dilbilimci, doğu dilleri uzmanı ve sinologdur. XIX yüzyılda Çin dili ve halkının kökenine dair filolojik yaklaşımlar geliştirmiştir. En bilinen eseri "O Korennom Sostave Kitayskogo Yazıka v Svyazi s Voprosom o Proishojdenii Kitaytsev" (1888), Çin dilini Hint-Avrupa dilleriyle karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışmıştır. *Georgiyevskiy "O Korennom Sostave Kitayskogo Yazıka v Svyazi s Voprosom o Proishojdenii Kitaytsev"* 61, 65 – her ikisi de Çinlilerin Tarım Havzası kökenli olduğunu ileri sürmektedir. Son olarak *Heinrich Julius Klaproth* (1783–1835): Alman dilbilimci; *Asia Polyglotta* (1823) eserinde Çinlilerin Orta Asya kökenli olduğunu savunmuştur, *Asia Polyglotta*, s.356, Çinlilerin Kunlun Dağları'ndan

destekleyen çalışmalar ortaya koymuştur. Ancak sinoloji çevreleri² bu hipoteze genellikle mesafeli yaklaşmakta ve büyük ölçüde olumsuz bir tutum sergilemektedir.

Sinologlar ve Çin tarihçileri, Çinlilerin MÖ XXV. yüzyılda modern Çin İmparatorluğu topraklarının yalnızca küçük bir bölümünü iskân ettikleri konusunda görüş birliğine varmışlardır.³ Bu erken yerleşim alanı, Şansi eyaletinin güney yarısı ile ona bitişik Şensi, Henan ve Jili eyaletlerinin bazı kesimlerinden oluşmaktaydı. Bu bölge, Çinliler tarafından “Çiçekler Ülkesi” (花國) olarak adlandırılmıştır.

Tarihsel kayıtlara göre, Çiçekler Ülkesi'nin çevresinde yoğun ormanlar, geniş çayırlar ve vahşi avcı kabilelerin yaşadığı uçsuz bucaksız araziler bulunmaktaydı.⁴ Çinliler, bu bölgede varlıklarını güçlendirmek için sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır. Ormanları temizlemiş, bataklıkları kurutmuş ve el değmemiş doğal çevreyle yoğun bir şekilde mücadele etmişlerdir.

Zamanla Çinliler, yerli halkları baskı altına alarak topraklarını genişletmişlerdir. Bu genişleme sürecinde Yan-zi-jiang Nehri ve Sarı Deniz kıyılarına kadar ulaşmışlardır.⁵ Bu tarihsel süreç, bazı

Huang He vadisine indiğini savunur. Bu görüş Biot tarafından da desteklenmiştir.

² Friedrich Hirth (1845–1927), Alman asıllı Amerikalı sinolog ve tarihçi. Özellikle Çin tarihi, coğrafyası ve Çin-Avrupa ilişkileri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Friedrich Hirth, *Ueber fremde Einflüsse in der chinesischen Kunst* (München Leipzig, 1896), 2.; Édouard Chavannes (1865–1918), Fransız sinolog ve tarihçidir. Çin tarihi, kültürü ve dinleri üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarla tanınır. Chavannes, Batı'da Çin çalışmalarının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Orta Asya'da arkeolojik keşifler yapmış ve Çin epigrafisi üzerine önemli çalışmalar yürütmüştür. Édouard Chavannes “Sans titre,” *Journal Asiatique* (1897): 531.

³ Richthofen, *China*, 1: 340–341.

⁴ Richthofen, *China*, 1: 344–345; S.M.Georgiyevskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii (do imperatora Tsin'-Shi-Khuan-Di)*, (Sankt-Peterburg: A. Grigoryeva, 1885): 258.

⁵ Johann Plath, “Ueber die Verfassung und Verwaltung China's unter den drei ersten Dynastien,” *Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie*

araştırmacılar tarafından Avrupalıların Kuzey Amerika'daki yayılımına benzer şekilde değerlendirilmektedir. Ancak bu karşılaştırma, akademik çevrelerde farklı yorumlara konu olmaya devam etmektedir.

Shou-Gui

Nehir kenarlarında yaşayan yerli topluluklar, silah zoruyla değil, zamanla Çin medeniyetinin kültürel ve sosyo-politik üstünlüğü karşısında asimile olmuş ve yerlerini geleneksel Çin tarih yazımında ideal hükümdarlar olarak kabul edilen Yao, Shun ve Yu gibi figürlere bırakmışlardır.⁶ Bu durum, Çin uygarlığının başlangıç evresinde bile güçlü bir kültürel ve örgütlü yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

der Wissenschaften, I. Klasse, c. 10, no. 2 (München), 7.; Terrien de Lacouperie, "Les langues de la Chine avant les Chinois," *Le Muséon* 6 (1887): 107 ve devamı.

- ⁶ Çinliler, erken dönem liderlerini siyasi örnekler olarak benimsemiş ve bu geleneği sürdürmüşlerdir. *Guo-yu* (Antik Çin'den kalma hitabet metinleri koleksiyonu) bu anlayışı yansıtan önemli bir kaynaktır. Bu metinlerde, MÖ X-V. yüzyıllar arasındaki yöneticilerin Konfüçyüsçü erdemlere dayalı yönetim felsefesi vurgulanmaktadır. Örneğin, Ji Hanedanı

Erken dönem Çin kültürünün geliştiği coğrafi alan, günümüz Çin topraklarının yalnızca küçük bir bölümünü (yaklaşık 1/30'unu) kaplamaktaydı. Buna rağmen, bu kültür zamanla yayılarak bütün Doğu Asya'yı derinden etkilemiş ve bölgenin medeniyet temellerini şekillendirmiştir. Ancak, Terrien de Lacouperie gibi XIX. yüzyıl bilginlerinin öne sürdüğü ve Çin kültürünün dışarıdan göç eden gruplar (özellikle brakisefal “kısa kafalılar”) tarafından getirildiğini iddia eden hipotez, modern sinoloji tarafından reddedilmektedir. Bununla birlikte, Çin kültürünün nasıl bu denli yüksek bir gelişmişlik seviyesine ulaştığı sorusu,⁷ arkeolojik ve antropolojik araştırmalarla hâlâ tartışılmaktadır.

prenslerinden Ma-fu, Prens Mi-wan'ın şu sözlerini aktarır: “Eski krallarımız öncelikle silahlara başvurmadılar. Aksine, sıkıntılı zamanlarda halka iyiliklerini göstererek barışı sağlamayı ve kötülükleri önlemeyi amaçladılar. Böylece hem kendi topraklarında düzeni korudular hem de feodal prensliklerle olan ilişkilerini yönettiler.” Charles de Harlez, “Koue-Yu ou Discours des Royaumes,” *Journal Asiatique*, 9. seri, c. 2 (1894), 379–383. Devlet Sisteminin Tarımsal Kökenleri, Çin devlet sisteminin gelişiminde tarım ve su yönetiminin rolü dikkat çekicidir. Çince’de “hükümet/devlet” (政, zhèng) ve “nehir akışı” (治, zhì) kavramlarının benzer hiyerogliflerle ifade edilmesi, merkezi otoritenin sulama sistemlerinin düzenlenmesi ihtiyacından doğduğunu düşündürmektedir. Bu durum, erken Çin toplumunun tarımsal komün yapısının zamanla merkezi bir devlet sistemine evrildiğini göstermektedir (Ludwik Krzywicki, *Antropologia etniczna: wg wykładów L. Krzywickiego* (Warszawa, 1896), 133.) Ludwik Krzywicki (1859–1941) Polonyalı antropolog, sosyolog ve entelektüel bir bilim insanıdır. Önemli çalışmaları arasında *Antropologia* (1896)

- ⁷ Georgiyevskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 259, ilkel Çinlilerin sarı saçlı bir ırka mensup olabileceğini öne sürmekte ve bu tezini dilsel kanıtlarla desteklemektedir. Çince hükümdar kavramını ifade eden “huang” (皇) hiyeroglifinin, “bai” (白 - beyaz) ve “wang” (王 - kral) karakterlerinden oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bu terminolojik benzerlik, daha geniş bir coğrafi ve kültürel bağlamda değerlendirilebilir: 1. Moğol geleneğinde prensler için kullanılan “beyaz kemikler” (цагаан яс) tabiri, Türk kültüründeki “Ak süyek” (ak kemik) kavramıdır. Her iki terim de seçkinler sınıfını ve soyluluğu ifade etmektedir. Georgiyevskiy, bu terminolojik benzerliklerin Moğollara göç yoluyla geçmiş olabileceğini öne sürmektedir. Bu durum, erken dönem Orta Asya toplulukları arasındaki kültürel etkileşimlerin dilsel izlerini taşımaktadır.

Friedrich Hirth gibi bilim insanları, Çin'in sanat ve teknolojik alanlarda MS I. yüzyıla kadar büyük ölçüde bağımsız bir gelişim sürdürdüğünü, ancak özellikle Han Hanedanlığı döneminden itibaren Batı ve Hint kültürlerinden belirli etkiler aldığını savunmaktadır. Bu durum, Çin'in erken dönemde kendine özgü bir medeniyet inşa ettiğini, ancak zamanla dış etkilerle zenginleştiğini ortaya koymaktadır.⁸

Zhou Hanedanı döneminde inşa edilen ve Yuan Hanedanı döneminde unutulmuş "Gu" adlı yüksek kulelerin mimari kökenleri tartışma konusudur. Bu yapıların Asur basamaklı piramit tapınaklarıyla olan benzerliği, kültürel etkileşim ihtimalini gündeme getirmektedir. Benzer şekilde, sulama tekniklerinin kökeni meselesi de dikkat çekicidir. Sulama sanatının ilk örneklerinin kurak Suriye ve İran topraklarında görülmesi, Çin'deki uygulamaların kaynağı hakkında sorular doğurmaktadır.

Çin'in erken dönem coğrafyası geniş yaylalar ve bol ormanlarla kaplıydı. Huangho (Sarı Irmak) ve Yangtze nehir sistemleri doğal sulama imkânı sağlıyordu. Ancak zamanla ormanlık alanların tahribi ve toprağın işlenmesi sonucunda ekosistem değişmiş, toprak nem oranı azalmıştır. Bu durum suni sulama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İlginç olan, MÖ XX. yüzyılda Çinlilerin karmaşık kanalizasyon sistemlerini bilmeleridir. Bu teknik bilginin kökeni, Çinlilerin bu topraklara dışarıdan gelmiş olma ihtimalini akla getirmektedir.⁹

⁸ "Über fremde Einflüsse in der chinesischen Kunst" ve "Zur Kulturgeschichte der Chinesen", *Allgemeine Zeitung*, Beilage, Nr. 147 (6 Temmuz 1898): 8; Nr. 148 (7 Temmuz 1898): 8. (Sonderabdruck/özel baskı).

⁹ Çince ölüm kavramının "gui-xi" (歸西) yani "batıya dönmek" olarak ifade edilmesi antropolojik açıdan kayda değerdir. Bu terminoloji, Çin mitolojisinde yer alan ve Sarı Nehir havzasına batıdan yapılan göç anlatılarıyla paralellik göstermektedir. Georgiyevskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 61. Bu dilsel özellik, Çin kültürünün kökenlerine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

Tarımsal terminoloji bağlamında yapılan karşılaştırmalı dil analizleri şu bulguları ortaya koymaktadır:

Çin Tarım Terminolojisinin Kökenleri:

"Toprağı işlemek" anlamına gelen "li" (犁) ve "liu" (耩)

Bu veriler ışığında, Çinlilerin Huangho civarına sonradan yerleşmiş bir grup olabileceği hipotezi güç kazanmaktadır. Eğer göç ettikleri kabul edilirse, kökenlerinin hangi coğrafyaya dayandığı sorusu önem kazanır. Ön Asya'nın kadim kültür merkezleri, farklı ırk ve dillerden insanların bilgeliklerini harmanladığı bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Çin kültürünün bu merkezlerle bağlantısı araştırılmaya değer bir konudur.

“Saban” anlamındaki “lei” (耒) terimleri Bu sözcüklerin fonetik ve semantik açıdan Batı dillerindeki karşılıklarla benzerlik gösterdiği gözlemlenmektedir.

Terminolojik Farklılaşma:

Çince bu terimler dar teknik anlamlar taşıırken, batı dillerinde daha geniş ve temel kavramları ifade etmektedir

I. Ari dillerinde:

Kök tipi RK

RUK yunan. Daha eski (kazımak); latince.-*runco*(toprağı sürmek)

RU rusça-*rov, rit,rvat.vs*

ARU yunan, rusça. *orat vs*

RIK eski roika=reka; RJGH latince. *Rigate* (toprak sulamak), *got-rign* (yağmur).

RIV, RI latince, *rivus* (akarsu, dere, hendek),rusça. *Acele etmek*,

Celtic. *renos* (Ren).

II. Sami dillerinde:

RWJ: İbranice *ri*, daha eski *rawi* (sulama). *reweh* (sulanmış).

Arapça *rawaj* (sulamak), *rajjun*, daha eski *rawjun* (yağmur).

Tibet yazı dilinde sulama ve tarımla ilgili terminolojinin yapısal analizi dikkat çekici benzerlikler ortaya koymaktadır:

Tibetçe Tarım Terimleri:

“rko” (རྒྱུ): Hendek kazma eylemi

“rka” (རྒྱ): Ana su kanalından ayrılan sulama yatağı

“aryk” (འཕྲུག): Nehir kaynaklı sulama kanalı

Türk Dillerindeki Paralel Terminoloji:

Beltirler (Hakas alt grubu) tarafından kullanılan “oriak-ay”: “oriak”:

Hasat kökü “-ay”: Ay eki, Eylül ayı için “hasat ayı” anlamında kullanım.

Bu dilsel paralellikler, Orta Asya kültür havzasında tarımsal uygulamalara ilişkin ortak bir teknik sözcük dağarcığının varlığına işaret etmektedir. Özellikle sulama sistemlerine dair terimlerin benzer fonetik yapılar göstermesi, bölgedeki kültürel etkileşimlerin dilsel izleri olarak yorumlanabilir. Bu dilsel verilerin tespitinde katkılarından dolayı Sayın Mareşal’e akademik minnetlerimizi sunarız.

Çinlilerin kendilerini “yüz aileli halk”¹⁰ (百姓) olarak adlandırmaları, erken dönem nüfuslarının görece azlığına işaret ediyor olabilir. “Kara saçlı” (黑髮) şeklindeki¹¹ diğer öz tanımlama ise, Sarı Irmak'ın (Huangho) kuzeyinde yaşayan¹² topluluklardan ayırt edilmek amacıyla kullanılmıştır.

Sarı Irmak'ın kuzeyindeki halklara dair Çin kaynaklarında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Ancak bu bölgede sarı saçlı toplulukların varlığına dair kayıtlar mevcuttur.¹³ Çinliler, MÖ XV. yüzyıldan önce bölgedeki dört ana barbar grubu coğrafi yönler göre sınıflandırmıştır:

Kuzeyde yaşayanlar “Di”

Doğudakiler “İ”

Güneydekiler “Man”

Batıdakiler “Jun”

Tarihçi Georgievskiy'nin belirttiği üzere, bu sınıflandırma dünya yönlerini temel almaktadır. ¹⁴Ancak bu adlandırmanın tesadüfi olduğu düşünülmemelidir. Örneğin, Jun kabilesine yalnızca batıda değil, Henan, Anhui, Zhi-li ve Şanduw bölgelerinde de rastlanması, bu

¹⁰ Plath ve Biot, Çinlilerin etnik kökenine dair belirli tezleri desteklemektedir, de Harlez, *Les Religions de la China*,157., bu görüşlere katılmaktadır. Terrien de Lacouperie “peh-kia-sing” teriminin yorumuna itiraz etmektedir. *Le Museon*: (1888):208-209.

¹¹ Biot'nun yerli halklara ilişkin tespitleri: “Yerli ırkın saç renginden farklı veya karışık renge sahip olma” olasılığını dile getirmektedir. *Journal Asiatique*'de yayınlanan “Études sur les sciences du temps de l'histoire chinoise,” (1846) IV:6,174., bu görüşü desteklemektedir. Legge'nin Katkısı: James Legge, *The Chinese Classics*, 3:191, eserinde benzer görüşleri savunmaktadır. Etnik farklılaşmaya dair dilsel ve antropolojik kanıtları değerlendirmektedir

¹² De Harlez, *Les Religions de la China*,157; Plath, “Ueber die Verfassung und Verwaltung China's unter den drei ersten Dynastien”,Biot, “Études sur les anciens temps de”,Georgievskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 240.

¹³ Aslında “siyah saçlı değil” demek daha doğru olur, zira Çinliler ve Japonlar arasında “kızıl saçlı” adı altında sadece gerçek kızıl saçlı kabileler değil, aynı zamanda sarışınlar da, esmerler de tanınıyordu.

¹⁴ Georgievskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 236.

sınıflandırmanın coğrafyadan ziyade etnik özelliklere dayandığını düşündürmektedir.

Bu veriler, Çinlilerin komşu halkları tanımlarken ırksal özellikleri temel aldığını göstermektedir. ¹⁵Etnik sınıflandırmaların ardındaki bu sistematik yaklaşım, erken Çin toplumunun kültürel ve antropolojik algılarını anlamak açısından önem taşımaktadır.

Peki, Çinlilerin bu dört kabileleri hangi ırka ait olduklarını nasıl anlayabiliriz? Net bir şekilde belirtmek oldukça güç olsa da, genel kabul gören görüşler şu şekildedir: “İ” kabilesi, dil ve ırk özellikleri bakımından Tagalog-Malay tipine mensuptur.¹⁶

Jun kabilesi, dil açısından Tibet-Burma grubuna, ırksal özellikleri ise Malay ve Moğol karışımına dayanmaktadır.

Mani kabilesi, dilsel olarak kısmen Hindi-Çin ve kısmen Tibet-Burma dilleriyle bağlantılıdır. İrksal açıdan ise temelde Avrupa tipine yakın olmakla birlikte, köken itibarıyla siyahi ilk insanlarla karışmış olduğu düşünülmektedir.

Di kabilesi ise tamamen Avrupaî ırkına ait olarak kabul edilir.¹⁷ Bununla birlikte, Di kabilesi, nedense sıklıkla Türk veya Moğol olarak tanımlanmıştır.

Ancak, tarihsel kayıtlara göre Orta Asya'nın ilk Türk topluluklarının Hiung-nular (Hunlar) olduğu bilinmektedir. Sima Qian'ın¹⁸ *Shiji* (Büyük

¹⁵ Georgiyevskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 237-238.

¹⁶ Malay tipi, heterojen bir ırksal yapıya sahiptir. Bu grupta, büyük olasılıkla Endonezya kökenli topluluklar kastedilmektedir. Bu tipin en saf temsilcileri günümüzde şu gruplardır: Dayaklar (Borneo Adası), Battaklar (Sumatra Adası), Makassarlar ve Bugiler (Celebes Adası)

¹⁷ Terrien de Lacouperie bu görüşe sahiptir. Bkz. “Les religions de la Chine”, 148; Georgiyevskiy “ *O Korennom Sostave Kitayskogo Yazıka*”, 79., (Tungus köken teorisini büyük bir kesinlikle savunmuştur.)

¹⁸ Han Hanedanlığı'nın Büyük Kâtipleri'nin başkanı olarak görev yapmış ve Antik Çin'in en önemli tarihçilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Tarih yazımında objektifliğin önemine yaptığı vurgu ve bu idealin pratikteki zorluklarına dair açıklamalarıyla tanınmıştır.

Tarihçinin Kayıtları) ¹⁹adlı eserinde, Tang Yao (MÖ 2358 - MÖ 2258) ve Yu (Shun) dönemlerinde “*Xian-yun*” ve “*Xian-yu*” ²⁰ adlı topluluklardan bahsedilir. Ayrıca, Jin Zhuo'nun²¹ aktardığına göre, bu toplulukların yaşadığı bölgeler şu şekilde anılmıştır: “*Yao Hanedanlığı döneminde Hiung-nular “Xun-yu”, Zhou Hanedanlığı döneminde “Xian-yu”, Qin Hanedanlığı²² döneminde ise “Xiongnu”²³ olarak adlandırılmıştır.*

Öte yandan, Çin kaynaklarında Di kabilesinin Hunlarla doğrudan ilişkilendirildiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. ²⁴ Sima Qian, Di

¹⁹ Biçurin. N.Ya (Iakin) (1777–1853), Rus Ortodoks misyoneri, çinbilimci ve tarihçi; Çin tarihi, coğrafyası ve Orta Asya halkları üzerine yaptığı çeviri ve araştırmalarla modern Rus sinolojisinin kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. N.Y.Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh Sredney Azii* (Sankt-Peterburg: Tipografiya Voyenno-Uchebnykh Zavedeniy, 1851), 1:1, 1.

²⁰ Çince: 斬準, pinyin: Jǐn Zhǔn, ? – 318, bir darbe sonucu kısa süreliğine iktidarı ele geçiren Kuzey Han devletinin üst düzey bir yetkilisiydi.

²¹ MÖ 109 ile MÖ 91 yılları arasında kaleme alınan bu tarih eseri, Sima Qian'ın başyapıtı olarak kabul edilir. Eser, geleneksel olarak MÖ 2600 civarına tarihlendirilen Sarı İmparator (Huangdi) döneminden yazarın yaşadığı Han Hanedanlığı dönemine kadar uzanan Çin tarihini sistematik biçimde ele almaktadır. Tarihî gerçekliği akademik çevrelerde tartışma konusu olan Sarı İmparator figürünü, Sima Qian eserinde tarihsel bir lider olarak kayıt altına almıştır.

²² Çin tarihindeki ilk merkezî hanedanlık olan Qin Hanedanlığı, adını günümüzde Gansu ve Shaanxi eyaletlerinin merkezî bölgelerinde yer alan tarihî Qin topraklarından almıştır. Hanedanlığın siyasî ve askerî gücünün temelleri, MÖ IV. yüzyılda Savaşan Devletler Dönemi'nde (MÖ 475 - MÖ 221) Shang Yang tarafından gerçekleştirilen Legalist reformlarla atılmıştır. MÖ III. yüzyılın ikinci yarısında, Qin devleti, zayıflamış olan Zhou Hanedanlığı'nın siyasî mirasını takiben diğer altı savaşan devleti (Yan, Zhao, Qi, Wei, Han ve Chu) sistematik biçimde fethetmiş ve MÖ 221'de Çin'in siyasî birliğini sağlayarak ilk imparatorluk yönetimini kurmuştur. Bu süreç, Çin tarihinde merkezî bürokratik devlet modelinin başlangıcını temsil etmektedir.

²³ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy*, 2.

²⁴ Tam tersine, bu tarihçilerde örneğin Hun topraklarının sınırlarının şu şekilde tanımlandığını görüyoruz: batıda Yuezhi, Qiang ve Di'ye kadar uzanıyor. Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 15

kabilesi hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Xia Hanedanı ²⁵döneminde, devletin genel refah düzeyindeki düşüş sebebiyle, tarımdan sorumlu olan Gun-Lu görevinden azledilmiştir”

Geleneksel kayıtlara göre Gun-Lu, batıya göç ederek yabancıların arasına sığınmış ve “Bin”²⁶ adında bir şehir kurmuştur. Yaklaşık 300-400 yıl sonra, Jun-di kabilesi lideri Shan-fu, Gun-Lu'nun torunlarına baskı uygulamaya başlayınca, Shan-fu Qishan dağına sığınarak burada yeni bir yerleşim kurmuştur. Bu bölge, Zhou ²⁷Hanedanlığı'nın temellerinin atıldığı yer olarak kabul edilmektedir.

Sin bölgesinin beyi Vin-Vun, Hexi koridorunda²⁸ İn-Shuy ve Lo-Shuy nehirleri arasında yaşayan Chi-Di ve Bay-Di²⁹ olarak bilinen Jun-di gruplarını bölgeden çıkarmıştır.

Nikita Yakovleviç Biçurin'in *Orta Asya'daki Eski Halklar Hakkında Bilgiler Topluluğu* adlı eserinde, ak ve kızıl Di'lerin Jun-di olarak tercüme edildiği pasajlardan, Jun-di'lerin bu grupların torunları olduğu anlaşılmaktadır. S.M. Georgievski “Çin Tarihinin İlk Dönemi” adlı

²⁵ Geleneksel Çin tarih yazımında kayıtlara geçen ilk hanedanlık olan Xia Hanedanlığı, MÖ XXII. yüzyıl ile MÖ XVIII. yüzyıl arasında hüküm sürmüştür. Çin medeniyetinin kurumsal temellerinin bu dönemde şekillendiği kabul edilmektedir.

²⁶ Shen-xi. Bkz. Édouard Biot, “Études sur les anciens temps de l’histoire Chinoise”, *Journal Asiatique* 7, no. 4 (1835): 407.

²⁷ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 3

²⁸ Kansu Koridoru (Gansu Koridoru), Çin’in günümüz Gansu eyaletinde yer alan ve Tibet Platosu’nun kuzey etekleri boyunca uzanan stratejik bir tarihî güzergâhtır. Kuzey İpek Yolu’nun kritik bir parçasını oluşturan bu koridor, vaha yerleşimleri dizisi vasıtasıyla: Kuzey Çin’den-Tarım Havzası’na (Taklamakan Çölü çevresi), Orta Asya’ya uzanan tek güvenli geçiş rotasıdır. Coğrafi Sınırlar-Güney: Yüksek rakımlı ve yerleşime elverişsiz Tibet Platosu, Kuzey: Gobi Çölü ve Moğolistan bozkırları. Batı: Güzergâhın üç ana kola ayrıldığı bölge: Tanrı Dağları (Tian Shan) kuzeyi, Tarım Havzası’nın güney ve kuzey kenarları.

²⁹ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 6.

çalışmasında ise sadece “Jun’lar” veya “Di’ler”³⁰ terimlerini kullanmaktadır.

J.H. Plath'ın aktardığına göre: Zhou Taiwang (Tan-fu) MÖ 1327'de Pin'de yaşarken, Mengzi'ye (I, 2, 15-1) göre Ti-jin (erkekler) sürekli akınlar düzenlemiştir.³¹

Shiji'nin Zhou Benji bölümü (4. kitap, 4. yaprak), Jun ve Tiu'nun eski Tan-fu'ya saldırdığını kaydeder. 2. ve 15. yapraklara göre, Houji'nin soyundan gelen Pu-kuo görevini bırakarak Jun ve Di arasına kaçmıştır.³² Biçurin'in yorumlarına göre Gun-Lu, Di halklarıyla temas kurmuş ve onların yarı-göçebe yaşam tarzını benimseyerek zamanla “Jun”³³ olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Tarihsel kayıtlar, Gun-Lu'nun torunlarının, MÖ 1046–256 yılları arasında hüküm süren Zhou Hanedanlığı'nın kurucuları olduğunu göstermektedir. Dikkat çekici bir biçimde, hanedanın yönetici sınıfı, kızıl ya da sarı saç³⁴ gibi belirgin fenotipik özellikler sergilemiştir. Bu durum,

³⁰ Örneğin bkz. Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 6; Georgiyevskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 102.

³¹ J. H. Plath, “Die fremden barbarischen Stämme im alten China,” *Sitzungsberichte der Philosophisch-Philologischen Classe der Akademie der Wissenschaften*, c. 1 (1874): 457.

³² Plath, “Die fremden barbarischen Stämme im alten China,” 458- 463.

³³ Plath, “Die fremden barbarischen Stämme im alten China”,3. Vahşilerin ülkesine gelen Çinliler, onların yaşam tarzlarını, kıyafetlerini hatta dövme bile yaptırıldı; bkz. Édouard Biot, “Études sur les anciens temps”, 410. Bugün de aynı şeyler oluyor... Saint-Denys (1822–1892), Fransız şarkiyatçı ve sinolog. Çin dili, edebiyatı ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Marquis d’Hervey de Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers de Ma-touan-lin* (“Atsume Gusa”), 2 vol (Paris: Maisonneuve, 1876), 2:40. Alıntı: “Çinliler... onların (Yao) geleneklerinden etkileniyor, onların güçlü el becerilerini benimsiyor, aynı meslekleri yapıyor ve onlarla evlilikler yapıyor.”

³⁴ Büyük İmparator Yu'nun yönetimine bağlı bütün ülkeler doğrudan onun otoritesi altına girmemişti. Birçoğu, kendi yerel hükümdarlarını korumuş ve yalnızca yüce imparatorun vasalı olduklarını kabul etmişti. Bu durum özellikle, günümüz Çin'inin kuzeybatısında, Sarı Irmak'ın (Huang-he) oluşturduğu dirseğin batısında yer alan ve Çin-öncesi bir halkın yaşadığı Çu (Zhou) devleti için geçerliydi. Bu bilgiyi doğrulayan unsurlar

Gun-Lu'nun Çinli kökenlerine rağmen, Zhou elitlerinin Di halkıyla etnik bir etkileşim yaşadığına ve melez bir kimlik geliştirdiğine işaret etmektedir. Tarihte benzer melez örneklerle de rastlanmaktadır.³⁵

“狄” (Di) hiyeroglifinin etimolojik analizi, bu etnik grubun Çin kaynaklarındaki temsiline ışık tutmaktadır. Karakterin “ateş” (火) ve “köpek” (犬) hiyerogliflerinden oluşması, Plath'ın “*Hunde, die sich am Feuer wärmen*”³⁶ (Ateşin başında ısınan köpekler) şeklindeki yorumuna yol açmıştır. Bununla birlikte, alternatif bir okuma olarak “kızıl (sarı) köpekler” biçiminde bir çeviri de mümkündür.

Antropolojik veriler, Di halkının açık tenli olduğunu ve özellikle *Chan-Di*³⁷ alt grubunun diğerlerinden daha iri yapılı bireylerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Albert Terrien de Lacouperie, *The Languages of China Before the Chinese* (Londra: David Nutt, 1887), 112–115. Lacouperie, Zhou halkının Çinli ve Di kökenli unsurların karışımıyla oluşmuş olabileceğini³⁸, ayrıca Di halkının da Aryen topluluklarla melezleşmiş olabileceğini öne sürmüştür.

Charles de Harlez, “Les Origines Aryennes des Zhou: Une Critique,” *Journal Asiatique*, 8e série, 15 (1890): 245. Harlez, James

arasında, söz konusu halkın saç renginin evrensel biçimde kızıl olarak kaydedilmesi, özenle korunmuş (James Legge, *The Chinese Classics*, vol. 4 (Hong Kong: London Missionary Society, 1861–1872), 484. Çin gelenekleri ve *Shi-king*'de Çu Hanedanı'nın yüceliğine adanmış ilahiler yer almaktadır. De Harlez, *Les Religions de la China*, 158. Çin kaynakları Zhou hanedanlığını yabancı kökenli olarak nitelendirmektedir. Özellikle: Yao Miao yabancılarının Zhou halkının torunları olduğu tezi. A. Ivanovskiy, *Materialy Dlya İstorii İnorodtsev Yugo-Zapadnogo Kitaya (Guberniy Yun'-Nan', Guy-Chzhou, Sy-Chuan' İ Otchasti Khu-Gaun')* (Sankt-Peterburg: Bezobrazov, 1887):99.

³⁵ Bıçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 6; Plath, “Ueber die Verfassung und Verwaltung China's,” 464.

³⁶ Plath, “Ueber die Verfassung und Verwaltung China's,” 451.

³⁷ Plath, “Ueber die Verfassung und Verwaltung China's,” 469, 471.

³⁸ Lacouperie, “Les langues de la Chine avant les Chinois”, 215-216. Alıntı: “Çince de bulunan Ari kökenli kelimeler hakkında verilebilecek en doğru bilimsel açıklama budur.”

Darmesteter'in³⁹ Zhou halkının Aryen kökenine dair şüphelerini desteklemekte ve bu teorinin, “etnik özelliklerin Aryenlerin henüz kanıtlanmamış örf ve adetleriyle karşılaştırılmasının metodolojik açıdan sorunlu olduğunu” savunmuştur.⁴⁰ (XIX. yüzyıl sonu oryantalist tartışmalarında yaygın olan bu etno-dilbilimsel teoriler, günümüz arkeogenetik bulguları ışığında yeniden değerlendirilmektedir. Özellikle “Aryan göçü” hipotezinin Çin uygarlığına uygulanması, modern akademide büyük ölçüde terk edilmiştir.)

James Darmesteter, Zhou kültürel özelliklerini, henüz arkeolojik veya filolojik kanıtlarla desteklenmeyen Hint-Avrupa topluluklarının varsayımsal gelenekleriyle karşılaştırmaktadır. *Les religions de la Chine* (Çin'in Dinleri) adlı çalışmamda Zhou halkını, kültürel pratikleri belirli Hint-Avrupa gruplarını⁴¹ andıran ve Çin öncesi döneme ait bir topluluk olarak tanımlasa da, tarihöncesi nüfus hareketlerinin kompleks doğası düşünüldüğünde tamamen imkânsız değildir. Nitekim güncel genetik çalışmalar, tarihöncesi dönemde Doğu Asya'da (Polinezya,

³⁹ James Darmesteter (1849-1894), Fransız Oryantalist ve Avesta uzmanı. Zerdüşt metinlerinin çevirileriyle tanınır. Zhou halkının Aryen kökeni teorilerine şüphecî yaklaşımı için bkz. Harlez, *Journal Asiatique* (1890): 245.

⁴⁰ Bu ifade terk edilmelidir: çünkü Ari dil grubu vardır, ama Ari halk grubu yoktur, çünkü en çeşitli insan ırkları Ari dilleri konuşur.

⁴¹ Charles de Harlez, “La nationale du peuple de Tcheou,” *Journal Asiatique*, 8. seri, 20 (1892): 335–336. adlı çalışmasında belirttiği üzere, Shang Hanedanlığı dönemindeki ilkel Çin dini şu özellikleri taşımaktadır: “Bu din (İlkel Çinliler dini), Mösyö de Harlez'e göre, Shang-ti'nin kişiliğini gizleyen, ruh kültürünü geliştiren ve Theus hanedanı döneminde hem natüralizmi hem de kahramanların tanrılaştırılmasını beraberinde getiren, nispeten saf ve basit ama değiştirilmiş bir dindir. Mösyö de Harlez, bu hanedanı yabancı ve Aryan etkilerine maruz kalmış olarak değerlendirir. Burada öne sürdüğü fikir, ilk bakışta şaşırtıcıdır. Çin tarihinin bu erken döneminde bir Aryan etkisinin varlığını kanıtlayan nedenlerin, bu etkiyi yansıtan kesin özelliklerin veya metinlerin ve bunun hangi yollarla aktarılmış olabileceğinin daha detaylı açıklanması arzu edilir.” Annual Report, *Journal Asiatique* (1882): 130–131.

Sunda Takımadaları, Hindîçin ve Güney Çin'de) çeşitli insan grupları arasında karmaşık etkileşimler olduğunu göstermektedir.⁴²

⁴² Gabriel Desgodins, (1826-1913) Fransız Katolik misyoner ve Tibetolog. XIX. yüzyılda Tibet ve çevresindeki kültürler üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Desgodins, *Le Thibet d'après la correspondance des missionnaires*, 255–256. Tibet'in güneydoğu bölgelerinde yaşayan halkın fiziksel özelliklerine dair şu gözlemleri aktarmaktadır: “Tibet'te, özellikle gençlik dönemlerinde Kafkas veya Avrupa tipine benzeyen bireylere rastlanmaktadır. Bu kişiler oval yüzlü, düz alınlı, büyük ve düz hatlı gözlerle, belirgin olmayan elmacık kemiklerine ve kartal buruna sahiptir. Bir diğer dikkat çekici gözlem ise, neredeyse tüm çocukların doğduklarında kıza çalan soluk kahverengi saçlara sahip olmalarıdır. Bu saç rengi, çocuklar on veya on iki yaşına geldiğinde genellikle parlak siyaha dönüşmektedir. Bununla birlikte, bazı çocuklarda bu kızılımsı kahverengi ton hayat boyu korunmaktadır. Tibetlilerin ten rengi ise koyu sarı olarak tanımlanabilir.” Aynı kaynak, Mosso ırkı hakkında da şu bilgileri vermektedir: “Mosso ırkı (Ivanovskiy'nin çevirilerinde “Mos”), muhtemelen üç veya dört yüzyıl önce fetih yoluyla Tibet'in güneydoğusuna yerleşmiştir. Mosso kralı Ly-Kiang-fou, otoritesini pekiştirmek amacıyla uzak bölgelere koloniler yerleştirmiş ve bu koloniler, Salween, Mekong ve Mavi Nehir kıyılarında, yaklaşık 30° kuzey enlemine kadar uzanan köyler kurmuştur. Günümüzde bu kaleler harabe halinde olsa da, Mosso halkı dilini ve kimliğini kısmen de olsa korumuş, neredeyse tüm Tibet geleneklerini benimsemiştir. Gerçek Mosso tipini incelemek için Yunnan'daki Ly-Kiang-fou bölgesine gitmek gerekmektedir. Tibetliler, büyük ölçüde asimile olmuş ve Tibet toplumuna dâhil edilmiş Mosso halkını sevmemektedir. Fiziksel özellikleri açısından artık gerçek Mosso tipini yansıtmazlar da, bazı ayırt edici özellikler taşırlar: daha geride bir alın, kartal burun, daha az belirgin alt çene kemikleri ve Tibetlilere kıyasla daha geride konumlanmış bir çene yapısı. Bu özellikler, çocukların ve gençlerin yüz hatlarına daha yumuşak bir görünüm kazandırmaktadır.

Edward Colborne Baber (1843-1890), İngiliz diplomat ve kâşif. Baber, siyah Lolo'lar (hey-lolo) hakkında şunları belirtmektedir: “Lolo'lar, Çin ırkından çok daha büyük bir ırktır; sayıları belki de Avrupa'daki herhangi bir halktan fazladır. Neredeyse istisnasız biçimde dikkate değer ölçüde iri yapılı ve kaslıdır. Göğüs bölgeleri güçlüdür... Yorgunluğa karşı dirençleri ve dağlara tırmanışlarındaki olağanüstü yetenekleriyle adeta uçar gibidirler, bu özellikleriyle Çinliler arasında örnek teşkil etmişlerdir. Açık havada yaşayanlarda güzel oval yüzler, büyük ve yatay yerleşimli gözler ile kızıl-kahverengi saçlar

görülmür. Elmacık kemikleri hafif çıkıntılı, burunları kemerli ve oldukça geniş, çeneleri ise ince ve sivri yapıdadır." (Edward Colborne Baber, *Travels and Researches in the Interior of China*, c.4 (Londra: John Murray, 1882), 58; Gabriel Devéria (1844–1899), Fransız şarkiyatçı, diplomat ve Çin, Tayland (Siam) ve Vietnam uzmanı. Özellikle Doğu Asya dilleri, tarihi ve epigrafisi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Gabriel Devéria, *La frontière sino-annamite: description géographique et ethnographique d'après des documents officiels chinois* (Paris: E. Leroux, 1886), 143–145.

Francis Garnier (1839–1873), tam adıyla Marie Joseph François Garnier, XIX. yüzyılda Fransız sömürgeciliğinin Asya'daki önemli figürlerinden biri olan bir deniz subayı, kâşif ve istihkâmçıydı. Özellikle Mekong Nehri keşif seferi ve Hanoi'nin işgali ile tanınır., Ho-nhi hakkında (Ivanovskiy'de de aynı şekilde) şunları kaydetmiştir: "T'a-lang nüfusu, Çinlilerin Ho-nhi adını verdiği gruplarla önemli ölçüde karışmıştır. Giyim tarzları Khas khos'a benzemekle birlikte, daha estetik ve fiziksel olarak daha güçlü bir yapıya sahiptirler. Kafa şekilleri Batılı tipolojimize en yakın olanlardandır. Kadınlar son derece dinçtir... Yuan-kiang halkının yüz hatları, çevredeki yerel kabilelerle -özellikle Ho-nhi ile- karışmaları nedeniyle belirgin şekilde değişmiş olup, neredeyse Çinli karakteristik özelliklerini tamamen yitirmişlerdir." Francis Garnier and Ernest Doudart de Lagrée, *Voyage d'exploration en Indo-Chine, effectué pendant les années 1866, 1867 et 1868 par une commission française présidée par M. le capitaine de frégate Doudart de Lagrée*, c. 1 (Paris: Hachette, 1873), 437; Gabriel Devéria, *La frontière sino-annamite: description géographique et ethnographique d'après des documents officiels chinois* (Paris: E. Leroux, 1886), 136–137. Gustav Kreitner (1847–1893), Avusturyalı bir asker, seyyah ve coğrafyacısıdır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Asya'ya Béla Széchenyi birlikte yaptığı keşif gezileriyle tanınır. Gustav Kreitner, *Wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien, 1877–1880*, c.3 (Wien: E. Hölzel, 1893–1899), 209–293. "Pa-uü kabilesini Kafkasya tipine benzetmiştir. Ayrıca, bağımsızlıklarını koruyan sözde Aryan kabilelerinin; örneğin Nerbudda havzasının yukarısındaki dağlarda yaşayan "Bils" kabilesi- tarih öncesi dönemlerde güneye, Hindistan'ın merkezi eyaletlerine kadar yayılan Di'lerin bir kolu olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu kabile şöyle tanımlanmaktadır: "Bils'i'ler dağlık bölgelerde yaşayan savaşçı ve cesur bir topluluktur. Çeşitli gruplara bölünmüş olup birbirleriyle çatışma halindedirler. Yerleşim alanları çitlerle çevrilidir ve her kulübe ayrı zamanda bir savunma yapısıdır. Kalçalarına bağladıkları kuşaklar tüm giyimlerini oluşturur. Geçim kaynakları avcılık ve

Mevcut antropolojik veriler, uzun kafataslı tipolojinin Mançurya'dan Japonya'ya (özellikle Ainu nüfusunun üst sınıflarında)⁴³, Sibiry'a'nın kuzeydoğusunda (Koryak ve Çukçi topluluklarında) ve Kuzey Amerika'nın bazı yerli gruplarında (Galos halkı dâhil)⁴⁴ yayılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu morfolojik özelliklerin Kuzey Çin'de de tarihsel süreklilik arz ettiği gözlemlenmektedir.⁴⁵

Antropolojik veriler, Beyaz ırka ait bazı fiziksel özelliklerin günümüz Tungutlarında⁴⁶ gözlemlenebileceğini göstermektedir. Gezgin

tarıma dayanmaktadır". Bu tanımlar, güney Çin'de bulunan herhangi bir yerli kabile için de geçerli olabilir (aşağıya bakınız).

⁴³ "Aynular" (veya Ainular), Japonya'nın kuzeyindeki Hokkaido Adası, Kuril Adaları ve Sahalin bölgesinin yerli halkıdır. "Aynu" terimi (Aynu dilinde 'insan' veya 'ata' anlamına gelir), Japonya'da uzun süre etnik bir hakaret olarak kullanıldığından, günümüzde bazı Aynu bireyleri kendilerini tanımlamak için 'Utari' (yoldaş) kelimesini tercih etmektedir."

⁴⁴ Paul Topinard (1830–1911): Fransız antropolog ve fiziksel antropoloji uzmanı. Özellikle kafatası ölçümleri ve ırk sınıflandırmaları üzerine çalışmıştır. *L'Anthropologie* (1876) gibi eserleriyle, XIX. yüzyıl antropolojisinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Topinard, *Antropolojiya*; Krzywicki, *Antropolojiya*.

⁴⁵ Bilindiği gibi, Çinliler genellikle yetişkinlik döneminde ve oldukça seyrek olarak sakal bırakmaktadır. Ancak Gansu bölgesinde yaptığımız gözlemlerde, gür ve uzun bıyık ile sakal bırakan önemli sayıda bireye rastlanmıştır.

⁴⁶ Tangutlar, X. yüzyıldan önce Kuzeybatı Çin'e göç eden ve Tibet-Birman dil ailesine mensup bir dili konuşan halktı. Kökenleri itibarıyla Tibet Platosu'nun doğu kesimleriyle bağlantılı oldukları düşünülen Tangutlar, zamanla Gansu, Ningxia ve İç Moğolistan'ın batı bölgelerine yerleşmişlerdir. Siyasi olarak güçlenmeleri, X. yüzyılın sonlarında Batı Xia (Xi Xia) Devleti'ni kurmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu devlet, Song Hanedanı ve Liao Devleti ile rekabet içinde olup, Orta Asya ticaret yolları üzerinde önemli bir konuma sahipti. Tangutlar, kendilerine özgü bir yazı sistemi geliştirmişler ve Budizm başta olmak üzere karmaşık bir kültürel yapı inşa etmişlerdir. Ancak, XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte Tangutlar, Cengiz Han'ın orduları tarafından yenilgiye uğratılmış ve nihayetinde asimile olarak tarih sahnesinden

ve tarihçi Bell, Gansu bölgesindeki Tangutların fiziksel görünümlerinin Çingenelere benzediğini kaydetmiştir⁴⁷, bu gözlem Przhevalski⁴⁸ tarafından da desteklenmiştir.⁴⁹ Yaptığımız arazi çalışmalarında çekilen Tangut fotoğrafları arasında Rum tipi burun yapısına sahip bireyler tespit edilmiştir.⁵⁰

Bununla birlikte, bazı antropologlar Tangutları sarı ırk özellikleri gösteren, brakisefal (kısa kafalı) ve Dravid kabileleri karışımı olarak tanımlamaktadır ki bu özellikler⁵¹ Bhutan, Nepal ve Keşmir populasyonlarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak, söz konusu halklarda görülen: Dolikosefal (uzun) kafatası yapısı, esmer ten pigmentasyonu, derin göz çukurları, leptorin(ince ve düz) burun formu gibi özelliklerin kesin olarak bu hipotetik karışımla ilişkisi henüz bilimsel olarak kanıtlanmamıştır.

silinmişlerdir. Günümüzde Tangut mirası, arkeolojik kalıntılar ve yazılı belgeler aracılığıyla incelenmektedir.

⁴⁷ “The Tangutans resemble Gipsies”... Charles Bell, *The People of Tibet* (Oxford: Clarendon Press, 1928), 68.

⁴⁸ Nikolay Mihayloviç Przewalski (1839-1888), Rus İmparatorluğu’nun önde gelen kâşif ve coğrafyacılardanıdır. 1870-1885 yılları arasında gerçekleştirdiği dört büyük Orta Asya seferiyle (Mongoliya, Tangut Bölgesi, Tibet ve Lob Nor) bölgenin o güne kadar bilinmeyen coğrafi özelliklerini, flora-fauna ve etnik gruplarını sistematik şekilde belgelemiştir. Keşifleri arasında Przewalski atı (*Equus Przewalski*) ve sayısız yeni türün tanımlanması bulunmaktadır. Rus Coğrafya Derneği tarafından 1879’da altın madalya ile ödüllendirilmiştir. Başlıca eserleri: *Mongolia, the Tangut Country* (1875); *From Kulja to Lob-Nor* (1879).

⁴⁹ Przewalski, *Mongoliya i Strana Tangutov*, 223.

⁵⁰ Nikolai Mikhailovich Przewalski, *Opisaniye puteshestviya v Zapadnyy Kitay*, (St. Petersburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, 1883, c. 3. (resimler ekiyle birlikte yayınlanacak).

⁵¹ Dravid dil ailesine mensup herhangi bir dili konuşan etno-dilsel grupları tanımlamaktadır. Günümüzde yaklaşık 245 milyon birey, Dravid dillerini anadili olarak kullanmaktadır. Bu gruplar, özellikle Güney Hindistan nüfusunun baskın çoğunluğunu teşkil etmektedir. Coğrafi dağılım açısından, Dravid dil konuşurları başlıca Hindistan, Pakistan, Afganistan, Maldivler ve Sri Lanka’da yerleşik durumdadır.

Yukarıda sunulan örneklerden hareketle, Di kabilesi üyelerinin kızılımsı (sarı tonlarında) saç rengine ve açık ten pigmentasyonuna sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kabile içerisinde özellikle iri yapılı ve atletik fiziksel özellikler gösteren grubun “*Chan-Di*” olarak adlandırıldığı gözlemlenmiştir.

Antropolojik veriler, bu grubun tam olarak Kafkasoid (Beyaz ırk) olarak sınıflandırılmayacağını, ancak önemli oranda Kafkasoid genetik komponenti taşıdığını açıkça göstermektedir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, bu hipotezin somut antropometrik verilerle nasıl desteklendiği detaylı olarak ortaya konulacaktır.

MÖ VII. yüzyılda Di halkının iki büyük gruba ayrıldığı bilinmektedir: *Beyaz Di*’ler ve *Kızıl Di*’ler.⁵² Bu iki ana grup, kendi içlerinde daha küçük alt birimlere bölünmüştür. Beyaz Di’ler “*Syan-yu*”, “*Fey*” ve “*Gu*” şeklinde sınıflandırılırken, Kızıl Di’ler ise “*Tza-Shi*”, “*Gao-Lo-Shi*”, “*Tsan-Tsya-Ju*”, “*Lu-Shu*”, “*Lu-Syu*” ve “*Do-Chen*”⁵³ gibi alt gruplara ayrılmıştır.

Bu grupların büyük bir kısmı, özellikle Zhili ve Shanxi⁵⁴ eyaletlerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında, daha küçük Di toplulukları Çin’in batı bölgelerinde, Gansu ve Sichuan eyaletlerinde de yerleşti. Tarihî kayıtlar ve diğer veriler, Di halkının asırlar sonra iki akraba grup tarafından baskıya maruz kaldığını göstermektedir: Batıda “*Tsan*”lar ve doğuda Çinliler. Bu baskılar neticesinde Di halkı, zamanla bu bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda, söz konusu bölgelerin asıl ve tek yerli halkının Di’ler olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

⁵² Plath, “Die fremden barbarischen Stämme im alten China”, 465.

⁵³ Plath, “Die fremden barbarischen Stämme im alten China”, 464.; Georgiyevskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 237

⁵⁴ Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuzey bölgesinde yer alan bir eyalettir. Coğrafi olarak dört yönden komşu idari birimlerle çevrilidir: doğuda Hebei, güney ve güneydoğuda Henan, batıda Shaanxi eyaletleri ile kuzeyde İç Moğolistan Özerk Bölgesi bulunmaktadır. Bölge, tarihsel olarak Çin medeniyetinin önemli merkezlerinden birini oluşturmaktadır.

⁵⁵ Lacouperie’nin “Les langues de la Chine avant les Chinois”, 35. Di’lerin Çin’i MÖ XIII. yüzyılda işgal ettiği yönündeki varsayımı, Çinliler ile Di arasındaki çatışmalara dair ilk kayıtların bu döneme dayanması gerçeğine dayandırılmış gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Han

Mevcut tarihsel veriler, Di halkının bölgesel varlığının sona ermesinde iki temel faktörün etkili olduğunu göstermektedir. Birincisi, toplumsal organizasyon yapısındaki zayıflık; ikincisi ise Çin kaynaklarında da belirtildiği üzere, galip gelen grupların asimilasyon politikalarıdır. Özellikle Gansu bölgesindeki Jun ve Di gruplarının karışımı sonucu ortaya çıkan ve MÖ 1122'de Çin yönetimini ele geçiren Zhou halkı, bu asimilasyon sürecinin somut bir örneğini teşkil etmektedir.⁵⁶

Tarihsel kayıtlar, Gansu ve Sichuan bölgelerindeki yerli halklar hakkında sınırlı bilgi sunmaktadır. Ancak mevcut veriler, bölgede zamanla yok olan belirgin bir etnik grubun varlığına işaret etmektedir. Qin beyi Xian'ın Wei Shui Nehri civarında Di-Jun ve Van-Jun gruplarını mağlup ettiği,⁵⁷ ardından Xiao döneminde (MÖ 361-337) 92 Jun ve Di liderinin saraya gönderildiği kaydedilmiştir.⁵⁸

Demografik baskılar, Di halkını kitlesel olarak güneye, özellikle Çengdu (Chen-du-fu) ve Hanzhong'un dağlık bölgelerine göç etmek zorunda bırakmıştır. Bu göç hareketinde “Bo-ma” (alacalı at)⁵⁹ ve “Mao-Nu” (tüylü manda) olarak adlandırılan gruplar öne çıkmaktadır. Aynı

Hanedanı Kuruluş Tarihi'nde şu ifade yer almaktadır: “Xia Hanedanı'nın (MÖ 1957-1955) üçüncü imparatoru Tai Kang tahttan uzaklaştığında, dört barbar kabile de ayaklanmıştı.” Plath, “Die fremden barbarischen Stämme im alten China”, 457., Ayrıca, Çinlilerin Sichuan ve Gansu'daki Di halkını (örneğin, “Ba-jun Di”), İmparator Diku'nun (MÖ 2435-2375) alaca köpeği II An-hu'nun torunları olarak gördükleri not edilmelidir. Konuyla ilgili olarak Liao Fushu'nun (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 93-94) çalışmasına bakılabilir. Bu kaynak, Shu (Cheng-du-fu) bölgesinin batısında ve Zhav-man (Mao-chow) bölgesinin doğusunda yaşayan yabancı kavimlerin çeşitli “Di” kabilelerinden oluştuğunu ve bunlar arasında en tanınmış olanın “Bo-Ma” kabilesi olduğunu belirtmektedir.

⁵⁶ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodah*, 1:7.

⁵⁷ N. Y. Biçurin, *Istoriia Tibeta i Khukhunora*, c. 1 (St. Petersburg, 1855), 15.

⁵⁸ Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 1:16.

⁵⁹ Bo-ma, “alacalı at” anlamına gelir. Aynı kaynaklar, Bo-ma'lardan bazen “O-la-cı”lar olarak da bahseder (bu kelime, Türkçe “alaca” kelimesinin Çince yazılışı olabilir). Alacalar göçebe bir kavimdi; yüksek, karlı bölgelerde yaşar, at yetiştirir ve kırmızı içerlerdi. Diğer Türklerden farklı olarak saçlarını kısa keserlerdi.

etnik grupların daha küçük kollarına Altay Dağları bölgesinde de rastlanmaktadır.

Kaynaklar, Di halkının tamamının güneye göç etmediğini, önemli bir bölümünün yaklaşık 700 yıl boyunca Gansu bölgesinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu uzun süreli yerleşim, bölgedeki etnik mozağin karmaşıklığını ve kültürel sürekliliği anlamak açısından önemli bir veri noktası oluşturmaktadır.

MS 323 yılına ait Çin kayıtları⁶⁰, Qinzhou bölge yöneticisi Chen-an Zhao'nun Lun-si'ye ⁶¹dönüşü sırasında Di ve Qiang gruplarının ona boyun eğdiğini belgelemektedir.⁶² Bu kayıt, Di halkının bölgesel siyasi yapılar karşısındaki konumunu anlamak açısından önemli bir veri noktası oluşturmaktadır.

Mao-Nu ve Bo-ma gruplarının Sichuan ve Gansu bölgesindeki tarihsel etkisi incelendiğinde, özellikle Bo-ma halkının Çeu-çu yaylasına yerleşiminden sonraki süreç dikkat çekicidir. Bu grup zamanla önemli bir siyasi güç haline gelmiş ve Çin yönetimi tarafından resmen tanınan bir prensliğin (Wu-du krallığı) kurulmasına olanak sağlamıştır.⁶³

Bo-ma halkları, Çeu-çu'nun⁶⁴ yüksek kayalık bölgesine yerleşerek zamanla askerî ve siyasî açıdan güçlenmişlerdir. Bu gelişme neticesinde Çin yönetimi, bölgedeki Bo-ma egemenliğini resmen tanımak zorunda

⁶⁰ Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 1:101.

⁶¹ O dönemde Longxi bölgesi, günümüzdeki Lanzhou-fu ve Gongchang-fu idari birimlerinin sınırlarını da içine alacak şekilde daha geniş bir coğrafi alanı kapsamaktaydı.

⁶² 394 yılı kayıtlarında şu ifade yer almaktadır: “Di kökenli Prens (Kral) Yang-ding (Wu-du Prensi/Kralı Yang-sheng’in kuzeni), Long-xi’de 30.000 askerle Tsi-fu-qian-gui’ye karşı sefere çıktığı sırada öldürüldü.” (Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 1:102)

⁶³ Mao-Nu kabilesi hakkındaki bilgiler fragmenter (parçalı) tarihî kayıtlardan derlenebilmektedir. Söz konusu kabile, Chengdu-fu bölgesinde yerleşik bir yaşam sürdürmüştür. Çin resmî tarih kayıtlarında bu kabilenin varlığına dair son atıf MS 123 yılına kadar izlenebilmektedir.

⁶⁴ Hiç şüphe yok ki Lung-men-shan bölgesi, söz konusu kavmin tarihî coğrafyasında önemli bir yere sahipti. Tarihî kayıtlara göre Le-yan şehri, bu topluluğun başkenti olarak hizmet etmiştir.

kalmış ve onların özerk bir prenslik kurmalarına izin vermiştir. Böylece MS 322 yılı itibarıyla Wu-du⁶⁵ adlı Di prensliğinin varlığı tanınmıştır.

Söz konusu prenslik, V. yüzyıl sonu ile VI. yüzyıl başlarında en geniş sınırlarına ulaşmıştır: Kuzeyde Qin-zhou ve Qi-shan (günümüz Feng-xiang-fu bölgesi), Doğuda Han-zhong-fu, Güneyde Lian-zhou. 436 yılında prens (kral) Yan-nan-ding, kendisini “*Büyük Qin Krallığı*” hükümdarı olarak ilan etmiştir.

Di Krallığı, Çin İmparatorluğu'na benzer bir memur kadrosu oluşturmuş olmasına rağmen, hem Wei hem de Song saraylarına, yani kuzey ve güneydeki hanedanlara düzenli olarak vergi ödemiştir.⁶⁶ Uzun süre Çin'e karşı başarıyla direnen bu devlet, nihayet 506 yılında Kuzey Çin'deki Yuan-Wei İmparatorluğu'yla yaptığı mücadeleden yorgun düşerek Wu-Du Krallığı adını Dong-i-zhou bölgesi olarak değiştirmiştir.⁶⁷

Di halkının “*Bo-Ma*” grubunun bu tarihten sonraki akıbeti bilinmemektedir⁶⁸. Benzer şekilde, Yin-ping (Lun-an-fu bölgesi), Ping-gu

⁶⁵ Bu isim Bo-ma topraklarına daha Hanlar döneminde verilmişti (bkz. Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 100). Wu-du'daki Bo-ma bölgesinde, “ba” (ba-di) soyundan gelen halkın yaşadığı ve Li ailesinden prensler tarafından yönetildiği görülmektedir. Bu prensliğin başkenti Lo-yang şehriydi. Prens Li-te döneminde ba-di'ler Lien-chou ve Cheng-du-fu'yu ele geçirdiler. Li-te'nin halefi Li-hsiung, 306 yılında kendisini imparator ilan etti. Ancak kırk yıl sonra bu krallık yıkıldı (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 15-16, dipnot; Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers*, 51-53) ve yerini bo-mai halkının krallığı aldı. Çin kaynakları ayrıca, Yün-nan'da uzun süredir “Beyaz Krallık” (Po-kuo) adında, “bo-min” (beyaz halk) olarak bilinen ve “a-po”, “po-erh-tzu” (beyaz oğullar) ve “min-chia-tzu” gibi adlarla anılan bir halkın yaşadığını aktarmaktadır. Bu krallığın adıyla, M.Ö. II. yüzyıla kadar Yün-nan eyaletinin tamamı Po-kuo olarak anılırdı (bkz. Devéria, *La frontière sino-annamite*, 131).

⁶⁶ Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 1:104

⁶⁷ Çin tarih kayıtlarında yabancı Wu-Du kabilesinden bahsedilen son kayıt 1074 yılına aittir. Bkz. Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 1:109; İvanovski, *Materialy Dlya İstorii İnorodtsev*, 151

⁶⁸ Bazı vadilerin ve yerleşim yerlerinin bu kabilenin adını günümüze kadar koruduğu görülmektedir. Örneğin, Lu-tsi-tsiang Nehri'nin batısındaki

(Lun-an-fu), Yan-shi (Ping-gu'nun⁶⁹ batısında olduğu düşünölen bir ilçe) ve Sichuan'daki diğere⁷⁰ pek çok bölgede yaşayan Di gruplarının sonraki kaderleri de kaynaklarda yer almamaktadır.

Di halkının 506 yılındaki yenilgisinin ardından muhtemelen bir kısmı yok edilmiş, bir kısmı da komşu halklar tarafından asimile edilmiştir. Bununla birlikte, bazı boyların güneye göç ederek varlıklarını sürdürdükleri varsayılabilir. Örneğın, Çin kaynaklarında Yun-nan-fu kentinin güneyinde, Dian-chi (Zhan-chi) Gölü çevresindeki Bi-ji-shan Dağları ile Yin-zhou ilçesinin dağlık bölgelerinde, "Py-Te" adı verilen

"Pomi" ülkesi ve Batan'ın batısındaki "Bom" vadisi buna işaret etmektedir (Desgodins, *Le Thibet d'après la correspondance*, 344-347). Po (Bo) ülkesi hakkında Kreitner 'de (Kreitner, *Wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien*, 290) atlarıyla ünlü olduğu bilgisi yer almaktadır. (Bkz. Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 158), burada Jie-qiang'ın Di kabilesi ve "Bo-ma"nın torunları olduğu yazılıdır. Bu, Di kabilesinin Dyan kabilesiyle karıştığı anlamına gelir. Belki de siyah Lololar'da (*hei-lolo*; bu bir kabile adı değil, bir Çin adıdır, kendilerine "lo-cy" veya "o-su" derler) doğrudan torunlar bulunmasa bile, "Bo-ma"nın kolundan birini görmek gerekir. En azından Baber'de okunan bilgi şudur: Bir yaşlı, bir heykeli işaret ederek bunun, dört güçlü kabilenin (Lin, Long, Ma ve Ouan) itaat ettiği eski bir Lolo kralı olan Hsi-po'yu tasvir ettiğini doğrulamıştır. Çinliler ona Ma-wan, yani "at kralı" adını vermişlerdir, çünkü bir saatte bin *li* koşabiliyordu. Kalbini yiyen Çinliler tarafından öldürölmüştür. Bu olay Çin kayıtlarında da geçmektedir. Çinliler, *Hei-Lolo*'ların Ma'ya taptıklarını, "Ma"nın beyaz bir at (*bo-ma*) olduğunu belirtirler ("*ils adorent Ma, désignation d'un cheval blanc*" (*pe-ma*)). Efsanenin bu kısmı şöyle açıklanabilir: Hsi-po muhtemelen kabilesi en güçlüsü olan "Bo-ma" kabilesine mensuptu; bu, tarihî kayıtlarla da desteklenmektedir. Eğer durum buysa, o zaman *Hei-Lolo*'lar da "Bo-ma" kabilesinin torunlarından başka bir şey değildir. Devéria, *La frontière sino-annamite*, 150-151.

⁶⁹ Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 1:107.

⁷⁰ Chengdu-fu'da (Shu bölgesi) "Jiu-di" (Dokuz Di) kabilesinin yaşadığı belirtilmektedir (Bkz. Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 129; Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers*, 1:167.) Bu dokuz kabilede biri de "Bo-Ma" kabilesiydi (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 94).

kızıl sakallı toplulukların yaşadığı belirtilmektedir. ⁷¹Ayrıca, Yao-zhou şehri yakınlarındaki dağlarda kızıl (sarı) saçlı, sarıgözlü ⁷²bebeklere sahip “Ye-Zhen” (vahşi insanlar) gibi grupların varlığından bahsedilir.

Kızıl saçlı kabilelerin izleri, kuzeydoğu Burma'nın (Katty) ⁷³en ulaşılmaz bölgelerinde ve Yunnan eyaletinin sınır kesimlerinde de tespit edilmiştir.⁷⁴ Tarihsel olarak bu grupların çok daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, beyaz ırka ait özellikler taşıyan toplulukların Güney Çin'de melezlenmesiyle de desteklenmektedir. Örneğin, Çin kayıtlarında Yuan-jiang Nehri kıyısındaki Di-Yang-Guia kabilesinin sarıgözlü, ⁷⁵Wu-ding-zhou'daki Hei-li-su kabilesinin kalkık burunlu ve derin göz çukurlu,⁷⁶ Yun-zhou'daki⁷⁷ Manei kabilesinin ise uzun boylu ve çökük göz çukuru olduğu aktarılmaktadır.⁷⁸

Zhili ve Shanxi eyaletlerinde yaşayan Di'ler, M.Ö. V. yüzyılda Çinliler tarafından kısmen boyunduruk altına alınmış,⁷⁹ kısmen de bu bölgelerden sürülmüştür.

⁷¹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 38.

⁷² Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 84.

⁷³ Topinard, *Antropologiya*, 441.

⁷⁴ Palladius (gerçek adı: Pyotr İvanoviç Kafarov, 1817-1878), Rus sinolog (Çin uzmanı), buddolog, misyoner ve gezgin olarak Çin, Moğolistan ve Budizm üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Palladius, “O torgovyykh putiakh do Kitaia i podvlastnykh emu vladeniakh,” *Zapiski Russkogo geograficheskogo obshchestva* 4 (1850): 258.

⁷⁵ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 72.

⁷⁶ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 49.

⁷⁷ Muhtemelen şimdiki Guai-si eyaletindeki Nan-ning-fu.

⁷⁸ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 65.

⁷⁹ Bkz. Plath, “Die fremden barbarischen Stämme im alten China”, 457-471. Eserde, Kuzey Çin'deki “Di”lerin yok edilmesi hakkında bilgiler verilmiştir (Vernichtung, (bölüm başlığı) 463, 465 vd.). Ancak “Di”lerin burada tamamen yok edilmediği, sonraki dönemlerde iç özyönetim haklarından yararlandıkları ve MS VI. yüzyılın ilk yarısında birleşmeyi başardıkları anlaşılmaktadır. Aslen Yao-yang'lı (yani “Bo-ma” kabilesine mensup olabilecek?) Fu Hanedanı yönetiminde güçlü bir devlet kurdular. 350 yılında Hanedan prensi Fu-jian, Huang-he'yi (Shan-si bölgesinden) yendi ve Chang-an'ı (Xi-an-fu şehrinin yakınında) ele geçirdi. Ertesi yıl kendini Büyük Qin Krallığı'nın imparatoru ilan etti. 370

yılında Fu-jian II, Muyun'ların başkentini ele geçirdi ve tüm Kuzey Çin'i fethetti. Ardından kırk bin kadar Xianbei ailesini Chang-an'a yerleştirdi. 373 yılında generali Yang-an (muhtemelen ünlü Bo-ma ailesi Yang'ın bir üyesiydi) Han-zhong ve Shu krallıklarını (Si-chuan eyaletindeki Cheng-du-fu bölgesi) ele geçirdi. 376 yılında Han-zhong krallığının fethi tamamlandı ve başkent Lian-zhou şehri alındı. 379 yılında Jin'in elindeki Xiang-yang şehri (Xi-an-fu'da) fethedildi. Fu-jian II, güney Çin topraklarını da ele geçirerek mülklerini genişletti. 381 yılında öyle güçlü hale gelmişti ki 62 hükümdar kendisini vasal olarak tanıdı. Ancak ertesi yıl, bu hızlı yükseliş ani bir düşüşe dönüştü. İmparatorluk ailesinde anlaşmazlıklar çıktı. Muyun'lar bu karışıklıktan yararlanarak Di'lerden Kuzey Çin'i geri aldılar. Muazzam monarşi hızla dağılmaya başladı. 385'te Yao-chang, Bei-di'de bağımsız bir kral olarak ilan edildikten hemen sonra Fu-jian II'yi yakalayıp öldürttü. Fu-jian II'nin halefleri 394'e kadar direndi, ancak sonunda Wu-du'ya kaçan son mensuplar, Yai-nan-dan'da Tsi-fu-jian-gui ile yapılan savaşta kralla birlikte öldüler. Böylece, Di Krallığı'nın Kuzey Çin'de tam 60 yıl (334-394) varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır (bkz. Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 1:113-119).

Lacouperie "Les langues de la Chine avant les Chinois", 35, "Kırmızı Di"nin bir kolu olan "Lu-shi" kabilesinin 592 yılında güneye göç ederek Lu-tsi-jiang vadisinde (Burma, Assam, Tibet ve Yunnan sınır bölgesi; bkz. Desgodins, *Le Thibet d'après la correspondance des missionaries*, 1885, 2. baskı, ek harita) yerleştiğini ve bölgeye eski adları "Lu"yu (Lu-tsi) verdiklerini öne sürmektedir. Lacouperie bu varsayımını, eski ve modern "Lu" hiyerogliflerinin benzerliğine (écrit d'une manière analogue) dayandırmaktadır. Ancak bu döneme ait ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu iddiayı doğrulayan herhangi bir veri bulunmamaktadır. Dong-chuan "Lu-tsi"lerine dair Çin kayıtları şu bilgileri vermektedir: "Ataları doğu Tson (?) nesline mensuptur; Yuan hanedanına boyun eğmişlerdir. Bazılarının garip bir görünümü vardır ve genel olarak çok çirkindirler. Kadınları ve kızları daha da çirkindir." (Çinlilerin, Kafkas tipindeki diğer Batılı halklar hakkında da benzer betimlemeler yaptığı bilinmektedir.) "Zalim ve kötü huyludurlar, öfkelendiklerinde birbirlerini öldürürler. Dong-chuan bölgesindeki ilk yerleşim yerlerinde üç aile vardı: Zhao, Lia ve Yang (Yang aile adı "Bo-Ma" kabilesinde en yaygın olanıdır); nesilleri hızla çoğalmıştır." (bkz. Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 44-45). Sözlük araştırmalarına göre, bu küçük kabileye ait "Lu" dilindeki 111 kelimenin 39'u Tibetçeden, geri kalanı ise kısmen Çince, kısmen de komşu yabancı halkların ("Lolo", "Moso" vb.) dillerinden alınmıştır.

Ancak Gansu Eyaleti'nde MS IV. yüzyıla kadar varlıklarını korumuşlardır. Çin kayıtlarında bu döneme ait “karanlık hikâyeler” başlığı altında, Di halkının kuzeye doğru göç ettiklerine dair anlatılar bulunmaktadır.

Biçurin 'in kayıtlarında şu ifadelerle rastlanmaktadır:⁸⁰

“MÖ III. yüzyılın ikinci yarısında Çin'de yaşanan büyük siyasi dönüşümler sırasında, Kızıl göçebeler bozkırlara sürülmüş ve 'Di-li' adı altında Ordos'tan batıya uzanan geniş bir alanı işgal etmişlerdir. MS 338'de Toba (Tabgaç) Hanedanlığı'na boyun eğmişler; ancak IV. yüzyılın sonlarında kumlu bozkırların kuzeyine doğru göç ederek burada eski 'Di-li' adı yerine 'Gaoguy (?) Din-lin' adını almışlardır.”

Biçurin ayrıca, “Gaoguy halkının eski Chi-Di neslinin torunları olduğunu” iddia etmiştir. Ancak bu görüşün doğruluğu şüphelidir, zira Gaoguy veya Chi-Di'lerin Uygurların ataları olduğu bilinmektedir. Bu kronolojik ve etnik karışıklık, hem yukarıda verilen tarihsel veriler hem de Uygurlara⁸¹ ait efsaneler ışığında değerlendirildiğinde, Bei-shia (Kuzey Sarayları Tarihi) eserinde geçen “Gaogui halkının Ordos ötesi bozkırlarından çıktığı” iddiasını sorgulamayı gerektirmektedir. Tarihsel

Ayrıca, artık soyu tükenmiş olan Inbat Ostyak kabilesinin şeytanı ifade etmek için dillerinde “lu-tsi” kelimesini koruduğunu da belirtmek gerekir. Yukarıdaki bilgiler esas olarak “Kırmızı Di”ler için geçerlidir. “Beyaz Di”ler hakkında Plath'ta (Plath, “Ueber die Verfassung und Verwaltung China's”, 463) şu bilgi yer almaktadır: “Beyaz Di’ler Chunqiu dönemi sonuna (MÖ 479) kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kabilelerden biri Savaşan Devletler döneminde kral unvanını almış ve Zhou yönetimini ele geçirmek için diğerleriyle mücadele etmiştir.” Georgiyevskiy (Georgiyevskiy, *Pervyy period kitayskoy istorii*, 247), Di göçleri hakkında ek bilgi vermektedir: “Yabancı Di’lerin bir kısmı” (Han, Wei ve Zhao prenslerinin MÖ 463'te başlattığı saldırılar sonucunda Çin'den çıkarılmıştır). Diğer eserinde Georgiyevskiy “O kornevom sostave kitayskogo yazıya v svyazi s voprosom o proiskhozhdenii kitaytsev,” *Zapiski Russkogo geograficheskogo obshchestva*, (St. Petersburg, 1888), 68, 79 ise Di’lerin kuzeye göç ettiğini belirtmekle birlikte, hangi Di kabilesine ait oldukları konusunda bilgi vermemektedir.

⁸⁰ Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah*, 247–248.

⁸¹ Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah*, 28

gerçeklik açısından doğruluğu kesin olan tek husus, *Din-lin*'lerin⁸² kuzeye yaptıkları göç sırasında bölgedeki Türk unsurlarıyla karışıklardır.⁸³

⁸² 733 yılında yazılmış Orhun Kül Tigin Yazıtları, Di-Li'lerin Dinlilerle aynı boydan olduklarına işaret etmektedir. Yazıtta şu ifadeler yer almaktadır: “Bu kumluk, Çin İmparatorluğu ile komşu olan ülke (muhtemelen Ordos; Gobi Çölü’nün güney sınırı), Dinlinlerin (ve aynı zamanda Di-Li’lerin) anavatanıdır.” Metnin Almanca çevirisinde şu şekilde geçer:

*Im sandigen Nachbarreiche,
Im Vaterlande (des Volkes) Ting-ling,
Haben zahlreiche Helden sich erhoben.*

(Kumluk sınır ülkesinde, Ting-ling halkının vatanında birçok kahraman ortaya çıkmıştır.)

Bkz. Ferdinand von Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* (St. Petersburg: Kaiserlik Bilimler Akademisi, 1895), 168., aynı pasajın Fransızca bir çevirisi ise şu şekildedir:

Dans la région de Cha-sai, dans le pays de Ting-ling, Des guerriers valeureux se sont élevés en masse contre vos anciens rois.(Cha-sai bölgesinde, Ting-ling ülkesinde, yiğit savaşçılar eski krallarınıza karşı topluca ayaklandılar.)

Bkz. Gustaaf Schlegel (1840–1903), Hollandalı sinolog, doğubilimci ve Leiden Üniversitesi’nde Çin dili profesörü. Çin tarihi, dili ve epigrafisi üzerine önemli çalışmalar yapmıştır; özellikle Çin yazıtları ve seyahat literatürüyle tanınır. Gustaaf Schlegel, “La stèle funéraire du Teghin Giogh,” *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne de Helsingfors* 3 (1892): 42. Çin tarih kaynaklarında, Dinlinlerin ana kitlesinin MÖ VI. yüzyılda çölde kuzeye geçtiği belirtilmektedir. Şöyle denmektedir: “Daha sonra (yaklaşık MÖ 200’de), kuzeyde Hunlar Dinlin ülkesini egemenlik altına aldılar.” (Bkz. Biçurin, *Sobranie Svedeniy o Narodah*, 17.) Yine de, Dinlinlerin kadim çağlardan itibaren Gobi Çölü’nün hem güney hem de kuzey eteklerinde yaşamış olmaları mümkündür; ancak bu görüş bazı tarihsel verilere aykırıdır. Çin kaynaklarında Dinlinlerin, Dong-Hu (Doğu Hu) halkının bir kolu olduğu; Dong-Hu’ların ise Di kabilesine mensup olduğu belirtilmektedir. *Yuan-shi* adlı Çin kroniğinde, Kırgız halkını meydana getiren kırk kızın Çin’in güneyinden Kem Vadisi’ne geldikleri yönünde karanlık bir efsane yer alır. Bkz. Wilhelm Schott, *Ueber die ächten Kirgisen* (Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften, 1864), 432.

⁸³ Uyğurların kökenine ilişkin meseleye aşağıda yeniden dönme imkânımız olacaktır.

Eski Hakaslar, uzun boylu, sarışın, kırmızı yanaklı ve mavi ya da yeşil gözlü olmalarıyla tanımlanmıştır. Çin kaynaklarında, bu topluluğun bölgenin ilk yerleşimcileri olan Gungun (Gun-gun) ve Dinlin (Din-lin) halklarının karışımından meydana geldiği öne sürülmektedir.⁸⁴

Tang Hanedanlığı döneminde Hakaslar, Türk dillerinin bir lehçesini konuşmaktaydı. ⁸⁵Ancak aynı dönemde, Hakaslara fiziksel olarak benzeyen fakat farklı bir dil ailesine mensup diller konuşan başka kabileler de varlığını sürdürmekteydi.

Bu kabileler, çeşitli kaynaklarda farklı adlarla anılmaktadır. ⁸⁶Bunlardan öne çıkanlar şunlardır: Bo-ma:⁸⁷ Bu topluluğun bir kısmı, Zong-ling Dağı'nın güney yamaçlarında Wu-du ve Manao (Ma-nao) ⁸⁸ krallıklarını kurmuştur.

⁸⁴ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodakh*, 443; Wilhelm Schott, *Ueber die ächten Kirgisen*, 432; Schlegel, *Mémoires de la Société.*, 43.

⁸⁵ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 446.

⁸⁶ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 442.

⁸⁷ Joseph de Guignes, *Histoire générale des Huns, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*, c. 1, ks. 2, LXII, §3.; Julius Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie: contenant des recherches historiques*, c. 2 (Paris, 1824), 1; Klaproth, *Tableaux historiques de l'Asie* (Paris: Doudey-Dupré, 1826), 130.

⁸⁸ Tarihçi Ma-Duan-Lin (kelimeyi açıklarken) “ma-nao” kelimesinin yanlış yazıldığını düşünmektedir. Ona göre bu kelime “at bacakları” anlamındaki “ma-jin” şeklinde değil, “at beyni” anlamına gelen “ma-nao” olarak yazılmalıdır. Joseph de Guignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux*, c.4 (Paris: Desaint & Saillant, 1756–1758), böl 2, LXII, §2. Ancak bana göre hem “bo-ma” hem de “ma-nao” veya “mao-nu” kabile isimleri, Çinliler tarafından verilmiş takma adlar olmayıp, Dinglinlerin coğrafi dağılımında yer alan bu grupların gerçek adlarıdır; tıpkı “tüylü bufalo” veya “at beyni” gibi. Schlegel, *Die chinesische Inschrift am Kül-Tegin-Denkmal* (Leiden: Brill, 1892), 43. Wenxian Tongkao’ya göre, (Wenxian Tongkao (文獻通考), Çin tarihi ve yönetim sistemi üzerine kapsamlı bir ansiklopedik araştırma eseridir) “Mao-nu” yerleşim yerleri Chengdu-fu’nun batısında bulunuyordu. (Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers*, 2:153.) Diğer taraftan Mana Nehri ve onun sağ kolu Manyu’nun Yenisey Nehri’ne aktığı bilinmektedir. Schlegel’in kayıtlarına göre, Güney Sibirya’da bir zamanlar “Ma-çin” veya “Ma-ca” adlı bir kabile yaşamıştır.

Mao-nu: Aynı halkın güney kolu olarak değerlendirilebilecek bu grup, bölgedeki etnik çeşitliliğin bir parçasını oluşturmaktadır.

Dinlinlerin kuzey, doğu ve batı yönlerinde ne ölçüde yayıldıklarına dair kesin bilgiler mevcut değildir. Bununla birlikte, genetik izlerinin günümüzde bile Sibirya'nın ve Çin'e komşu geniş topraklarında yaşayan siyah saçlı Türk-Moğol kökenli kabileler arasında varlığını sürdürdüğü konusunda şüphe bulunmamaktadır.

Örneğin Barrow⁸⁹, şu gözlemleri aktarmaktadır:

“Pekin’de Macartney elçiliğine eşlik eden Mançuları gördük; hem erkekler hem de kadınlar son derece güzel (açık tenli), mükemmel vücut yapılarına ve dikkat çekici bir fiziksel görünüme sahipti. Bazılarında açık mavi gözler, düz ya da kartal burunlar, kumral saçlar ve oldukça gür sakallar bulunuyordu.”

Benzer şekilde Schott, XII. yüzyılda kaleme alınan *Hıtan (Kıtan) Krallığı Tarihi* adlı esere dayanarak, Hıtanlar arasında yeşil, sarı ve açık gri gözlü, sarı saçlı bir kabilenin varlığından söz etmektedir.⁹⁰

Ayrıca, 1675 yılında Çin’e gönderilen Spafariy⁹¹, Ob Nehri boyunca Ket Nehri’nin aşağı kısımlarında yaşayan⁹² ve “*alaca ordusu*” olarak

Geçtiğimiz yüzyılda Müller’in kayıtlarına göre, (Gerhard Friedrich Müller (1705–1783) Alman asıllı Rus tarihçi, coğrafyacı ve etnograf. Rusya Bilimler Akademisi’nin önemli üyelerinden biri olarak Sibirya’nın tarih ve kültürünü araştıran ilk sistematik bilim insanlarından., Müller, *Sammlung Russischer Geschichte* (St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1761), 6:553. Yenisey Tatarları arasında “Madi” adında (Tatar olmayan) bir kabileden bahsetmektedir.

⁸⁹ Sir John Barrow (1764–1848), İngiliz devlet adamı, coğrafyacı ve yazar; 1793 yılında Çin’e gönderilen ilk Britanya diplomatik gezide (Lord Macartney Elçiliği) yer almış, Çin ile ilgili gözlemleriyle tanınmıştır.

⁹⁰ Paul Topinard, *L’Anthropologie* (Paris: C. Reinwald, 1891), 441. Julius Heinrich Klaproth, *Tableaux historiques de l’Asie*, 162.

⁹¹ Nicolae Milescu Spafariy (1636–1708), Moldovalı asıllı Rus diplomatı, yazar ve seyyah; 1675 yılında Rusya’nın Çin’e gönderdiği ilk resmî elçidir. Çin’e yaptığı diplomatik seyahat sırasında tuttuğu notlar, erken dönem Rus-Çin ilişkileri ve Qing hanedanı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

adlandırılan bir topluluktan bahsetmektedir. ⁹³Bu ifade, bölgede farklı fiziksel özelliklere sahip etnik grupların varlığına işaret etmektedir.

Rus kayıtlarına göre, XVII. Yüzyıla gelindiğinde Kottlar, Arinler, Assanlar ve Yenisey Ostyakları gibi halkların soyu tükenmişti. ⁹⁴ Bu gruplar, Yenisey nehir havzasında yaşayan ve Yenisey dilleri ailesine mensup topluluklardı. 1861'de Altay bölgesini ziyaret eden V. V. Radlov, sınır bölgelerindeki “Kara” Soyonlar arasında uzun yüzlü ve sarışın bireyler tespit etmiştir. İç kesimlerde ise Soyon nüfusunun yaklaşık yarısının uzun boylu ve sarışın olduğu, bu grubun yerel halk arasında “Sarı Soyonlar” olarak adlandırıldığı kaydedilmiştir.⁹⁵

Günümüzde Kazaklar arasında (özellikle Orta, Büyük ve Küçük Ordalarda) belirgin bir sarışın nüfus bulunmaktadır.⁹⁶ Zeland'ın

⁹² Wilhelm Schott, *Ueber die ächten Kirgisen*, 444.

⁹³ V.K. Arsenyev, *Puteshestviye cherez Sibir ot Tobolska do Nerchinska i granits Kitaya russkogo poslannika N. Spafariya v 1675 godu*, *Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshchestva po otdeleniyu etnografii* c.10, no. 1 (1882): 184.

⁹⁴ Aleksandr N. Aristov, “Zametki ob Etnografičeskom Sostave Türkskih Plemen i Narodnostey”, *Jivaya Starina*, c.4, no. 3–4 (1896): 49.

⁹⁵ Wilhelm Radloff, “Reise durch Altai,” *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, haz. Georg Adolf Erman, 23 (1864): 297, ayrıca bkz. Pyotr P. Semenov-Tyan-Shanskiy ve Grigoriy N. Potanin, *Altaysko-Sayanskaya Gornaya Sistema* (Saint Petersburg: Imperatorskoye Russkoye Geograficheskoye Obshchestvo, 1914), 680, dn. 150. Carl Ritter, *Die Erdkunde von Asien*, c. 3 (Berlin: G. Reimer, 1835). Dmitriy A. Klements, *Drevnosti Minusinskogo muzeya* (Tomsk: Sibirskaya gazeta matbaası, 1886), 67. Aleksandr V. Adrianov, *Puteşestviye na Altay i za Sayanı*, *Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshchestva*, c. 11 (1888): 293.(esmer tatarlardan söz etmektedir)

⁹⁶ Philipp Johann von Strahlenberg (1676-1747), İsveçli subay, coğrafyacı ve Türkolog. Rusya’da esir kaldığı dönemde (1709-1722) Sibiry ve Orta Asya’nın ilk bilimsel haritalarından birini hazırlamıştır. 1730’da yayımlanan *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia* adlı eseri, Ural dağlarını Avrupa-Asya sınırı olarak tanımlayan ilk çalışmadır. Türk dillerinin karşılaştırmalı analizini yaparak dilbilim alanında öncü çalışmalara imza atmıştır. Philipp Johann von Strahlenberg, *Das Nord-*

antropolojik çalışmalarına göre, Kazak popülasyonu iki temel tipin karışımından oluşmuştur. Birinci tip: Kısa boylu, sakalsız, geniş yüzlü, basık burunlu ve koyu göz rengine sahip bireyler. İkincil Tip: Uzun boylu, gr sakallı, belirgin (kambur) burunlu, uzun yüzlü ve açık renk gözlü bireylerdir.⁹⁷

Bu karışımın kökenleri tartışmalıdır. Usunlar (Wusun) bu genetik katkının kaynağı olarak düşünülebilirse de, Usunların kendilerinin Dinlinlerin bir kolu olduğu ve Yeiler tarafından erken dönemde Altayların güneyine sürüldükleri bilinmektedir.

Dinlinlerin Güney Sibirya ve Sayan-Altay bölgesine dışarıdan geldikleri, Terrien de Lacouperie tarafından savunulan bir tezdır.⁹⁸ Bu tezin temel kanıtı:

Kottlar ve Yenisey Ostyakları gibi Dinli kökenli olduğu dşnlen halkların konuştukları dilin eski Çin lehçelerine yakınlık göstermesi.⁹⁹ Dinlinlerin Kuzey Çin'den göç etmiş olmaları ve bin yılı aşkın süre Çin

und stliche Theil von Europa und Asia, in soweit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet (Stockholm, 1730), 165. (kendi zamanında Kazakların ağırlıklı olarak kıızıl /sarı saçlı bir halk olduğunu iddia etmektedir.)

⁹⁷ Alıntı, Krzywicki, *Antropologiya*, 346

⁹⁸ *Le Muson* 6 (1888): 336. *Journal of the Royal Asiatic Society* (1889): 404. Aristov, "Zametki ob Etnografiskom Sostave Türkskih Plemen i Narodnostey", 4:50.

⁹⁹ Aynı fikir daha önce Matthias Alexander Castrn tarafından da ifade edilmişti. Matthias Alexander Castrn (1813–1852), Fin dilbilimci, etnograf ve gezgin. Özellikle Sibirya ve Ural-Altay halklarının dilleri üzerine yaptığı nc çalışmalarla tanınır. 1840'larda gerçekleştirdiğı keşif gezileri sırasında Samoyed, Tunguz, Ostyak ve Koybal dillerini belgelemiş, Fin-Ugor ve Samoyed dillerinin akrabalığını kanıtlayarak Ural dil ailesi kavramının temellerini atmıştır. Castrn, Yenisey dillerinin özgün yapısını vurgulayarak bu dillerin "*Fin-Samoyed dilleriyle çok uzaktır*" olduğunu belirtmiş ve eklemiştir: "*Yenisey-Ostyak ve Kott dili, tam çekime sahip olmayan Çinceye benzemektedir; kök heceyi kelimenin sonuna aktarmayı severler.*" Bkz. Nikolai G. Frolov, *Puteşestvie Kastrena, Magazin Zemlevedeniya i Puteşestviy* 6 (1860), 361.; Aristov, "Zametki ob Etnografiskom Sostave Türkskih Plemen i Narodnostey", 4:50.

medeniyeti etkisinde kalmaları. Bu dilsel benzerlik, Dinlinlerin Yenisey taygalarına Kuzey Çin'den göç ettikleri bilinmeseydi açıklanamazdı.

Antropolojik verilere göre, etnik açıdan saf kalmış Di nüfusu günümüzde yalnızca Ye-zheni kabilesi gibi izole topluluklarda tespit edilebilmektedir. Bu grubun, arkaik dil özelliklerini koruyabildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ Diğer Di toplulukları ise yaklaşık 2500 yıllık bir süreçte komşu kavimlerle etkileşime girerek dilsel asimilasyona uğramış ve artık komşularının dillerini konuşur hale gelmişlerdir.

Dilbilimsel analizler, Di kökenli dillerin Tibetçe, Çince ve Burmaca gibi komşu dillerle etkileşim sonucu karma bir dil yapısı (jargon) geliştirdiğini göstermektedir. Bu dil, uzun tarihsel süreçte çeşitli evrelerden geçerek sürekli bir gelişim göstermiştir. Örneğin, Lu kabilesiyle akraba olan Melam topluluğunun konuştuğu dil, modern standartlardan farklı olup, kelimelerin fonetik yazılışını koruyan arkaik Tibetçe özellikleri sergilemektedir.¹⁰¹

Lu dilinde tespit edilen Hint-Avrupa dil ailesi etkileri dikkat çekicidir. Terrien de Lacouperie bu durumu, “*Lu kabilesinin kökenlerinin*

¹⁰⁰ “Di halkının Ari lehçelerinden birini konuştuğunu iddia etmiyorum; ancak Çinlilerin Aryan köklerini dillerine benimseyebilmelerinin ancak Di’lerin aracılığı ile olduğunu düşünüyorum ki Ari kök kelimeleri Çin dilinde oldukça fazladır. Kesin olarak Di dilinde bulunan ‘As’ kelimesini biliyoruz. Bu kelime - lideri, kral anlamına gelmektedir. Bu sözcük Yenisey dil grubunda günümüze kadar korunmuştur.”

Belirteç

İnbat	Assan	Kott	Ari
Tanrı	es ös, ösch	esch	es
Gök	es Osch, etsch	esch	es
Aynı zamanda şeytan	asa	ascha	

Bu kelime, başlangıçta önder, kral ve daha sonra tanrı anlamında kullanılan (Eski Cermen dillerinde ass, daha eski ansus ve äser formları) bir kökene sahiptir. Daha sonra, belki de ileride, Di’lerin ‘ta’ (at) kelimesinin Çince olmadığını (eski zamanlarda muhtemelen ‘mar’ şeklinde telaffuz ediliyordu, Çinlilerde ise ‘mal’ şeklindedir) kanıtlayabileceğiz. Zira şu an at hakkında bildiklerimiz, onun anavatanının Asya değil, Batı Avrupa ve kısmen Rusya olduğunu, buradan uzun kafalı sarışınlarla birlikte doğuya yayıldığını gösteriyor.

¹⁰¹ *Le Muséon*, 8: 36.

Kuzey Çin'e dayanabileceği" şeklinde yorumlamıştır. Bu görüş, dildeki Hint-Avrupa unsurlarının varlığını açıklamaya yönelik bir hipotez olarak değerlendirilebilir.

Antropolojik verilere göre, Kuzey Çin kökenli Lu kabilesi, günümüzde soyu tükenmiş olan Mon-Tai halkıyla komşuluk ilişkisi içinde bulunmuştur. Mon-Tai halkının tarihsel göç süreci incelendiğinde, önce Shan-Tung bölgesinden zorla çıkarıldıkları, ardından Hu-Bei'ye ve nihayet Tang İmparatorluğu döneminde Gui-Zhou bölgesine sürüldükleri anlaşılmaktadır.

Di halkının dilsel adaptasyon yeteneği dikkat çekicidir. Bu yetenek yalnızca güneyde değil, kuzey bölgelerinde de kendini göstermiştir. Tang İmparatorluğu döneminde Hakasların Uygurca konuştuğuna dair kayıtlar bulunmakla birlikte, bu dönemde Hakasların Türklerle karışma ihtimalinin düşük olduğu belirtilmelidir.¹⁰²

Di halkını diğer Altay gruplarından ayıran temel özellik, kültürel açıdan daha gelişmiş olmalarıdır. Bu kültürel gelişmişliğin önemli bir kısmının, eski komşuları olan Çin kültüründen etkilenecek olduğu değerlendirilmektedir. Bu kültürel etkileşime dair kanıtlar hem Çin tarih kayıtlarında¹⁰³ hem de Kuzey Moğolistan ve Güney Sibirya'da "*Çud*" olarak adlandırılan efsanevi halkın izlerinde görülebilmektedir.¹⁰⁴

¹⁰² "Siyah saçlar onlar tarafından kötü bir alamet sayılırdı, esmer gözlüler ise Li-ling'in soyundan kabul edilirdi." (Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 443). Li-ling, aslen bir Çinliydi ve ünlü bir komutandı. Çin sarayındaki entrikalar yüzünden kendisine vaat edilen askerî yardım ve malzemeler verilmeyince, Hunlara sığınmak zorunda kaldı. Hunlar onu, Kırgızlar üzerine Han (yönetici) olarak atadı.

¹⁰³ Antik Di'lerin şehirleri vardı (bkz. Plath, "Ueber die Verfassung und Verwaltung China's", 468). Kırgızlarla ilgili şu bilgileri okuyoruz: "Yalnızca birkaç tahıl türü yetiştirirlerdi, fakat meyve ve sebze yetiştirmezlerdi. Üçüncü ayda eker, dokuzuncu ayda hasat ederlerdi. Öğütülmüş tahıldan ekmek yapar ve alkollü içki demlerlerdi. Madenlerden altın, demir ve kalayları vardı. Yağmur yağdıktan sonra topladıkları demire 'kja-s'a' derlerdi ve bundan mükemmel silahlar döverlerdi; bu silahları Türklere (Tu-kju) haraç olarak verirlerdi. Atlı savaşçıları, bacaklarını yarık tahtadan yapılmış zırhlarla korur ve bir omuzlarına ok ve kılıç darbelerine karşı yuvarlak bir kalkan bağlarlardı. Krallarına 'A-s'e' derlerdi ("A-s'e" unvanı, Kırgız yöneticilerine ait tarihî bir

isimlendirmedir). Çadırının önünde her zaman bir 'Tuk' (atkuyruklu sancak) dikili dururdu. Kemerlerinde bıçak ve bileği taşı taşırlardı. Kışın, ağaç kabuğuyla kaplı evlerde yaşarlardı. Gelenekleri diğer ülkelerden farklıydı. Dilleri Hui-ku ("Hui-ku" ifadesi, muhtemelen tarihî bir halk grubunu belirtmektedir) halkınıninkiyle tamamen aynıydı ve aynı yazıya sahiplerdi." Schott, Ueber die ächten Kirgisen, 433-435; krş. Biçurin, Sobraniye Svedeniy O Narodakh, 443-446). Genel olarak, Kırgızların Uygurlardan yalnızca Türk dilini değil, aynı zamanda eski Türk yazısını da aldıkları düşünülür. Ancak bu ikinci konuda şüphe duymakta haklıyız, çünkü Di halkları Han Hanedanı döneminde (M.Ö. 206 - M.S. 220) zaten kendi yazı sistemlerine sahipti (üstelik Uygurların da başlangıçta Kırgızlar gibi karışık bir halk olduğunu düşündürecek nedenler vardır; bu konu aşağıda ele alınacaktır). Çin kaynakları bu konuda şunları söylemektedir: ("Dong yazısı, - Güneybatı Çin'de yaşayan Di halklarına ait olduğu belirtilen yazı sistemi) Han Hanedanı döneminde A-ke (veya A-qiu? [bir unvan mı?]) adlı bir kabile lideri tarafından icat edilmiştir; kendisine "yazının kurucusu" denirdi. Toplam 1.840 işaret vardır ve yatay olarak yazılır." (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 4, 6 ve 35). Dong yazısına benzeyen "Ba" yazısı da vardı (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 35). Bu yazıyı Ba halkı dışında "Mincia" yerlileri de kullanırdı (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 2). "Hei-Lolo" yazısı, eski Çin "ke-dou" ("ke-dou" - Antik Çin'de kullanılan bir yazı stili) yazısına benziyordu (Devéria, La frontière sino-annamite, 127), ancak işaretler bitişik yazılırdı (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 13). Buna karşılık, "Miao" halkının yazısı, sayıları ve 60 döngüsel işareti Çin yazısıyla fikir olarak benzerdi, fakat şekil olarak değildi (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 73). "Moso" halkının yazısı daha da ideografikti: örneğin, "insan" demek için bir insan resmi çizilerdi (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 47). En dikkat çekici olan ise "Golo" yazısıydı: işaretleri tamamen Moğol yazısını andırıyordu (?) (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 107) Çinlilere göre "beyaz Lolo"ların da bir yazı sistemi vardı (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 8). Ra-ou, Lolo ve Moso (Mosso) yazılarına ait örnekler Devéria'nın eserinde verilmiştir (Ivanovskiy, Materialy dlya istorii inorodtsev, 105, 152-153, 166). Bu verilerden anlaşılıyor ki, Di halkları Uygurlarla temas kurmadan çok önce, kısmen ideografik (resim yazısı), kısmen fonetik (ses temelli) bir yazı sistemine sahipti. Bu durum, Terrien de Lacouperie, "On a Lolo Manuscript Written on Satin" (Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1:14.) Lolo yazısının analizinde de desteklenmektedir. Öte yandan, Kül Tigin ve Yenisey

yazıtlarında karşılaştığımız Türk alfabesi son derece gelişmiş bir sistem sunmaktadır. Bu alfabenin, uzun bir evrim süreci ve ardışık basitleştirmelerin sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu durum doğal olarak şu soruyu akla getiriyor: “Acaba bu alfabe gerçekten Türklerin icadı mıdır, yoksa Di kökenli midir?” (yazar burada; Di halklarının yazı sistemlerinin çok eski tarihlere dayandığı, Türk yazısının aniden bu kadar mükemmel biçimde ortaya çıkması, öncesinde bir gelişim süreci geçirdiği, Di ve Türk kültürleri arasındaki etkileşimler, yazı sistemlerinin de birbirinden etkilenmiş olabileceği ihtimalini vermektedir.) Kırgızlar (Hagyaslar) ile Güney Di halkları arasında karşılaştırma yaptığımızda, özellikle şu noktalar dikkat çekmektedir:

Tarım Kültürü: Di halkları çok eski çağlardan beri tarımla uğraşmaktaydılar. Çin kaynaklarının ifadesiyle “neşeyle içki içmeyi bilirlerdi” (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 13, 14, 22, 23, 39, 41, 68, 79) Şarap, müzik ve dans onların her kutlamasının vazgeçilmez unsurlarıydı. Bu da şarap üretiminde uzman olduklarını göstermektedir. **Madencilik ve Silah Üretimi:** Kendi silahlarını üretmeleri, demir, gümüş ve altın işlemeyi bildiklerini kanıtlamaktadır. Di’lerin “Bo-ma” kabilesi gergedan derisinden zırh yapmaktaydı (Biçurin, *İstoriya Tibeta i Khukhunora*, 1: 104)

Savaş Teknikleri: Barutun icadından sonra bile “Jiu-gu Miao” kabilesi ağır zırhlar kullanmaya devam etti: Enseyi açıkta bırakan demir miğferler, kulak korumalıları olan başlıklar, 16 kg’dan (1 pud) fazla ağırlıkta zincir zırhlar, sadece baldırları koruyan demir plakalı bacak zırhları. Buna rağmen, bir elde tahta kalkan, diğerinde mızrak ve ağızlarında kılıçla dağlarda “uçar gibi” hareket edebiliyorlardı (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 97; Du Halde. “Description géographique, historique, et., de l’empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise”, 69.

Golo Halkı Hakkında: Goloların sağlam zırhlar, keskin kılıçlar ve mızraklar yapmada ustalık kazandıkları belirtilmektedir. İlginçtir ki, “beyaz Lolo”lar ve “Pujen”ler gibi görece daha az gelişmiş kabul edilen topluluklar bile zırh kullanımını benimsemişlerdi.

Yao Halkının Silah Geleneği: Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers*, 2: 37) adlı eserinde Yao halkına dair çarpıcı bir gelenek aktarılmaktadır:

Doğum Ritieli: Erkek çocuklar doğduklarında bir demir parçasıyla tartılırlardı (yazar burada muhtemelen tartı aletlerinde kullanarak demek istemiştir.) Bu sembolik uygulama, çocuğun gelecekteki silah ustalığına

atıfta bulunur. Ergenlik Geçiş Töreni: Genç erkek yetişkinliğe eriştiğinde, bu demiri iyice döverek su verir. Kendi kılıcını bizzat imal eder. Bu silah, artık yaşamı boyunca onu asla terk etmeyecektir. Silah Sınavı: Silahın kalitesini kanıtlamak için özel bir test uygulanır. Genç savaşçı, bir öküzü tek bir kol ve omuz hareketiyle başından vurarak öldürmek zorundadır. Bu test, hem silahın keskinliğini hem de savaşçının becerisini kanıtlamaya yöneliktir. Özet olarak demir işleme becerisinin toplumsal statü belirleyici olduğu, silah yapımının sadece pratik değil, aynı zamanda ritüelistik bir boyutu bulunmaktadır. Askeri eğitim ile ergenlik törenleri iç içe geçmiş olduğu aynı zamanda hayvan kesme testi, Türk-Moğol kültüründeki “kılıç denemesi” geleneğini anımsatmaktadır. Bu uygulamalar, söz konusu halkların metalurji bilgisinin yanı sıra, silah kültürünün toplumsal yaşamdaki merkezi konumunu da göstermektedir. Özellikle Yao geleneğindeki “yaşam boyu silah taşıma” kuralı, Japon samuraylarının kılıç kültürüyle dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır.

Giyim ve Sosyal Gelenekler: Tüm Di grupları (erkekler ve kadınlar) kemerlerinde bıçak taşıma geleneğine sahipti (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 12, 23, 46). Çok eski zamanlardan beri kütük evler (srub) inşa ediyorlardı. Çatı kaplamada ağaç kabuğu, kamyş, bambu gibi malzemeler kullanıyorlardı.

Yönetici Unvanları: Yan-zhou yöresindeki yerli halkların yöneticileri, Kırgızlar (Hagyas) ile aynı unvanı taşıyordu: “a-sı” (a-s’e) Bu unvanın varyantları: Schott’ta “a-s’e”, Klaproth’ta “a-je”, Biçurin’de “ajo”dur. Günümüzde bile Lolo’lar arasında “aje” adlı bir kabile bulunmaktadır. Benzer şekilde Yenisey Ostyakları (Ostyaklar, tarihî bir etnik grup olarak bilinir ve günümüzde daha çok Hantılar (Khanty) olarak adlandırılır.) arasında “Asan” soyadı bulunmaktadır. Etimolojik karşılaştırma yapıldığında: Eski Cermenlerde (Gotlar) “ass” terimi: Başlangıçta “liderler” ve “kahramanlar” için kullanılırdı. Zamanla “tanrılar” anlamını kazanmıştır. Bu paralellik, Avrasya halkları arasındaki kültürel bağlantıları düşündürmektedir.

Törensel Uygulamalar: Güney Di’leri, liderlerinin önünde bayrak taşıma geleneğine sahipti. Kıyafetler: Kırgız (Hagyas) hükümdarı “a-sı” ve maiyeti kırmızı giysiler giyerdi. İlginçtir ki, “Çi-di” grubu da kırmızı giyim geleneğine sahipti (Plath, “Ueber die Verfassung und Verwaltung China’s”, 464) Kişisel Süsleme: Kırgızlar (Hagyas) kulaklarında halka takardı - bu süsleme Güney Di’leri arasında da yaygındı. Her iki grup da dövme geleneği yaygındı. (Dövmeler ve takılar, beden süsleme kültürünün yaygınlığını göstermektedir)

Toplumsal Yaşam: Çin kaynaklarına göre: Kırgızlarda cinsiyetler ayrılmadan hep birlikte yaşırdı (cinsiyetlerin ayrılmadan yaşaması, erken dönem toplumsal yapılar hakkında bilgi vermektedir. Burada belki de bir çatı altında yaşayan kalabalık ailelerden bahsedilmektedir), bu nedenle “ahlaksızlık” yaygındı (Çinlilerin peşin hükümlü olmaları ve uygun değildir, bu ifade şu şekilde yorumlanabilir: aynı çatı altında bulunma sebeplerinden biri aile bireylerin hayvan sürülerinin yaylak dönemlerinde birbirine yardım etmesi birlikte yaşamaya zorlamıştır). Aynı gözlem Di’ler için de yapılmıştı (muhtemelen eski bir ortak yaşam geleneğinin kalıntısıdır)

Dilsel Özellikler: Çinliler Di’lerin “Bo-ma” kabilesi dilini “kuş dili” olarak adlandırır (“Kuş dili” benzetmesi, bu dillerin tonlamalı veya müzikal özellikler taşıdığını düşündürmektedir), Benzer şekilde “Mo-sö” (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 45) ve “Pu-jen” (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 61) dilleri için de bu tanım kullanılırdı. Desgodins (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 374) “Melam” kabilesinin dili hakkında şu ilginç gözlemi yapmıştır: “Tibet kökenli olmayan yerli kelimelerde tek heceli değildir”. “Tibetçe gibi yumuşak ve düzgün değil, sert olmasa da son derece kesik kesiktir”. “Her hece ayrı vurgulanır, özellikle hızlı ve coşkulu konuşulduğunda kekeme konuşması gibi duyulur”

- ¹⁰⁴ Mezar yapıları dışında şu buluntular Di halklarına atfedilmiştir: Yerleşim kalıntıları (gorodişçe), Toprak surların kalıntıları, Sulama kanalları (D. Klements, *Minusinskiy mestnyy publichnyy muzey* (Tomsk: I. Kuznetsov yayınevi, 1886), 45.). Kaya üzerindeki runik yazıtlar. Taş heykeller (balbal taşlar) “Çu Mezarları” sorunu: Güney Sibirya’nın geniş coğrafyasında (Volga’dan Ural’a, Amur’un yukarılara kadar) bulunan: Kurgan mezarlar, “Slantsy” ve “Mayak” olarak adlandırılan yapılar, çeşitli taş yapılar, sulama sistemleri kalıntıları, kaya resimleri ve yazıtlar. Bu buluntuların Di halklarına ait olduğu iddiası (Ritter, *Die Erdkunde von Asien*, 3ve 5; Aristov, “Zametki ob Etnografičeskom Sostave Türkskih Plemen i Narodnostey”, 4:51) tartışmalıdır ve kesin verilerle desteklenmemektedir. Antropolojik Veriler: Julius Kollmann (1834–1918), Alman anatomist, zoolog ve antropolog. İnsan ırkları ve antik kafatasları üzerine çalışmalar yapmıştır. Kollmann’ın *Congrès international d’archéologie préhistorique et d’anthropologie : 11e session, à Moscou, du 1/13–8/20 août 1892. Tome II, “Procès-verbaux des séances.”* Moscou : Imprimerie de l’Université Impériale, 1893. “Çud mezarlarından” alınan kafatasları hakkında şunu belirtmişti: “Her ne kadar bu kafatasları dolikosefal (yani uzun kafalı) olsalar da, yine de Avrupa kafataslarından farklıdırlar; özellikle Asyatik

bir form taşımaktadırlar. Ama başka türlü mü mümkün müydü? Zira tarih bile bize, Di'lerin ırkının ilk saflığını daha Gobi Çölü'nün güney tarafında yitirdiklerini söylüyor". Minusinsk bölgesindeki bulgular: Yüz maskeleri arasında "saf Avrupa özellikleri" taşıyan dikkat çekici güzellikte bir kadın yüz maskesi bulunmuştur (Dmitri Aleksandroviç Klementz (1848–1914), Rus arkeolog, etnograf ve doğa bilimci, özellikle Orta Asya ve Sibirya'nın tarihî, kültürel ve doğal mirası üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır., Klements, *Minusinskiy mestnyy publichnyy muzey*, 28-29) (Ayrıca atlasın XX. tablosuna bakınız.) Kırgız bozkırındaki kurganlarda kazılar yapan Nefedov da, korunmuş iskelet kalıntılarına dayanarak, kurgan insanların uzun boylu ve uzun kafataslı oldukları sonucuna varılabileceğini söylemektedir (Nefedov, *Les kourganes de la Steppe des Kirghizes*, Trudy Mezhdunarodnogo kongressa po doistoricheskoy arkheologii i antropologii, sostoyavshegosya v Moskve, 1892, 2: 349). Çin kaynakları, Di halklarının ırksal "saflığını" Gobi Çölü'nün güneyinde kaybettiklerini belirtir. Bu durum, karışık antropolojik bulguları açıklayabilir. Avrupa tipi özelliklerin varlığı, erken dönemdeki karmaşık etkileşimleri yansıtmaktadır. Di halklarının antropolojik çeşitliliği, bölgedeki uzun süreli kültürlerarası etkileşimlerin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Önceki araştırmacıların belirttiklerini bir kenara bıraksak bile, yalnızca bu olgular bile ortaya konan hipotez için sağlam bir temel oluşturmaya yeterlidir. Ancak muhtemel bir soruyu da şimdiden seziyorum: "Neden Çud mezarlarının tam olarak Dinlilere ait olması gerekiyor da, başka herhangi bir uzun kafalı kavme değil? Bu soruya tarihsel kaynaklara başvurarak yanıt verebilirdim, fakat bunun yerine, Çud mezarlarının bize bıraktığı kalıntılarla, Çin kaynaklarında Güney Di'ler ve onların yaşam tarzına dair korunmuş olan tarihî bilgilerin aşağıda sunulacak karşılaştırmasını tercih ediyorum." Buna yanıt olarak tarihsel kaynaklara başvurabilirim, ancak tercihim Çud mezarlarından çıkan kalıntılar ile Çin kaynaklarında anlatılan Güney Di'lerin defin gelenekleri arasında karşılaştırma yapmaktır. Mezar Taşları ve Heykeller: "Be-ji"nler ölümlerini tabutlara defneder ve mezar üstüne ölünün taş oymasını dikerlerdi" (Ivanovski, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 2: 31) Benzer heykeller birçok Çud mezarında bulunmuştur ("taş balballar" olarak bilinen ve literatürde geniş yer bulan bu gelenek, aslında Dinlinler'den Türklere geçmiştir) Tsong manileri (Ivanovski, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 5-6) ve Mayçalar (Ivanovski, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 77) atalarının ahşaptan heykellerini yapardı. Hei-lolo'lar ise atalarının resimlerini kayalara oyma

geleniğini günümüze kadar sürdürmüştür (Devéria, *La frontière sino-annamite*, 150)

Özel Mezar Yapıları: Miaolar “dipsiz tabutlar” kullanırdı (muhtemelen mezar çukurunun yanlarını taş levhalar veya tahtalarla çevirerek); toprağı kazıdıktan sonra cesedi bu hazneye yerleştirirlerdi (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 96)

Miao Kabilelerinin Defin Gelenekleri: Bazı Miao grupları, ölülerini tabutlarda defnetmeden önce 12 yıla kadar bekletirlerdi. Bekletilen tabutların sayısı yüz civarına ulaştığında, “şeytanlar salonu” (yani atalar salonu) inşa edilmektedir. Tabutların tamamını atalar salonuna taşırlardı (Ortak mezarlar, kolektif hafıza ve ata kültürünün önemine işaret etmektedir). Büyük ortak mezarın içinde “çıplak erkek figürleri” ile süslenmiş, oymalarla dekore edilmektedir. Bu son derece ilginç bir detaydır, çünkü Güneybatı Sibirya’da da çok sayıda cesedi barındıran büyük boyutlu kurganlar (mayaklar) bulunmuştur (bkz. Adrianov, *Puteşestviye na Altay i za Sayanı*, 388).

Güney Di’lerin Genel Defin Uygulamaları: Cesetlerin Yakılması: Daha doğrusu kısmi yakma (kemikler daha sonra toplanıp ayrıca gömülmektedir)

Defnetme Şekilleri: Cesetler deri veya kumaşa sarılarak gömülürdü. Tabutlara konularak ya toprağı gömülür ya da yüzeyde bırakılırdı (muhtemelen bir sundurma altında)

Moso Kabilesinin Uygulamaları: Tabutların tabanını bambu hasırlarla döşerlerdi (mezar odasının zeminini hasırla kaplamak anlamına mı geliyor?) Adrianov, aktardığına göre (Adrianov, *Puteşestviye na Altay i za Sayanı*, 349), “Birinci kategoriye ait kurganlardaki defin tarzı farklı olmuştur: genellikle toprak altına gömme (inhumasyon), bazen de yakma (kremasyon/incinération). Cesetler ya doğrudan toprağın üzerine ya da daha derine, bir çukura yerleştirilmiştir... Beden ya doğrudan toprağı konmuş ya da önceden taş veya ahşaptan bir yatak hazırlanmıştır...” Bu uygulamalar, Güney Sibirya’daki kurgan gelenekleriyle dikkat çekici benzerlikler göstermektedir. Ölünün tüm giysileri bir tarafa (sol tarafa mı? bkz. Ritter, *Die Erdkunde von Asien*, 5: 386) asılır veya konurdu. Aynı yere çeşitli kaplar yerleştirilirdi (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 48’deki tercümesi “domuz şeklindeki kapları düzenlerler” ifadesi anlaşmaz)

Chun-jia Kabilesinin Geleneki: Tabutu bir yıl boyunca bir sundurma altında (korunaklı üstü kapalı yer) saklarlar. Daha sonra yakarlar (sundurmayı mı yoksa tabutu mu yaktıkları belirsiz)

Sun-wai “Maniler”inin Defin Ritüelleri: Tabutları önce balmumuyla sıvarlardı (muhtemelen sadece çatlakları kapatmak için). Bu tabutları evin sol tarafına gömerlerdi (görünüşe göre Di’lerde sol taraf özel bir öneme sahipti; açılan “mayak” kurganlarında mezara konan eşyaların çoğu iskeletin sol tarafında bulunmuştur). Üç yıl boyunca bu geçici mezarda beklettikten sonra tabutu çıkarır ve nihai defin işlemini gerçekleştirirlerdi (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,90)

Hakaslar defin gelenekleri: “Kemikler toplanır ve bir yıl sonra mezar yapılırdı” (Schott, *Ueber die ächten Kirgisen*, 435)

Lun-jia Kabilesinin Sıra Dışı Uygulaması: Ölülerini kayalara gömerlerdi. Üç yıl boyunca ölüye özen gösterirlerdi. Bu süre zarfında üç kez mezar açıp kemiklerdeki çürümüş etleri kazıyarak temizlerlerdi (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2: 92). Bu gelenek bir yandan açıkça şunu göstermektedir: Cesedin yakılmasındaki amaç, ölen kişiyi üç kez mezardan çıkarıp çürüyen kısımlarını kemiklerinden kazımak gibi ağır bir görevi kolaylaştırmaktı. (Bu gelenekle, Çud halkı arasında bir zamanlar yaygın olan kemikleri kırmızı renge boyama âdeti arasında bir bağlantı yok mudur?) Diğer yandan ise mezarlar, ölen kişilerin belirli bir süre boyunca ziyaret edilebilmesi amacıyla düzenlenmişti; yalnızca bu sürenin geçmesinden sonra mezar tamamen kapatılıyordu (bkz. N. N. Agapitov, “Opisanie mavzoleya Khargaya,” *İzvestiya Vostochno-Sibirskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva*, c. 20, no. 5.) Ölen kişi en iyi kıyafetleriyle defnedilmektedir, hatta daha sonra yakılacak olsa bile... Burada ayrıca belirtmek gerekir ki, güney Dits halkının kendilerini süslemeye özel bir düşkünlüğü vardı. *Yün-nan Toprak ve Gelenekleri Üzerine* adlı eserde (Yun-nan-tong-zhi) bu durumu yansıtan karakteristik bir bölüm bulunur: “Tüm hayatım boyunca deniz kabukları topladım,” der ölmekte olan baba oğluna. “Eğer bir gün ihtiyaç olursa, onların bir kısmını al; ama diğer kısmını gelecek kuşaklara miras olarak bırak.”(Agapitov, “Opisanie mavzoleya Khargaya,” 39)

Para ve Takı Kültürü: Deniz Kabuklarının Kullanımı: Marco Polo döneminde bile Yün-nan’da para yerine geçen deniz kabukları (özellikle “Cypraea moneta” türü) kullanılıyordu. Kont Széchenyi’nin seyahat notlarına göre (Béla Széchenyi, *Wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien, 1877–1880*, c.3 (Vienna: E. Hölzel, 1893–1899), 209., bu uygulama Kaçin bölgesinde de devam ediyordu. Deniz kabukları kadar değer verilen diğer unsurlar: Yarı değerli taşlar, bakır ve gümüş süs eşyaları, özellikle altın takılar. “Deniz kabukları kadar, değerli taşlar ve özellikle bakır, gümüş, daha da çok altından yapılmış süs

eşyaları onlar için büyük değer taşırdı. İlerde daha ayrıntılı değineceğim üzere, Ditsler'in (erkek ve kadınların) istisnasız tamamı kulaklarına küpe ve halka takarlardı (erkek "hei-lolo"lar yalnızca sol kulaklarına; bu da, "Çud" mezarlarından birinde sol tarafta bulunan kafatasıyla birlikte keşfedilen halka ile karşılaştırılabilir – bkz. Agapitov, "Opisanie mavzoleya Khargaya," Bu küpe ve halkalar bakırdan, gümüşten, altından ya da değerli taşlardan yapılmıştı. Altın, gümüş ve fildişinden yapılmış bilezikler, değerli taşlardan kolyeler takıyorlardı; kadınlarda bu kolyelerin yerini bazen göğüs kısmından açıkta bırakılmış gümüş halkalar alırdı (özellikle 'hei-miao' kadınlarında). Ayrıca sarı bakırdan alın halkaları (bkz. 'Bir başkası... başında bir tür taş benzeri şey vardı', Nefedov "Les kourganes de la Steppe des Kirghizes", 350) ya da kadınların taktığı gümüş çiçeklerden yapılmış taşlar da kullanılırdı." Kadın süslemeleri: Saçlara deniz kabukları, boncuklar (bazen altın), çiçekler ve başaklar örülürdü. Altın işlemeli taftadan özel başörtüleri kullanılırdı. Zengin Di kadınları ise kadife, saten ve diğer ipek kumaşlar giyer. Kıyafetlerini nakışlar, deniz kabukları, altın pullar ve gümüş düğmelerle süslerdi. Erkek ise altın, gümüş ve değerli taşlarla süslü şapkalar. İşlemeli kemerler. Altın ve gümüş işlemeli yaka süsleri. Atların da özenle süslendiği görülür: Gemler ve diğer koşum takımları. Eyerler ve çapraklar. Altın, gümüş ve değerli taşlarla bezenirdi.

Mezar Buluntuları: Mayak kurganlarında bulunan yeşil kadife kalıntılı deri çantalar. Tsong Mani'leri ve beyaz Golo'lar tarafından kullanılırdı. Üzerleri işlemeli olan bu çantalar omuzda taşınan seyahat çantalarıydı. Benzer çantalar günümüzde: Soyotlar arasında hala kullanılmaktadır. Bkz. Devéria'nın beyaz Lolo çizimleri ve Kaçınler çizimi (Béla Széchenyi, *Die wissenschaftlichen Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien 1877–1880* (Wien: Karl Gerold's Sohn, 1893) 109 (Matem. Bölümü)

Di'ler, doğuştan gelen bir estetik duygusuyla sadece kendilerini değil, günlük eşyalarını da süslerlerdi. "Çe-su" kabilesi, ahşap kapları kalay kakmalarla süsleme geleneğine sahipti. Sun-wai "Manileri", fildişinden küçük kadehler (çarkı) yontar ve üzerlerine kuş figürleri oyarak süslerdi (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,90) "Lao" kabilesi, bakırdan hafif ve yemek pişirmeye uygun kaplar yapardı.

Metalürjik Ustalık: Bu örnekler, Di'lerin son derece yetenekli metal işçileri olduğunu açıkça göstermektedir. Desgodins'in modern Doğu Tibetlileri (Di ve Çiangların karışımı) hakkındaki gözlemleri: "*Tibetlilerin özellikle başarılı olduğu bir sanat varsa, o da metal dökümcülüğüdür.*

Heykelcikleri olağanüstü bir işçilik sergiler. Aynı şekilde, üzerlerinde küçük desenler ve genellikle çok iyi işlenmiş kabartmalar bulunan çanlar ve diğer dini tören aletlerini de onlar dökerler. Avrupa’da olduğu gibi, gümüşü taklit eden metal alaşımlar yapmayı da başarmışlardır... Tibet demiri, Çin demirinden çok daha kaliteli ve daha iyi işlenmiştir.” Desgodins, *Le Thibet d’après la correspondance*,387) Materyal Kullanımı Çeşitliliği: Ahşap, fildişi ve çeşitli metalleri ustalıkla işleme becerisi. Fonksiyonel eşyaları sanat eserine dönüştürme yeteneği göstermektedirler. Tibet metal işçiliğinin Çin’den üstün ve Avrupa teknikleriyle paralellik gösteren metal alaşım bilgisi göstermektedir. Dini objelerden mutfak eşyalarına kadar geniş bir alanda kullanılmıştır. Estetik kaygının gündelik eşyalara yansımaları, toplumda sanatın merkezi rolünü göstermektedir.

Wuhuanların Kültürel Özellikleri ve Defin Ritüelleri. Çin kaynakları Wuhuanlar hakkında şu bilgileri vermektedir: Erkekler demir ve altın eriterek silah yapımında uzmandı. Kadınlar deri üzerine ipek işleme sanatını geliştirmişti. Kadınlar zümrüt yeşili nefritten yapılmış, “geleneksel Çin başlıklarına benzeyen ve sallantılı süslemeleri olan” altın başlıklar takardı. Wuhuan Defin Ritüelleri (Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 153-154): Ölüler tabutlara konurdu. “Pan-hu” kültürüne özgü renkli bir ipe bağlanmış iri bir köpek alınırdı. Ölünün bindiği at, giysileri ve kişisel eşyaları yakılırdı. Yakılan bu eşyalar, köpeğin ölünün ruhunu koruması için ... Kurban olarak öküzler ve koçlar kesilirdi. Fransız arkeolog ve antropolog Ernest Chantre’a göre kurgan buluntuları üzerine gözlemleri (“Congres international d’Archeologie et d’Antropologie prehistoriques” II proc-verb,29): Anuçin’in sergilediği muhteşem kılıçlar büyük ilgi uyandırmıştır. (Dmitri Nikolayeviç Anuçin (1843–1923) Rus bilim dünyasının çok yönlü ismi: antropolog, coğrafyacı, etnograf ve arkeolog. Rusya’da bilimsel antropolojinin kurucusu ve Moskova Üniversitesi’ndeki ilk antropoloji kürsüsünün (1884) kurucularındandır.) Kafkas hançer türü (kindjal) ile benzerlik iddialarına katılmamaktadır. Bu hançerlerin Kafkasya’nın protohistorik nekropollerindekilerle de bağlantısı yoktur. Genel bir aile benzerliği görülse de, bunlar yeni formlardır. Benzerliklerin güneye (Kafkasya) değil, doğuya (Çin) doğru aranması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, daha önceki birçok çalışmada da ulaşılan bir tespittir.

Di’lerin Zanaatkârlık ve Mimari Becerileri. Tarih boyunca Di’ler, olağanüstü zanaat becerileriyle öne çıkmış bir halk olarak kendini göstermiştir. Çinlilerden pek çok şey öğrenmiş olsalar da, birçok alanda öğretmenlerini geride bırakmayı başarmışlardır. Çin kaynaklarının

itirafına göre “Hei-pu” kabilesi bambudan eşsiz güzellikte kaplar, masalar, yataklar yapmada rakipsizdi. Konut ve saray inşasında da son derece yetenekliydi. “Nu-zi” kabilesi aynı derecede yetenekli olmasına rağmen Çinliler tarafından “yün yiyip kan içen” şeklinde tanımlanmışlardı. Bu ifade, aşırı vahşilik göstergesi olarak kullanılıyordu. “Şa-jen” kabilesi en sert ağaçlar (lao-şan) üzerinde olağanüstü oymalar yapabiliyordu. İki katlı yapılar, kuleler inşa etmede uzmandılar. Yerleşimlerini surlarla veya hendeklerle çevrelerlerdi (Agapitov ve Çerski’nin bulguları doğruluyor). Tsong Mani’leri gibi bazı gruplar üç basamaklı sunaklar inşa ederdi (Ritter, *Die Erdkunde von Asien*, 5: 2: 507)

(Çin kaynaklarında hem “vahşi” olarak tanımlanmaları hem de olağanüstü teknik becerilere sahip olmalarında bahsedilmektedir. Bu durum, Çinlilerin kültürel önyargılarını ve Di’lerin teknolojik üstünlüklerini ortaya koymaktadır. Diler, görünüşteki “vahşi” imajlarının aksine son derece gelişmiş bir maddi kültüre sahipti. Çin etkisi altında kalmakla birlikte, birçok alanda özgün teknikler geliştirmişlerdir. Mimari becerileri, yerleşik yaşamın gelişmiş düzeyini göstermektedir.)

Di’lerin Kültürel Mirası ve Soyot Bağlantısı. Tibet’ten Yak Göçü: Di’lerin, Tibet’ten yakları çıkararak Soyotlara miras bıraktığı düşünülmektedir. Soyotların, uzun boylu Di’lerin (Dinlinler) arkada kalmış torunları olduğu kabul edilebilir. Hayvancılık Gelenekleri: Soyot atları ve büyükbaş hayvanları bölgenin en iyileri arasında sayılır (Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 442 vd.; Nikolay Latkin, *Yeniseyskaya guberniya, eyo proshloye i nastoyashcheye* (St. Petersburg: V. A. Tikhonov Matbaa ve Litografiyası, 1892), 166., Soyotlar günümüzde bile ağırlara binmeme geleneğini sürdürürler. Bu, Çin kaynaklarında “Bo-ma”lar için belirtilen “atları var ama binmiyorlar” ifadesiyle bağlantılı olabilir (Klaproth, *Mémoires relatifs à l’Asie*, 1: 130; Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 442) “Soyotlar, Di uygarlığından bazı izleri de korumuşlardır. Örneğin, tarlalarını sulamaktadırlar; iyi birer döküm ustasıdır; kadınlarının başlıkları, görünüşe göre, güney Di kadınlarınınkiyle aynıdır. Son olarak hatırlayalım ki, aralarında sık sık sarışın bireyler görülür; kadınları zarif vücut hatları ve yüz çizgileriyle ayırt edilir; toplumsal dayanışma duyguları son derece gelişmiştir; seçim hakkı korunmuştur, vb.” (ayrıca bkz. Klements, *Drevnosti Minusinskogo Muzeya*, 61–62. Friedrich Hirth, “Geschichte der Hauskatze in China,” *Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft* (1890): 52-55, “Orta Asya’daki İmparator Mezarları” Adlı İlginç Keşfi: Wei-shu

Yukarıda sunulan veriler ışığında, Di halkının tarihsel süreçteki yok oluşu önemli bir araştırma sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış ve nüfus açısından önemli bir topluluk olan bu halkın, herhangi bir belirgin iz bırakmadan tamamen ortadan kaybolması antropolojik açıdan dikkat çekicidir.

Karşılaştırmalı bir perspektiften bakıldığında, komşu halklardan Hakasların 80.000 kişilik ordulara sahip olduğu bilinirken, Di'lerin bu denli ani ve iz bırakmayan bir şekilde tarih sahnesinden silinmesi, sıradan bir demografik süreçle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Bu

kayıtlarında, 443 yılında Wu-luo-hu ülkesinden (Kerulen üzerinden) Orta Asya'da, özellikle Moğolistan ve Çin sınırları içinde yer alan önemli bir nehirdir.) Toba'ya gelen bir elçilik heyetinden bahsedilmektedir. Elçiler, imparatora şu dikkat çekici bilgiyi aktarmışlardır: Wu-luo-hu topraklarının kuzeybatısında, anıtsal taş yapı, Yükseklik: 70 feet (~21.3 metre)Kuzey-güney uzunluğu: 70 adım (~105 metre)Doğu-batı genişliği: 40 adım (~60 metre)olduğunu ve Wu-luo-hu halkının Toba hanedanıyla bağlantısı mezarın imparatorun atasına ait olduğunu söylemektedir. Toba (Tabgaç) hanedanıyla bağlantılı bu anıt, bozkır imparatorluklarının mimari yeteneklerinin gelişmiş olduğu göstermektedir. Bu bilgiyi aydınlatmak amacıyla şunu belirtmek isterim: Yuan-Wei İmparatorluk Hanedanı'nın mensup olduğu "Toba" soyu, "Dun-hu" adlı topluluğun bir alt kolunu oluşturuyordu (aşağıda bkz.); ve görünüşe göre, milattan önceki dönemlerde Onon Nehri civarına göç etmişlerdi. Doğuda toprakları, Uhuan halkının bölgeleriyle sınır komşusuydu (aşağıda bkz.). MS. III. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu topluluk güç kazanarak 100 kadar boyu birleştirmişti; bu boylar arasında Uhuan kökenlilerle birlikte, yukarıda anılan 'Wu-lo-hu' halkı da bulunuyor olabilir. Her durumda, Toba halkının melez (karma) kökenli olduğu kuşkusuzdur ve bu karışımın Di kanının baskın olması mümkündür. Toba'lar ataları olarak Mao'yu kabul ederlerdi (bu, Di kökenli "Mao-nyu" soyunu hatırlatmaktadır); tıpkı siyah "Lolo"ların, kral Ma'yı ("Bo-ma") ataları saymaları gibi. Wu-lo-hu halkının tanımından, onların göçebe çobanlar değil, avcı-toplayıcı bir yaşam tarzına sahip oldukları, liderlerini kalıtsal değil, seçimle belirledikleri, cesur oldukları, Di halkına özgü saç biçimlerini benimsedikleri, elbiselerini incilerle (boncuklarla) süsledikleri ve pek çok müzik aleti kullandıkları anlaşılmaktadır ve tüm bunlar Di halkını hatırlatan özelliklerdir.

durum, araştırmacılar önünde cevaplanmayı bekleyen önemli soru işaretleri barındırmaktadır.

Bu sorunun cevabını, uzun kafalı Kızıl (sarışın) halk ile siyah saçlı ve kısa kafalı halk arasındaki karakter farklılıklarında bulabileceğimizi düşünüyorum. Orta Asya ve Güney Çin'deki sarışın toplulukları gruplara ayıralım.

Di'lerin karakter özellikleri hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Çin kaynakları onların kaplan veya kurt gibi vahşi hayvanları esir aldıklarında, bu esirleri koruma amaçlı kullandıklarını ya da koruyucu olarak yetiştirdiklerini aktarmaktadır. Di'lerin özgürlüklerine düşkün ve hareketli bir topluluk olduğu, görünüşte küçük gruplara bölünmüş şekilde yaşadıkları, ancak büyük bir tehdit karşısında birleştikleri belirtilmektedir.

Ancak bir araya geldiklerinde dahi uzun süre birlikte kalmadıkları belirtilmektedir. Çin kaynakları, Di'lerin cesaretlerine hayranlık duyduklarını, fakat buna rağmen onları çoğu zaman mağlup ettiklerini yazmaktadır. Di'lerin oldukça dağınık ve bölünmüş bir topluluk olduğu, ancak Çinlilerin zaman zaman kendi çıkarları için bazı Di gruplarını birbirine düşürdükleri aktarılmaktadır.

Çin kaynaklarında ayrıca, Di'lerin boyunduruk altına girmekten kaçındıkları ve özgürlüklerini her şeyden üstün tuttıkları vurgulanmaktadır. Örneğin, yenilgiye uğrayan Di'lerin topraklarını terk ederek gruplar hâlinde kuzeye veya güneye, Çin devlet yapısının etkisinden uzak, daha geniş ve özgür bölgelere göç ettikleri kaydedilmektedir.

Di'ler, Çin devlet rejiminden, memurlarından ve kurallarından uzaklaşarak bir yandan Brahmaputra, Iravadi ve Salween havzalarına, diğer yandan Altay Dağları ve Güney Sibirya'ya kadar göç etmişlerdir. Göç ettikleri bölgelerde dahi karakteristik özelliklerini korumayı başarmışlardır. Çin kaynaklarında, Orta İmparatorluk döneminde güneyli yabancılar hakkında, "*hâlâ eski Di halkının kanını taşımaktadırlar*" ifadesi yer almaktadır.

Ban-shu'nun *Maney*'ler (Ba-Di) hakkındaki tasviri şöyledir: Bu halkın ilk önderleri yabancı kökenlidir ve Lan Zhong bölgesinde

yaşamışlardır. Kaynaklarda ünlerini bir beyaz kaplanı öldürerek elde ettikleri belirtilmektedir.

Ataları Yushui Nehri'nin her iki yakasında yerleşmiş olup, bu bölgedeki diğer halklara kıyasla daha güçlü ve cesur oldukları bilinmektedir. Han İmparatorluğu ordusunda sürekli olarak hizmet etmişler ve katıldıkları savaşımlardan genellikle zaferle ayrılmışlardır. Şarkı söylemeyi ve dans etmeyi seven bir halk olarak tanınmışlardır. İmparator Gao-Zu, onların şarkılarından birini duyduğunda, *"İşte Wu Wang'ın zafer kazandığı şarkı budur"* diyerek saray müzisyenlerine bu şarkıyı öğrenmelerini emretmiştir.

İmparator bu halka karşı askeri harekât düzenlemeyi düşündüğünde, Han Zhonglu Shan-ji şu uyarıda bulunmuştur: *"Yedi kabileden oluşan Ba-Di halkı, beyaz bir kaplanı öldürme erdemini göstermiştir. Bu topluluk son derece cesur savaşçılar olup, savaş sanatında oldukça yeteneklidirler."*

Yongchu döneminde (MS 107-113), Qianglar Hanchuan ilçesini ve çevresindeki bölgeleri istila ederek buraları tahrip etmişlerdi. Bu kritik anda Ba-Diler yardıma gelmiş ve Qanglar yenilerek tamamen mağlup edilmiştir. Bu sebeple Ban Shun (Ban Chao?) Mani halkını *"Tanrı'nın Ordusu"* olarak adlandırmıştır. Qanglar büyük bir korkuya kapılarak diğer kabilelere güneye doğru ilerlememeleri konusunda uyarılar göndermişlerdir.

Jianhe döneminin ikinci yılında (MS 148), Qanglar yeniden yerleşim bölgelerine saldırmış, ancak bu sefer de Ba-Dilerin müdahalesiyle tekrar mağlup edilmişlerdir. Jiangjun Wangun, güneydeki Wuli'ye karşı en seçkin birliklerle sefere çıktığında, ancak Ba-Dilerin desteğiyle zafer kazanabilmiştir.

Nihayet, yakın geçmişte Yizhou (Yunnan) bölgesindeki ilçelerde patlak veren ayaklanmada isyancılara sadece Ba-Diler destek olmuştur. Bu başarı...¹⁰⁵

Lao halkı, Siçuan'ın güneyindeki (Niyi-yuan-fu bölgesi) bölgede yaşamaktaydı. Jin Hanedanlığı¹⁰⁶ döneminde Güney Şensi'den (Han-

¹⁰⁵ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 19; Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers*, 2: 57, 58.

zhong-fu) göç etmişlerdi. Bu süreçte Lao'lar çeşitli gruplara ayrılarak kendi liderlerini seçme geleneğini sürdürdüler.¹⁰⁷ Nüfusları oldukça kalabalıktı; yalnızca kuzeydeki Lao nüfusunun yaklaşık 200.000 aile olduğu kayıtlara geçmiştir.

Lao'ların yağma faaliyetlerinin artması, yerli halkı doğuya doğru göç etmek zorunda bıraktı ve böylece Lao'lar Lian-zhou'dan güneye kadar tüm dağlık bölgeyi kontrol altına aldı. Bu işgal sırasında bir kısım Lao, yerli halklarla (Xia-Zhen) karışarak tarımsal yaşama geçerken, diğer bir kısmı dağlarda yağmacılık faaliyetlerini sürdürdü.

Lao'lar Çinlilerle sürekli çatışma halindeydi, ancak genellikle birlik halinde değil, dağınık gruplar halinde mücadele ettiler. Nadir durumlarda birkaç grup birleşerek karşı koymaya çalıştıysa da, Çinliler 639 yılında önemli bir zafer kazandı. Bu savaş öncesinde Çinliler yaklaşık 10.000 Lao erkeği ve kadını esir alarak kesin bir üstünlük sağladılar.

Nanping Lao'ları (Chung-ching-fu) hakkındaki bilgiler XII. yüzyıl başlarına kadar uzanmaktadır. Çin kayıtları Lao'ları şöyle tanımlamaktadır: *“Tüm yabancı kavimler içinde en asi olan ve toplumsal düzene uyması en zor halktır. Tabiatları özgür kuş ve hayvanlara benzer; baba ile oğul öfkeli olduklarında birbirlerini öldürebilirler. Haksızlığa uğradıklarında intikam almak için düşmanlarını öldürür ve cesetlerini yerler.”*¹⁰⁸

¹⁰⁶ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 11, 38, 40

¹⁰⁷ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 38

¹⁰⁸ Düşmanlarını yeme âdeti, Sumatra'nın “Batak” halkında günümüze kadar sürdü (bu tür yamyamlık, Batakların tutkulu doğasıyla açıklanır). Genel olarak, bu yazıda Hindîçin, Sunda Adaları ve Polinezya'da varlığını sürdüren beyaz ırka mensup topluluklardan bahsetmekten kaçınıyorum. Ancak şunu belirtmeliyim ki, “Endonezyalılar” (“Endonezyalılar” terimi, metnin yazıldığı dönemde Avustralonezyen halklarını tanımlamak için kullanılan genel bir tabirdi. Modern antropolojide “Avustralonezyen göçleri” olarak adlandırılır. Avustralonezyen göçleri gerçekten de MÖ 3000-1000 arasında Tayvan'dan başlayarak Filipinler, Endonezya ve Pasifik'e yayılmıştır.) olarak adlandırılan halklar ile güneybatı Çin nüfusu arasında karakter, gelenek ve kültür açısından o kadar çok ortak nokta var ki, uzun zamandır her iki

grubun da aynı etnik kökene ait olduğu görüşü dile getirilmektedir. Di'lerin karakterini bildiğimizden (buna sonra değineceğiz), bunun imkânsız olmadığını düşünüyoruz. Malay bölgesi, adeta Endonezya dalgasının yayıldığı bir başlangıç noktası gibidir. Ancak bu bölge, Endonezyalıların beşiği olarak kabul edilemez. Hindiçin kabilelerinin yakın incelemesi, aynı Endonezyalıların bugün Mekong Vadisi'ni ve daha önce de belirttiğimiz gibi, güneybatı Çin'i işgal ettiğini gösterdi. Bu halklar, Çin ve Hindiçini'nin Moğol benzeri ırklar tarafından işgalinden önce burada yaşıyorlardı. Moğollar bu bölgelere akın ettiklerinde (Moğol göçleri ile kastedilen, muhtemelen Han Çini'nin güneye genişlemesi veya Tay halklarının Hindiçin'ne hareketidir), Endonezyalıları dağlara ve adalara sürdüler. Burada da Endonezyalıları, Negritoları (çok esmer tenlileri) (Güney Çin'in bazı bölgelerinde de benzer bir durum yaşanmış olabilir) yerlerinden ettiler. Sarı yüzlülerin dalgaları (Moğoloid ırka dair eski bir antropolojik terim, günümüzde bu tür ırksal nitelemeler bilimsel literatürde kullanılmamaktadır.) binlerce yıl boyunca birbirini ardına akınlar düzenledi; Endonezyalıların göçü de aynı şekilde uzun bir döneme yayıldı. Endonezyalıların epik eserlerine (sözlü olarak aktarılan mitler; Endonezyalıların yazı sistemleri olmasına rağmen, efsaneleri kaydetmek gibi soyut amaçlar için kullanmazlar) dayanarak, Markiz Adaları'nı MS V. yüzyılda, Sandwich (Hawaii) Adaları'nı VIII. yüzyılda ve hatta Yeni Zelanda'yı XV. yüzyılda işgal ettikleri tespit edilmiştir. Ancak Polinezya'nın diğer bölgelerine şüphesiz daha erken ulaştıkları, Polinezya dillerinde Hintçe kelimelere rastlanmamasından anlaşılmaktadır. Hint unsurlarının etkisi, (Hint etkisi vurgusu, Güneydoğu Asya'da MS I. binyılda Hindu-Budist kültürünün yayılışına işaret eder. Polinezya dillerinde Sanskrit kökenli sözcüklerin bulunmaması, göçlerin Hint kültürel etkisinden önce gerçekleştiğini gösterir.) MÖ. 1000 yılına kadar kesin olarak tespit edilebildiğine göre, Endonezyalıların Polinezya'ya göçü bu tarihten önce gerçekleşmiş olmalıdır. Bu kronolojik veriler, titizlikle incelendiğinde, Moğolların son büyük göçlerinin zamanını belirlemek için kullanılabilir – ki bu göçler de Endonezyalıların Polinezya'ya hareketine zemin hazırlamıştır. (Krzywicki, *Antropologiya*, 169-170). Alıntı, onun göç teorilerini yansıtır.) *“Endonezyalıları ile Di'ler arasında bir paralellik kurmanın gereksiz olduğunu düşünüyorum; yalnızca şunu belirteceğim ki, Endonezyalıları da tıpkı Di'ler gibi mükemmel dökümcülerdir (üstün kılıçlar ve hatta tüfekler yaparlar) ve estetik duyguları son derece gelişmiştir. Ayrıca, onların bir savaş şarkısından bir örnek vereceğim; benzer şarkıların Di'lerde de var olduğunu düşünüyorum”* (örneğin,

Lao toplulukları arasında karşılıklı saldırılar ve yağma faaliyetleri yaygındı. Esir alınan bireyler, domuz veya köpek gibi alınıp satılırdı. Kayda değer bir husus olarak, akraba bireylerin bile birbirlerini köle olarak satmaktan çekinmedikleri gözlemlenmiştir. Köle olarak satılan Lao'lar, genellikle yüksek sesle ağlayarak kaderlerini protesto eder ve ilk fırsatta kaçmaya çalışırlardı. Ancak yakalanıp iplerle bağlandıklarında, onurlarını kaybettiklerine ve asaletini yitirdiklerine inanarak durumu kabullenirlerdi.

Lao toplumunda köpeklerin değeri oldukça yüksekti. Büyük bir köpek, bir köle ile takas edilebilmekteydi. Geleneksel uygulamalarda, oğulun ölen babasının yerine annesine köpek getirmesi yaygın bir ritüeldi. Lao toplumunda *“Bilge”* unvanı taşıyan yaşlılar, en güçlü ve cesur bireyler arasından seçilirdi. Seçilen baş bilgeye *“Lanho”*,

bir zamanlar Çinlilerin bile öğrendiği ‘Ba-di’ kabilesinin savaş ilahisini hatırlayalım; ne yazık ki Çinliler bu ilahinin sözlerini korumamışlardır). İşte bir Endonezyalı savaş ilahisinden bir bölüm: *“... Rüzgâr yükseliyor, onu duyuyorum ve hissediyorum. Çılgın kuzey rüzgârı beni sarıyor. Düşmanlarım korkuyla saklanıyor. Kuşat beni ey boşluk, boşluk, hava ve gökyüzü! Artık sancak beni örtüyor ve ben bir gökkuşağı gibi hareketsiz duruyorum...”*

“Eğer Tanrı Tangaro (“Tangaroa”, Polinezya mitolojisindeki deniz ve yaratılış tanrısıdır (Maorilerde Tangaroa, Hawaii’de Kanaloa)) sorarsa, bu gururla sancağı sallayan genç savaşçı kim diye, cevap vereceğim: O benim, ben Wakatan’ım, kimsenin tanımadığı, yoksul bir sancak arkadaşı! Ama eğer sancağımı sorarsa, herkesi dehşete düşüren sancağımı sorarsa, işte o zaman haykıracağım: İşte burada!..

Şimşeği görüyor musunuz, o kızılığı? Ah, bu sancaktan korkuyorum! Şanı herkesi kaçırıyor, adı herkesin dilinde. Bu sancak nedir diye soracak olursanız, işte cevap: Bu bir öfke sancağıdır! Düşmanları ezen ve yok eden, dizginlenemez bir öfkenin sancağı! Şimdi beni tanıdınız mı? Yaşasın!...”

Bu alıntıyı aldığımız Krzywicki, Endonezyalıların şiirlerindeki büyüleyiciliği ve zenginliği birkaç kelimeyle aktarmanın mümkün olmadığını söyler.

Yamyamlık konusuna gelince, bunu şöyle açıklıyorum: Di kabilelerinde, ölen birinin ruhunun yaşayanlara zarar verebileceğine dair bir inanç vardı. Öte yandan, birçok ilkel toplumda, düşmanın bedenini yemenin ya da yakmanın onun “ruhunu” da yok edeceğine dair bir kanaat hâkimdi. *“Düşmanın ruhundan korunmak için onun bedenini yemek gerekiyordu.”*

diğerlerine ise “*Ho*” adı verilirdi. Törenlerde, baş bilge Lanho önde yürürken arkasında bayraklar taşınır, boynuz çalınır ve davullar vurulurdu.

Lao'lar dağlık arazide olağanüstü hareket kabiliyetine sahiptiler ve düz yolda yürür gibi rahatlıkla hareket ederlerdi. Kısa kılıç kullanımında ustaydılar ve nehir diplerinde yatarak bıçakla balık avlama teknikleri geliştirmişlerdi. Onlar için hareketlilik, yaşam belirtisi olarak kabul edilirdi. Lao'lar, Mani grupları arasında en dengesiz ve öngörülemez olanıydı. Çinlilerle karışmalarına rağmen, doğal vahşi karakterlerini korumayı başarmışlardı.¹⁰⁹

Çin kaynaklarında Yanzhou Mani'leri şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Okçuluk, avcılık, intikam alma ve cinayet doğalarında vardır. Bu özellikleriyle Lao'lara büyük benzerlik gösterirler. Erkekleri cesur, kadınları ise iffetlidir.”*¹¹⁰ *‘Xiao Mani’ olarak adlandırılan grup ise özellikle kurnaz ve vahşi karakter özellikleriyle öne çıkar. En küçük bir anlaşmazlıkta hemen silahlarına sarılırlar.”*¹¹¹

Çin belgelerine göre “*Tson-Mani*” kabilesi son derece kavgacı bir yapıya sahipti ve ölümden korkmuyorlardı. Sert mizaçlı ve güçlü karakterliydi. Karşılıklı hakaretler hemen silahlı çatışmaya dönüşebiliyordu. Akrabalık bağları bile intikam alma veya öldürme eylemlerine engel teşkil etmiyordu. Yağma faaliyetleri en yaygın uğraşlarıydı. Çinliler arasında yaşayanların karakterleri ise nispeten daha yumuşaktı.

Bu gruplar bıyık ve sakallarını yolma geleneğine sahiptir.¹¹² “*Gan*”, “*Hey-Lolo*” ve “*Miao-Lolo*” halkları hakkında kaynaklarda¹¹³ “*dövölmekten değil, öldürölmekten korktukları*” şeklinde benzer ifadeler kullanılmıştır.¹¹⁴

¹⁰⁹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:1,38-57.; Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers* 2: 106-121.

¹¹⁰ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,61 vd.

¹¹¹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,65.

¹¹² Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:3-7.

¹¹³ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:12.

¹¹⁴ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:15.

Miao-Lolo (Çinlilerin Tasviri)

“Lo-U” kabilesi üyeleri yanlarında sürekli olarak kılıç ve hançer taşımaktadır. Alkollü içkilere düşkünlükleriyle bilinirler. Karakter olarak içten pazarlıklı ve katı bir mizaca sahiptirler. Çatışma durumlarında kolaylıkla birbirlerini öldürebilirler. Sakal kesme adetleri bulunmaktadır. Bu grubu yönetmek son derece zordur.¹¹⁵

“Hey-Lisu” kabilesi, güneydeki yabancı kavimler arasında en cesur olarak tanımlanmaktadır. Silahlarını sürekli taşıma alışkanlıkları vardır. Çatışma durumlarında, akrabalık bağlarına bakmaksızın tek bir yanlış söz nedeniyle birbirlerini öldürebilirler. Genel olarak öngörülemeyen ve ani tepkiler veren bir karakter yapıları bulunmaktadır. Zehirli okla yaralandıklarında, okun isabet ettiği bölgeyi kendileri keserek temizleme uygulamasına yaparlardı. En sarp kayalıklarda bile Jiao köpekleri gibi rahatlıkla hareket edebilirler.¹¹⁶

¹¹⁵ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:23-24.

¹¹⁶ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:49-51.

“Lu-Ji” kabilesi de zorlu karakter özellikleriyle bilinir. Baba ile oğullar arasında çıkan anlaşmazlıklarda birbirlerini öldürme vakaları vardı.¹¹⁷

“Mose” kabilesi cesaretleri ve sert mizaçlarıyla tanınır. At üzerinde silah kullanmada oldukça yeteneklidirler. En küçük anlaşmazlıkta hemen bıçak çekerler, ancak kadınların müdahalesi durumunda çatışmayı derhal sonlandırırlardı.¹¹⁸

“Yi-Zheni” kabilesi sert ve cüretkâr bir yapıya sahiptir. Yollarına çıkan kişileri öldürme eğilimindedirler.¹¹⁹ Dağlık arazide olağanüstü hareket kabiliyetleri vardır; adeta kanatları varmış gibi en ulaşılmaz yerlere tırmanabilirlerdi.¹²⁰

“Golo-Mani” kabilesinin fiziksel özellikleri arasında derin göz çukurları ve kartal burun yapısı dikkat çeker. Bıyıklarını kesip yanlarda favori bırakma adetleri vardır. Üstün nitelikli atlara sahiptirler ve avcılıkla geçinirler. Silah kullanımında son derece yetenekli olan bu kabileden alınan askerler, piyade birliklerinin ön saflarında görevlendirilirdi. “Shui Golo’ların kafatasını ikiye ayırıp kuyruğu hedef alırlar” şeklindeki atasözü, savaş alanındaki hedeflerini nasıl ustalıkla

¹¹⁷ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:43.

¹¹⁸ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:44.

¹¹⁹ Bunu şöyle anlamak gerekmez mi: “Di’ler de “amok’a” (“Amok” Malayca: “amuk”, Güneydoğu Asya kültürlerinde bilinen bir psikolojik durumu ifade eder. Kişi aniden kontrolsüz bir öfke nöbeti geçirir ve çevresine şiddetle saldırır. Batı tıbbında bu kavram, “running amok” şeklinde literatüre girmiştir). *Amok, geleneksel Malay/Endonezya toplumlarında sosyal baskılar* (örn. onur kırıcı bir durum) *sonucu ortaya çıkabilir*”. XIX. yüzyıl Avrupalı yazarlar, “amok”u genellikle “ilkel halkların vahşi doğasına” bağlama eğilimindeydi. Oysa modern psikoloji, bunun kültürel bağlamlı bir stres tepkisi olabileceğini kabul eder. Endonezya/Malay toplumlarında tarihsel olarak, amok nöbeti geçiren kişiler (“pengamok”) toplum tarafından durdurulur veya öldürülürdü.) yatkindir, yani öyle bir psikolojik çılgınlık hali ki, insan neredeyse bilinçsiz bir şekilde önüne çıkan herkese -cinsiyet ve yaş ayrımı yapmadan- saldırır ve öldürür. Endonezyalılar arasında bu tür geçici çılgınlık (mania transitoria) vakaları nadir değildir ve genellikle tatmin edilmemiş intikam duygusu veya kıskançlık tarafından tetiklenir.

¹²⁰ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,84

vurduklarını anlatmaktadır. Golo-Mani'ler genellikle uzun boylu bireylerden oluşurdu.¹²¹

“*Song-Pin-I*” kabilesi cüretkâr ve sert karakterlidir. Kendi silahlarını üretirler ve bıyık/sakal kesme geleneğine sahiptirlerdi.¹²²

Bu özelliklerin çoğu, kuzey Din-Linler ve onlarla akraba kabileler arasında yaygın olarak görülmektedir. Çin tarih kayıtlarına göre, “*Bo-Ma*” kabilesi birçok bağımsız alt gruba ayrılmış durumdadır.

Fiziksel görünüm açısından benzerlik gösteren bu grup, Hakaslarla sık sık çatışma halinde olmuşlardır.¹²³ Hakaslar güçlü, gururlu ve kararlı bir halk olarak tanımlanmaktadır.¹²⁴ Cesaret göstergesi olarak vücutlarını dövme ile süsleme geleneğine sahiptirlerdir.¹²⁵

Çin kaynaklarına göre, Wu-huan'lar Doğu Hunlarının (Dong-hu) doğrudan akrabalarıdır. Georgievskiy ise bu grubun MÖ V. yüzyılda kuzeye sürülen Di halkının torunları olduğu görüşünü savunmuştur.¹²⁶ Tarihsel gerçeklik şudur ki, kuzey ve kuzeydoğu yönüne göç eden Di'ler, bu bölgelerde Di, Tunguz ve Türk unsurlarının hâkim olduğu çeşitli etnik karışımlardan oluşan yeni kabile gruplarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

¹²¹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 107-108

¹²² Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 119

¹²³ Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, 1:129; Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 442.

¹²⁴ Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, 1:88; Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 442-452.

¹²⁵ Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 151.

¹²⁶ Georgiyevskiy, *O Korennom Sostave Kitayskogo Yazıka*, 79.

Beyaz -Lolo (Çinlilerin Tasviri)

Cesaretleriyle öne çıkan Wuhuanların da bu asimile olmuş karma kabileler arasında değerlendirilmesi gerekmektedir. Wuhuanlar öfkelenediklerinde birbirlerini öldürebilseler de, Di'lerin aksine annelerine asla zarar vermezlerdi. Colborne Baber'in¹²⁷ gözlemlerine göre: Siyah Lolo toplumunda kadınlar oldukça değerli görülmekte ve büyük saygı görmektedir. Bazı bölgelerde kabile yönetiminde başrol oynamaktadırlar. Lolo topraklarına girmek isteyen yabancılar, güvenliklerini sağlamak amacıyla genellikle Lolo kadınlarından rehber tutarlardı. Bu uygulama hem güvenliği temin eder hem de saygınlık kazandırır.

Çin kaynakları bazı Di grupları hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: "Erkekler arasındaki kavgalar, ancak kadınların araya girmesiyle sona erer."¹²⁸ Wuhuanlar her işte kadınların görüşüne uyarlar; ancak askerî

¹²⁷ "Travels and Researches in the Interior of China," *Royal Geographical Society, Supplementary Papers*, c. 1, no. 1 (1882).

¹²⁸ Örneğin, bu olay, 'mosso' (莫梭) kabilesinin tasvirinde de belirtilmiştir (bkz. yukarıda).

konularda kendileri karar verirlerdi. Tıpkı Disler gibi, Wuhuanların da güçlü ve cesur olanlar arasından seçilen bir reisleri olurdu. Bu reislik unvanı, seçileni diğer kabile üyelerinden ayırmazdı; Wuhuanlar arasında tam bir eşitlik hâkimdi: ne hizmetkârlar ne de efendiler vardı. Bu yüzden reis, kendi hayvanlarını bizzat gütmek zorundaydı. Wuhuanlar savaşı ciddi bir iş olarak görürlerdi. Kadınlar, eşlerini seçme özgürlüğüne sahipti ve onların evlilik geleneklerinde, Güney Dislerin evlilik âdetleriyle tam bir benzerlik görülür. Nitekim İakinf şöyle yazar: ¹²⁹ “Evlenmek isteyen biri, düğünden üç ay, hatta altı ay önce kızla görüşmeye çalışır.” Dislerde “çzhun-czya” denilen yerde “bütün düğünler, yasak bir yakınlaşma ile başlar: Her yıl bahar başında ay ışığında dans ederler; beğendikleri biri olursa onunla gider ve kendilerini tutmazlar.” ¹³⁰ “Xya-myao”larda ise baharın başında, her gün, genç erkekler ve kızlar en iyi elbiselerini giyip tarlaya çıkar, flüt sesleri eşliğinde dans eder; sonra, güneş batınca çiftler hâlinde ayrılır ve ancak şafak vakti evlerine dönerlerdi. ¹³¹ Benzer gelenekler Bai kabilesinde de görülmektedir.

Di halkının “Lunjia” kabilesinde evlilik ritüelleri farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. İlkbahar mevsiminde, Lunjia gençleri düz bir alanda dikilen “şeytan direği” (yazarın notunda “guigan” olarak geçen ve muhtemelen bir atayı temsil eden kaba bir sembol) etrafında el ele tutuşarak dans ederler. Dans sonrasında yorulan gençler çiftler halinde dağılırlar. Bu ritüelden sonra, ebeveynlerin kız çocukları üzerindeki hakları sona erer. Evlilik ancak kızın eve dönmesinin ardından gerçekleşir ve bu süreç fidye ödenene kadar tamamlanmış sayılmazdı. ¹³²

“Hei-Miao” kabilesinde ise geçici bir yapı inşa edilerek çevre köylerden gelen gençlerin bir araya gelmesi sağlanırdı. Bu mekânda tanışan gençler, romantik ilişki kurmaya ve birlikte olmaya başlardı. Kızların bu mekânda kalma süreleri üç günden altı aya kadar değişebilirdi. ¹³³ Dönüşlerinde ebeveynler, damattan “tou-qian” (kelime

¹²⁹ “Travels and Researches in the Interior of China,” 1882, 1:152.

¹³⁰ “Travels and Researches in the Interior of China,” 1882, 93

¹³¹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 2:89

¹³² Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 92

¹³³ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 96

anlamıyla “kız başlık parası”) talep ederlerdi. Bu şart yerine getirilmediği takdirde evlilik geçersiz sayılırdı.¹³⁴

“Miao-Lolo” toplumunda günümüzde dahi kadınların eşlerini kendilerinin seçme geleneği devam etmektedirler.¹³⁵ Altı kabileden oluşan “Golo” kabilesinde ise evlilik süreci dansla başlardı. Erkeğin sevdiği kadını sırtında taşıyarak götürmesi şeklinde gerçekleşen bu gelenek,¹³⁶ tarih öncesi dönemlerden beri korunagelmıştır.

Yao (Çinlilerin Tasviri)

“Lao” kabilesinde evlilik öncesi kur yapma geleneğini erkekler değil, kadınlar başlatırdı.¹³⁷ “Zhan-Mani” halkında akrabalık yalnızca anne tarafından tanınmaktaydı.¹³⁸ Hey-Lolo kabilesinde ise erkek kardeşlerin

¹³⁴ Ivanovski, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 16., Gabriel Devéria, *La Frontière Sino-Annamite*, 123.

¹³⁵ Ivanovski, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 109

¹³⁶ Böylece barbar Pan-hu, İmparator Diku'nun kızını (kendisine eş olarak) kaçırdı (bkz. aşağıda). Gabriel Devéria, *La frontière sino-annamite*, 92.

¹³⁷ Ivanovski, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 54

¹³⁸ Ivanovski, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 130

eşlerini birbirleriyle paylaşması yaygın bir uygulamaydı ve bu durum toplum tarafından olağan karşılanırdı.¹³⁹ Bu gelenek, çok kocalık (poliandri) sistemine geçişin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Wuhuan halkına dair aktarılan bilgilere göre, evlenecek çift aralarında belirledikleri hediyeleri erkeğin kızın ailesine göndermesinin ardından, erkek bir süreliğine kızın ailesinin evine yerleşirdi. Burada bir veya iki yıl boyunca ağır ev işlerinde çalışır, ardından kayınpederi tarafından ödüllendirilerek serbest bırakılırdı. Kayınpeder, kızının evindeki eşyaları damada hediye ederdi. Ayrıca, ölen erkek kardeşin dul eşiyle evlenmek (levirat) Wuhuanlar arasında yaygın bir gelenektir.

Benzer şekilde, “Be” kabilesinde erkeğin maddi durumu yetersizse ve geleneksel hediyeleri karşılayamıyorsa, kayınpederinin evinde üç yıl hizmet etmesi beklenirdi.¹⁴⁰ Aynı uygulama “Vo-Ni” kabilesinde de görülmekteydi. Miaozi halkında ise damat, hediyelerin verilip verilmemesine bakılmaksızın kayınpederinin evinde yaşardı; ancak hediyeler genellikle düğün masraflarını karşılamak amacıyla veriliirdi.¹⁴¹ Wuhuan halkının köpeğe yüklediği rol oldukça ilgi çekicidir. Köpeklerin, ölen kişinin ruhunu Chi-shan Dağı’ndaki defin alanına kadar koruma görevi üstlendiğine inanılırdı. Orta Asya’nın doğusunda yaşayan halklar arasında köpek kültü yaygın olsa da, bu inancın en güçlü şekilde Di halkı arasında benimsendiği görülmektedir.¹⁴²

¹³⁹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:12

¹⁴⁰ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,31

¹⁴¹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,73

¹⁴² Çinliler, Di’lerin bazı kabilelerini (örneğin “Ba-di”, “Golo”, “Şuy”, “Yay” (“Bo-ma?”), “Li”, “Yao” ve “Yatu” kabileleri) Pan-Hu’nun (Çin mitolojisinde Pan-Hu, beş renkli bir köpek-tanrı figürüdür ve bazı Güney Çin etnik gruplarının (Yao, She, Miao vb.) atalarından biri olarak kabul edilir. Bu efsane, köpek totemine dayalı eski bir inancı yansıtır ve Çin’in güneyindeki yerli halkların köken mitlerinde sıkça görülür. Bu efsane, Çinlilerin güneydeki yerli halklarla olan karmaşık ilişkisini yansıtır. Çin kaynakları, bu grupları bazen “köpek soylu” olarak nitelendirerek aşağılarken, diğer yandan onları imparatorluk ailesiyle bağlantılandıran mitler üretmiştir.) benekli (beş renkli) bir köpek ve efsanevi Çin imparatoru Di-ku’nun (MÖ 2437-2375 arası hüküm sürmüştür) kızlarından biri- soyundan sayarlar. (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,1-3 ve 37) Ancak Ma Duanlin (Yuan Hanedanı döneminde

yaşamış bir tarihçidir ve “Wenxian Tongkao” adlı eseriyle tanınır.) (Bkz. Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers*,2:1) şöyle yazar: “Efsaneye göre, İmparator Di-ku (Çin mitolojisinde Beş İlahi Hükümdar’dan biridir ve erken Çin uygarlığının kurucu figürlerinden sayılır.) , batıdaki Rongların (Metinde bahsedilen Ronglar, Çin’in batısında yaşayan ve sık sık Çinlilerle çatışan göçebe bir halktı.) sürekli akınlarından rahatsız olmuş ve bu Rong liderini öldüren kişiye en küçük kızını vereceğini duyurmuştu. İmparatorun hizmetkârları arasında o sırada Pan-Hu adında bir barbar vardı. Batı Ronglarının liderini öldürdü ve en küçük prensesle evlendi, onu sırtında bugünkü Hunan eyaletinin dağlarına taşıdı.” Onun soyu çoğaldı ve sonunda birçok kola ayrıldı (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,37). Bu elbette bir efsanedir, ancak belki de tarihsel bir temeli olan bir efsane. “Di”lerin, genel kabul gören anlamıyla bir klan sistemine sahip olmadıklarına dair pek çok gösterge vardır. Tunguzlarda (onlar hakkında aşağıda bilgi verilecektir) daha yakın zamanlara kadar, bir kahraman veya savaşçının etrafında toplanma geleneği vardı; bu kahramanın adı daha sonra topluluğun adı olarak kullanılırdı. Bu tür bir kahraman, Çinlilerin müttefiki olan ve Ronglara (Ronglar, Çin kaynaklarında batıdaki “barbar” kavimler olarak geçer ve sık sık çatışma konusu olmuşlardır.) karşı kazandığı zaferle ve onların liderini öldürmesiyle ünlenen Pan-Hu da olabilir. Di’lerde atalara tapınma geleneği köklü bir geçmişe sahip olduğundan, Pan-Hu kültünün kökeni son derece açıktır. Efsanenin, Pan-Hu’nun İmparator Di-ku’nun benekli köpeği olduğunu söyleyen kısmına gelince, bunun kökeni kültürlerin karışmasıyla açıklanabilir. Bir yandan, bazı Di kabileleri kökenlerini Pan-Hu’ya dayandırırken (tıpkı kökenlerini “Beyaz At” (Bo-Ma)’ya dayandıran “Hei-Lolo”lar (“Hei-Lolo”, muhtemelen Yi (Lolo) halkının bir alt grubudur ve Güney Çin’de yaşar.) gibi), diğer yandan aynı Di’ler köpeğe özel bir saygı gösteriyorlardı. Bu durum, ya totemik bir kökene işaret eder ya da bir zamanlar köpeğin onların yaşamında önemli bir rol oynadığını gösterir.

“Peki, bu ne zaman oldu? Şüphesiz, Di’ler henüz anavatanlarında yaşarken... ki bu anavatan hakkındaki gelenek (Avesta) yılın on ayının kış olduğunu söyler. İşte bu subpolar bölgeden (Pamir’den değil)(Metin, Di’lerin kökenini “subpolar” (kutup altı) bir bölgeye dayandırıyor ve buranın Pamir olmadığını vurguluyor. Bu, muhtemelen Orta Asya’nın kuzeyindeki soğuk stepleri işaret ediyor.), Di’ler, tıpkı eski İranlılar gibi, sonradan bir kült haline gelecek olan köpeğe bağlılıklarını da

Wuhuanların Amur bölgesinden geldikleri ve karışık bir etnik kökene sahip olduklarına dair hipotez, Çin kaynaklarında Din-Linlerin Dong-hu¹⁴³ konfederasyonunun yalnızca bir kolu olarak tanımlanmasaydı kabul edilebilir bir görüş olarak değerlendirilebilirdi. Çin tarihî belgeleri, Tungus halkları arasında sarı saçlı bireylerin varlığından ve olağanüstü cesaretlerinden (*grimmigen Tapferkeit*) bahsetmektedir. Bu grupların, yüzyıllar boyunca Kitan ordusunun öncü birliklerini oluşturdukları kaydedilmiştir.¹⁴⁴

beraberlerinde getirdiler. Dikkat çekici bir diğer nokta, Di'lerin Pan-Hu'ya balık kurban etmeleridir.

Eski bir İranlı'nın günlük yaşamında köpeğin önemi, Avesta'nın şu sözlerinden kolayca anlaşılabilir: “*Evren, bir köpeğin aklıyla ayakta durur*”. Di'lerde köpek o kadar değerliydi ki, bir kavgada babasını öldüren oğul, annesine bir köpek getirdiğinde affedilirdi. (Avesta referansı, Dişiler ile eski İranlılar arasında bir kültürel bağ olduğunu ima ediyor. Avesta, Zerdüşti kutsal metinleridir ve köpeğe verilen önem vurgulanıyor.) Di'ler tarafından bu kadar değer verilen köpekler, büyük cüsseli köpeklerdi (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,39). Bunların, Brehm, Kont Széchenyi (*Wissenschaftliche Ergebnisse ...*)(Kont Széchenyi ve Potanin, XIX. yüzyılda Orta Asya ve Tibet'i gezen ünlü kâşiflerdir. Onların köpek betimlemeleri, bu bölgedeki köpek ırklarının tarihine ışık tutuyor.) G. N. Potanin, *Tangutsko-Tibetskaya okraina Kitaya i Tsentralnaya Mongoliya: Puteshestviye G. N. Potanina, 1884–1886*, c. 1 (St. Petersburg: İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu yay., 1893), 241) ve diğer gezginlerin betimlediği ünlü Tibet tüylü mastiflerinin ataları (Tibet mastifleri, tarih boyunca koruma ve sürü gütmeye amaçlı kullanılan iri cüsseli köpeklerdir.) olduğu açıktır. Bu mastifler, yapı ve boyut olarak, en az onlar kadar ünlü Saint Bernard ve İrlanda mastiflerine en yakın olanlardır (Saint Bernard ve İrlanda mastifi karşılaştırması, Tibet mastiflerinin ne kadar iri ve güçlü olduğunu vurgulamak için yapılmış. Tibet mastifleri, günümüzde hala değerli bir ırktır ve antik çağlardan beri insanlarla yakın ilişki içinde olmuştur.). Dolayısıyla, bu köpeklerin Tibet platosunda bulunmayıp Kam ve Sichuan eyaletlerine Di'ler tarafından getirilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

¹⁴³ Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, 1: 111

¹⁴⁴ Schott, *Ueber die ächten Kirgisen*, 444

Zamanın derinliğine rağmen, Tunguzların¹⁴⁵ karakterinde Di halkının izleri hâlâ gözlemlenebilmektedir. Castren¹⁴⁶, bir dönem Tunguzları “Sibirya’nın yabancıları arasında soylular” şeklinde nitelendirmişti; ¹⁴⁷ Middendorff da bu görüşü desteklemiştir. Her iki araştırmacı, Tunguzların özgüvenli, cesur ve şövalye ruhlu karakterlerini özellikle vurgulamıştır. Diğer gezginlerin de benzer izlenimler kaydettiği görülmektedir.

¹⁴⁵ Tunguzlar kendilerine ya “bo-e”, “bo-ya” (yani ‘insan’) (Tunguzlar (günümüzde Evenkiler ve diğer Kuzey Asya halkları), kendilerini: “Bo-e”/“Bo-ya” → “İnsan” (genel bir etnik öz adlandırma)) ya da “donki” (dun-ho – “halk”) (“Donki”/“Dun-ho” → “Halk” (topluluk vurgusu) olarak adlandırır.) derler. Tunguzlara yakın bir kabile olan Oroçonlar ise (Oroçonlar (Tunguz grubunun bir alt kolu), kendilerine “Övön” der. Rus kayıtlarında bu, “avanki” olarak geçer.) kendilerine “övön”, “övönki” (Rusların tabiriyle “avanki”) adını verirler (Bu öz adlandırmalar (endonimler), Tunguz halklarının kendi kimlik algılarını yansıtır. “İnsan” veya “halk” gibi genel terimler kullanmaları, diğer grupları “yabancı” olarak sınıflandırdıklarını gösterir. Evenkiler (eski adıyla Tunguzlar), Rusya, Çin ve Moğolistan’da yaşamaya devam ediyor. Geleneksel olarak avcı-toplayıcı ve ren geyiği yetiştiriciliği yaparlar.) Bu isim, şüphesiz Tang Hanedanı dönemindeki “uvan” kelimesinin karşılığıdır (Metinde atfı yapılan “uvan” terimi, Çin kaynaklarında genellikle göçebe kabileler için kullanılan bir şemsiye isimdir. Oroçon-uvan bağlantısı, Çin ve Sibirya kültürleri arasındaki tarihsel etkileşime işaret eder. Oroçonlar ise Çin’in Heilongjiang bölgesinde küçük bir topluluk olarak varlığını sürdürür.) (Bkz. Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 441).

¹⁴⁶ Castrén, *Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845-1849*, 250. Alıntı: Alexander von Middendorff (1815–1894)

Alman asıllı Rus doğa bilimci, zoolog ve kâşif, özellikle Sibirya ve Rusya’nın kuzey bölgelerine yaptığı bilimsel keşif seferleriyle tanınır. Çarlık Rusyası’nın en önemli araştırmacılarından biri olarak kabul edilir. Alexander Theodor von Middendorff, *Reise in den äußersten Norden und Osten Sibiriens*, 4 cilt (St. Petersburg, 1848–1875), 1:702.

¹⁴⁷ *Zapiski Gidrografičeskago Departamenta*, IX (1851): 56. Alıntı: Alexander von Middendorff, *Reise in den äußersten Norden und Osten Sibiriens*, c. 4 (St. Petersburg: 1848-1875), 702.

175 yıl önce, Hansteen¹⁴⁸ şu ifadeleri kullanmıştır: “Çadırlarda yaşayan göçebeler arasında Tunguzlar hepsinden üstündür.

Strahlenbergise onları şöyle tasvir etmiştir: “ Sibirya'nın tüm halkları arasında Tunguzlar, güçleri, çeviklikleri ve uzun boylarıyla öne çıkar. İtalyanlara benzerler ve 1730'da dahi dövme geleneğini sürdüren Sibirya'daki tek halktır.”¹⁴⁹

Middendorf, Tunguzların gerçek anlamda dağlı bir halk olduğunu ve Avrupa Alpleri'ndeki toplulukların karakteristik özelliklerini andırdığını belirtmiştir. Tunguzlar, belirgin bir duruşa sahiptir; terbiyeli, becerikli, cesur, girişimci, canlı, açık sözlü ve gururludurlar. Aynı zamanda süslenmeye düşkünlükleri ve fiziksel gelişmişlikleri de dikkat çekici özelliklerindendir.

Çe-Su (Çinlilerin Tasviri)

¹⁴⁸ Philipp Johann von Strahlenberg, *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreifet* (Stockholm: 1730), 135.

¹⁴⁹ Aleksandr F. Middendorff, *Puteşestvie na sever i vostok Sibiri*, c.2 (St. Petersburg: İmparatorluk Bilimler Akademisi, 1860–1878), 1:704.

Avrupa'nın dağlık bölgelerinde yaşayan nüfusla karşılaştırma yapmak için batıya doğru genişlememiz gerekmektedir. Bu coğrafyada, Tunguzların misafirperver, zevk düşkün ve neşeli karakterlerinin yanı sıra kaygısız cesaretlerine de rastlamak mümkündür. Tunguzlar son derece hareketli bir halktır. Bir bölgede şansları yaver gitmediğinde, başka yerlere göç ederek daha uzak bölgelere ulaşır ve zamanla farklı kabilelerle temas kurarlar.

Tunguzların yaşam tarzı, göçebelik ile yarı-yerleşik düzen arasında bir geçiş sergiler.¹⁵⁰ Bazen dikey olarak yerleştirilmiş kütüklerden inşa ettikleri küçük kalıcı evlerde yaşasalar da, bu mekânlara bağlanmazlar. Birkaç yıl aynı yerde kaldıktan sonra başka bir bölgeye göç edebilir, hatta bazen bu yerleşimleri tamamen terk edebilirler.

Middendorf, Tunguzların sosyal davranışlarına dair önemli bir gözlem kaydetmiştir:

"Kervanımız tüfek sesleriyle karşılandı. Toplanan Tunguzlar, barutun pahalı ve nadir olmasına rağmen bizi bu şekilde selamladılar. Ardından bir dans gösterisi düzenlendi ve bu sırada Tunguzlar arasında olağanüstü bir coşku patlak verdi. İlk başta, yaşlı kadınların da dâhil olduğu bir grup, el ele tutuşarak dairesel bir biçimlenme oluşturdu. Bacaklarını yanlara doğru ritmik hareketlerle sallayarak zorlu bir dansa başladılar. Kısa süre sonra hareketler hızlandı; sıçramalar, sekme figürleri ve tüm vücudu sarsan titremeler eşliğinde dans giderek yoğunlaştı. Yüzler kızardı, çığlıklar yükseldi ve coşku doruğa ulaştı. Dansçılar önce koyun postlarını, ardından kürklerini ve en sonunda kürk pantolonlarını çıkardılar. Sonunda herkes, adeta akli dengelerini kaybetmişçesine çılgınca dans etmeye devam etti. Seyirciler arasından bazıları yerlerinden fırlayarak bu fırtınaya katıldı. 'Khurya, hurya! Hyugoy, hyugoy! Hogyy, hogyyi humgoy, humgoy! Hake, hake! Ehando, ehando! Herga, herga!' gibi anlamı belirsiz sözcükler haykırıyorlardı. Dans, ancak katılımcıların sesleri kısılıp bedenleri tükenince sona erdi. Bu olağanüstü performansın ardından çay ve punç ikram edildi. İlginçtir ki, Tunguzlar bu coşkulu patlamanın hemen ardından sakin ve ölçülü hallerine geri dönebildiler. Ne yazık ki, Avrupalı toplumlarda bu tür ani duygusal geçişleri gözlemlemek pek mümkün

¹⁵⁰ Aynı şey genel olarak tüm Di halkı için de söylenebilir.

değildir. Sonrasında canlı bir sohbet başladı ve konuşmalar büyük bir enerjiyle devam etti.”¹⁵¹

Tunguz toplumunda bireyler, eğlenceye ve kazandıkları parayı düşünmeden harcamaya oldukça düşkünlüdürler. Finansal kaynaklarını genellikle en az rasyonel şekilde tüketmeleriyle tanınırlar. Toplumsal buluşmalarda, özellikle genç kızlar olmak üzere kadınlar son derece gösterişli kıyafetler giyerken, erkekler de onlardan geri kalmaz.

Tunguzların ziyafetler için yaptıkları harcamalar, evliliklerde ödenen başlık parası miktarlarını genellikle aşmaktadır. Bununla birlikte, evlenen kadınların kocalarının evine çeyiz getirdiği unutulmamalıdır. Çoğu durumda kadının çeyizi, yeni kurulan ailenin ekonomik temelini oluşturur; zira Tunguz geleneklerinde erkek çocuklara evlendikten sonra herhangi bir miras veya çeyiz bırakılması söz konusu değildir.

Aile Yapısı ve Evlilik Gelenekleri Prens Dadeşkalyani'nin¹⁵² aktardığına göre, Tunguz toplumunda baba ailenin mutlak otoritesi ve

¹⁵¹ Benzer dans karakteri, güneydeki Di'ler arasında da gözlemlenir. Örneğin, Hei-Lolo (Siyah Lolo) gençleri, kız ve erkekler el ele tutuşarak bir daire oluşturur ve flüt eşliğinde dans ederler (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 2: 13). Golo kabilelerinden Şuy, Yan, Ling, Yao ve Tung'da ise “erkekler ve kadınlar bir daire oluşturup birbirlerinin kollarından tutarak dans ederler” (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 109). Beyaz Lolo'larda “genç erkekler ve kızlar karışık bir şekilde toplanır, el ele tutuşup daire oluşturur... ve dans ederler” (Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 9). “Ye-Lan” (Ye-Lan: Kesin kimliği belirsiz, ancak metinden Güney Çin'deki bir yerli kabile olduğu anlaşılıyor) kabilesinde dansçılar daire şeklinde dizilir, el ele tutuşur ve ayaklarıyla ritim tutarlar (Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers* 2: 143) ve benzer hareketler yapılır.” (Ivanovskiy ve Saint-Denys bu gözlemler, sömürge dönemi etnografik notlara dayanıyor.)

¹⁵² Amur Bölgesi'nin Bureya ve Amtun Nehri arasındaki kısmı, *Sbornik Geografičeskih Topografičeskih i Statističeskih Materyalov po Azii* 32 (1888): 278. (araştırmalarım sonucunda Prens Dadeshkeliani (Дадешкелиани) yalnızca Kafkasya ciltlerinde (ör. 32, 1888) siyasi bir aktör olarak geçer Tunguzların Aile Yapısı ve Evlilik Gelenekleri hakkında bir bağlantı bulunmadım. Tunguzlarla ilgili geniş bilgi aynı derginin “*Sbornik*

reisidir. Ancak bu otorite, eşi ve çocuklarıyla olan ilişkilerinde kölelik benzeri bir hiyerarşiye dönüşmez. Aksine, babanın aile üyeleriyle kurduğu ilişki son derece insani ve sevgi temellidir. Tunguz kültüründe çok eşlilik veya cariyelik kurumu bilinmemektedir.¹⁵³

Ekonomik zorluklar nedeniyle, başlık parası bazen taksitler halinde ödenebilmektedir. Bu durumda damat, gelinin ailesinin yanına yerleşir ve kazancının yarısını onlara verir. Anlaşılan başlık parası tamamen ödendikten sonra çift, erkeğin ailesinin evine taşınır. Dikkat çekici bir nokta, babanın kızının evlilik tercihlerine hiçbir şekilde müdahale etmemesidir. Genç kız, evlilik tekliflerini kabul etme veya reddetme konusunda tamamen özgürdür.

Tunguzlar, bireysel özgürlüklere verdiği değer açısından Güney Di halkıyla benzerlik göstermektedir. Bu durum, toplumsal yapılarında kişisel tercihlere ve özerkliğe ne denli önem verdiklerinin bir göstergesidir.

Tunguz toplumunda hem kabile hem de bölge düzeyindeki yöneticiler, mensup oldukları topluluk tarafından seçimle işbaşına gelmekteydi.¹⁵⁴ Latkin'in aktardığına göre, “*Rusların bölgeye gelişinden önce Tunguz kabileleri arasında sürekli anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmaktaydı.*” Günümüze kadar ulaşan efsaneler, cesur ve güçlü savaşçıların hikâyelerini anlatmaya devam etmektedir.¹⁵⁵

Sosyal Organizasyon ve Liderlik Yapısı: Tunguz kabileleri tipik olarak güçlü savaşçılar etrafında şekillenirdi. Küçük ve zayıf ailelerin bu savaşçılara katılmasıyla kabile yapısı oluşurdu. Karizmatik bir savaş önderi, akrabalarını ve yoldaşlarını etrafında toplayarak bir çekirdek grup oluştururdu. Özellikle bu grubun büyük ölçüde kan bağıyla bağlı

Geografiçeskih Topografiçeskih i Statistiçeskih Materyalov po Azii” 15 (1885), 24 (1886), ve 50 (1892) sayılarında bulabilmekteyiz.)

¹⁵³ Siyah Lolo kabileleri arasında tek eşlilik hâkimdir; yalnızca kabile reisinin üç eşi vardır, yardımcısının ise iki eşi bulunur. Baber, *Travels and Researches in the Interior*, 4:278.

¹⁵⁴ Knez Dadeşkeliani, 270

¹⁵⁵ Aynı durum Uhuanyanlar için de geçerliydi. Çinliler şöyle yazmaktadır: “*Kalıcı unvanları yoktur, güçlü reislerinin adını kabile adı olarak kullanırlar*” (Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*, 152).

olduğu durumlarda, lider genellikle kendisine katılan ailelerin kızlarıyla evlenirdi. Bu evlilikler, katılımcılar için liderle akrabalık kurmanın büyük bir onur olduğu inancıyla gerçekleştirilirdi.

Geleneksel Uygulamalar ve Toplumsal Normlar: Tunguzlar arasında geçmişte kan davaları yaygın bir uygulamaydı. Toplum, cesaret, yiğitlik ve doğruluk gibi erdemleri ön planda tutardı. Tunguz karakterinin tipik özellikleri arasında çabuk heyecanlanma, beceriklilik ve korkusuzluk sayılabilir. Özellikle avcılık konusunda son derece yetenekli olan Tunguzlar, demircilik aletlerini ustalıkla kullanır ve kendi av tüfeklerini kendileri yaparlardı.

Gündelik Yaşam ve Teknolojik Beceriler: Yaz aylarında balık avına çıkan Tunguzlar, huş ağacı kabuğundan yapılmış hafif ve düztabanlı salları kullanırlardı. Bu salları taşıyabilir ve hafifti (baş üstünde taşıyabilir). Su üzerinde dengesiz olmalarına rağmen Tunguzlar tarafından ustalıkla kullanılırdı. Akıntılı sularda bile hızla hareket edebildi. Yenisey Nehri'ndeki diğer su araçlarından daha hızlıydı. Tayga ormanlarında Tunguzlar her yerde iyi karşılanırdı. Ayı gibi tehlikeli hayvanlardan korkmayan Tunguz avcıları, bu hayvanlarla tek başlarına mücadele edebilirlerdi. Bazıları küçük tüfekler kullanırken, diğerleri sadece “*palma*” adı verilen (uzun bir sopaya bağlı bıçak) silahlarla ayıya karşı çıkarlardı.

Dinsel ve Kültürel Uygulamalar: Latkin'in eserinde aktardığı ilginç bir ritüel de şöyledir: “*Tunguzlar, toprağa saplanmış bir çubuğun etrafında daireler çizerek dans ederlerdi. Bir ayaktan diğerine geçerek ilahiler söyler ve bazen tüm geceyi bu şekilde geçirirlerdi.*” Bu uygulama, Tunguzların dini ve kültürel yaşamının önemli bir parçasını oluşturdu.¹⁵⁶

Tarihî verilere göre usunlar temel olarak Güney Altay bölgesinde yerleşikti.¹⁵⁷ Bazı Di kabilelerinin (Di-Li'ler ve Din-lin'ler) Güney

¹⁵⁶ Latkin, *Yeniseyskaya guberniya, eyo proshloye i nastoyashcheye*, 123 ve devamı. Tunguzlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Grum-Grjimaýlo, *Opisaniye Amurskoy oblasti* (St. Petersburg, 1894) 361-378.

¹⁵⁷ Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Çin elçisi Zhang Qian, Usunların asıl vatanını Dunhuang çevresi olarak göstermekte ve burada Yuezhilerle komşu olarak yaşadıklarını kaydetmektedir (Bkz. Biçurin, *Sobranie*

Sibirya'ya göç etmiş olmaları, bu bölgenin ilk nüfusunun¹⁵⁸ siyah saçlı Uygurlar ile önemli ölçüde beyaz ırk karışımından oluştuğu varsayımını gündeme getirmektedir. Ancak bu hipotezi destekleyecek kesin tarihî kanıtlara sahip değiliz. Bununla birlikte, mevcut veriler bu yönde bazı ipuçları sunmaktadır. Yukarıda aktarılan bilgiler, konunun aydınlatılması açısından oldukça değerli veri noktaları oluşturmaktadır.

Uygur Boylarının Siyasi Yapılanması: Tarihî süreçte Uygurların birbirinden bağımsız çok sayıda boya ayrıldığı görülmektedir¹⁵⁹. Boy reisleri özgürlüklerine düşkün ve son derece cesur kişilerdi. Bu durum, çoğu zaman farklı boyların bir araya gelerek tek bir siyasi birlik oluşturmalarının önündeki en büyük engel olmuştur.

Kuzey ve Güneydeki Benzer Tarihî Süreçler: Orta Asya'nın kuzeyindeki Uygurlar ile güneydeki Di'lerin tarihî kaderleri arasında dikkat çekici paralellikler bulunmaktadır. Güneyde Di'lerin gücünü siyah saçlı ve brakisefal (kısa kafalı) Çinliler yönlendirirken, kuzeyde Uygurların gücünü Türkler kontrol etmiştir.¹⁶⁰ Her iki durumda da, aynı etnik kökene sahip olmalarına rağmen daha pasif ve muhafazakâr, bireysel özgürlük duygusu daha az gelişmiş, ancak vatanlarına daha bağlı olan topluluklar, güçlü bir devlet organizasyonu oluşturma konusunda daha başarılı olmuşlardır. Bu gruplar, siyasi bütünleşme ve devlet yapılanması açısından daha verimli bir model ortaya koyabilmişlerdir.

svedeniy o narodah, 3: 65). Aynı bilgiyi Uspenskiy'de de bulmaktayız. Uspenskiy şöyle yazmaktadır: “ *Shi-ji (Tarihi Kayıtlar)* çok kısaca ve ihtiyatlı bir şekilde, Qin ve Han hanedanları arasındaki dönemde Gua-zhou bölgesinde önce Usun halkının, ardından Yuezhilerin ve son olarak da onları süren Hunların yaşadığını belirtir...”(Bkz. Biçurin, *Istoriya Tibeta i Khukhunora*, 6: 107).

¹⁵⁸ Güney Sibirya'da Neolitik Dönem popülasyonları brakisefal (geniş/kısa kafataslı) özellikler gösteriyordu.

¹⁵⁹ Bu görüşü hem Çinli hem de Müslüman tarihçiler, özellikle Reşîdüddin, Ebu'l-Gazi ve Cüveynî dile getirmektedir. Bkz. Radloff, *K voprosu ob uygurah* (St. Petersburg: 1893), 41, 54, 56.

¹⁶⁰ Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah*, 2: 373

Uygurların evlilik ritüellerinde belirgin Di kültürel unsurları gözlemlenmektedir. Geleneksel uygulamalara göre: Damat tarafı, gelinin ailesine ait sürüden en değerli atları seçmekle yükümlüdür. Damat, evlilik sonrasında belirli bir süre kayınpederinin evinde ikamet etmektedir.¹⁶¹

¹⁶¹ Uygurlar arasında “sarı-uğur” yani “sarı” (Jean-Pierre Abel-Rémusat (1788–1832), Fransız şarkiyatçı, sinolog ve dil bilimci. Çin çalışmalarının (Sinoloji) Avrupa’da kurucularından biri olarak kabul edilir. Rémusat’a göre “sarı kafalı” diye yazar, bkz. “Hist. de la ville de Khotan”, 95) adını taşıyan bir boy bulunmaktaydı. Bu sarı Uygurlar hakkında elimizdeki bilgileri karşılaştırdığımda, bir zamanlar Hotan ile Gas mevkii arasında, günümüzde bile “maçın” adıyla bilinen sarışın bir kavmin yaşadığı bölgede ikamet ettikleri sonucuna varıyorum. Muhtemelen İslamiyet onlara zorla kabul ettirilmişti, zira bu süreçte eski dinlerini muhafaza etmek isteyen bir kısım halk “bilinmeyen bir yere” doğuya göç etmek zorunda kalmıştı (N.M. Przewalski, *Ot Kyakhty na istoki Zhyoltoy reki: Chetvertoye puteshestviye v Tsentralnoy Azii (1883–1885 gg.)* (St. Petersburg, 1888), 430). Eğer günümüz Maçınlerinin Sarı-Uygurların torunları olduğunu ispatlayabilseydik, şimdi Nanşan’da yaşayan Şira-Yögürlerin onların doğudaki kolu olduğunu tespit etmek de zor olmazdı.

“Maçın” adı nereden geliyor? Maçınlerin kendi ifadelerine göre, asıl kabile adları “Ma” idi; Hindistan’dan (?) Keriya Dağları’na gelmişler ve yalnızca Çinlilerle (Çin) karıştıktan sonra “Maçın” adını almışlardı. Hindistan’ın Doğu Türkistan kültürü üzerindeki tarihî etkisini ve bu tür göçlerin mümkün ve hatta muhtemel olduğunu reddetmemekle birlikte, “Ma”ların Hindistan’dan geldiğini düşünmüyorum. Zira Müslümanlığı kabul etmeden önce “Ma”lar Budist değil, şamanist idiler. Bu, Przewalski’nin onlarda gözlemlediği bazı batıl inanç ritüellerinden anlaşılmaktadır: Hastalığı kötü bir ruha bağlarlar; onu kovmak için yüksek sesle bağırır, davul çalar ve genel olarak mümkün olduğunca fazla gürültü yaparlar... Birinin ölümünden sonra, ölenin yakın akrabaları 40 gün boyunca mezarın başında yaşar... Ona (yani ölünün ruhuna) dua eder ve mezara ekmek (yani bu ruha kurban) sunarlar... Hâlâ büyüye inanmayı bırakmamışlar ve bir zamanlar ateşe taptıklarını, putları olduğunu hatırlıyorlar...

“Ma” kabile adına gelince, bunun birçok Ari (Di) soyuna (Bo-ma, Ma, Ma-nao vb.) ait olduğunu biliyoruz; bu tür soylardan birinin Uygur kabilesine dâhil olmasında da imkânsız bir durum yoktur. Maçınlerin bugün hâlâ birçok Ari karakter özelliği taşıdığı şuradan anlaşılır:

Przewalski'ye göre şarkı, müzik ve dans, Maçınların en sevdikleri eğlencelerdir. Przewalski'nin Kazakları onları şöyle tanımlamıştır: *"Bu halkın votkayı bilmemesi bir şans, yoksa tamamen yoldan çıkardı."* Eğlenceye düşkünlükleriyle Maçınlar, birbirlerini ziyaret etmeyi ve toplu şenlikler düzenlemeyi çok severler. Hatta işe giderken bile müzik aletlerini yanlarına almayı unutmazlar... Karakteristik bir özellikleri de hem çocuklara hem de genel olarak akrabalarına olan sevgileridir. İhtiyaç anında birbirlerine yardım etmeye her zaman hazırdırlar. Boşanma onlar için tamamen serbesttir; nadir bir kadın birkaç kez koca değiştirmemiştir. Yakın akrabalarla bile evlenirler, ancak çok eşlilik, nadir istisnalar dışında yoktur. Przewalski ayrıca Maçınların korkak, yalancı ve ahlaksız olduklarını yazar (ancak bu ahlaksızlık ne şekilde tezahür ediyordu?). Fakat bu, yalnızca bu halkın çeşitli Türk ve Moğol unsurlarıyla karışarak gerilediğini ve karakterinin en çekici özelliklerini kaybettiğini gösterir...

Maçınların dış görünüşlerine gelince, burada Moğol ırkıyla Kafkas (Przewalski'ye göre Aryan) ırkının karışımı açıkça görülür, ancak ikincisi birincisine baskındır. Roborovsky'nin ifadesine göre, Maçınlar arasında tamamen sarı saçlı ve mavi gözlü bireyler (çocuklar) görmüştür.

Dikkat çekici bir nokta, Şira-Yögürlerin şu boylara ayrılmasıdır: Pa-ga-ma-ca, U-ga-ma-ca, Sı-ga-ma-ca, Şi-i-ga-ma-ca, Şi-u-ga-ma-ca. Eğer Çince sayısal ekleri (pa-ga, u-ga, sı-ga, şi-i-ga, şi-u-ga) çıkarırsak, tüm halk için "ma-ca" adı kalır ki bu, "ma-çin"e çok yakındır. Bu Şira-Yögür alt bölümlerine dair bilgileri aldığımız Potanın, Yögürlerin Nanşan'da sonradan gelen bir halk olduğunu hatırladıklarını, ancak nereden geldiklerini unuttuklarını söyler (bkz. Potanın, *Tangutsko-Tibetskaya okraina Kitaya i Tsentralnaya Mongoliya*, 1: 442. Hara-Yögürler arasında "(r)komdcük" (Kemçik?), "kırkıs", "uyrat" gibi kemik adları korunmuştur ki bu, onların anavatanının Altaylar olduğuna işaret eder.

Hotan'ın doğusundaki Sarı-Uygurlardan tarih ilk kez XI. yüzyıl sonlarında bahseder. Potanın'ın kitabında bir Hara-Yögür'ün fotoğrafı bulunur. Bu Hara-Yögür'ün yüz hatlarında Kafkas tipinin belirgin izleri (gözler, burun, dudaklar, kısmen alın) görülür. "Ma-çin" kavmi hakkında Herbelot'ta "Bibliothèque Orientale" (Barthélemy d'Herbelot de Molainville (1625–1695) tarafından yazılmış, Orta Doğu ve İslam dünyası hakkında ansiklopedik bir referans eseridir.) şu bilgiyi okuruz: *"Onların kökeni Ari (Di)dir."* ("Ma-çin" adları hakkında ayrıca bkz. Richthofen, *China*, 1:346).

Ancak eğer Sibirya'daki Maçınlarla Keriya Dağları'ndaki Maçınlar arasında yalnızca kabile adları benzerliği değil, aynı zamanda kabile

Arinlerin Kültürel Mirası: Messerschmidt'in yerel kaynaklardan derlediği bilgilere göre, artık soyu tükenmiş olan Arinler olağanüstü cesaretleriyle tanınmaktaydı. Bu topluluğun geleneklerinin, Wuhuan kültürüyle dikkat çekici benzerlikler taşıdığı anlaşılmaktadır.

akrabalığı da olduğunu kabul edersek, o zaman şu sonuca varmak kaçınılmaz olur: Eski Uygurlar karışık kökenli bir halktı ve bu karışımında Ari unsuru ağır basıyordu; kendilerine Uygur değil, Maçın veya Ma-ca adını veriyorlardı. Bu hipotezi kabul edersek, Avrupalı tarihçilerin σαράγουροι, ινόγουροι, χοτρίγουροι, ούτίγουροι ve nihayet οὔγουροι gibi aynı adı taşıyan kabilelerin sonradan Onogoria, Ugorska Rus, Yugra olarak bilinen yerlerde- varlığına dair ifadelerini açıklamakta da zorluk çekmeyiz. Hatırlatalım ki geçen yüzyılda Başkurtlar, Votyaklar, Permyaklar, Ziryenler ve Ob Ostyakları çoğunlukla kırmızı saçlı ve mavi gözlüydüler (Strahlenberg, *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia*, 165; Müller, *Sammlung Russischer Geschichte*, 3:315). Ayrıca, Ari'ler burada siyah saçlı Finlerle karışmıştı (birçokları, Castrén de dâhil, kırmızı saç renginin özellikle Finlere özgü olduğu görüşünü savunmuştur. Bu doğru değildir. Finlerin ataları muhtemelen kara saçlı, kısa kafalı bir ırktı (Laponlar, Vogullar, Çeremisler, Perm ve Ufa Meşçeryakları, yani en az karışmış Fin kabileleri siyah saçlıdır), güneydoğuda Ari'lerle, kuzeybatıda ise sarışın İskandinavlarla karışmıştır. Muhtemelen uzun kafalı ırkın ilk saç rengi altın sarısıydı; bu renk sonradan sarışın (albicomus) ve kırmızı türlerine ayrıldı). Bu hipotez aynı zamanda, Macarların (Ugor, Ungarn) kendilerine nasıl "Macar" (Magyar) dediklerini, tıpkı Nəşən'deki Şira-Yöğürlerin "ma-ca" demesi gibi açıklamaktadır: ma-çin, ma-ca(r) onların öz adıdır; onlara Uygur adını verenler Türkler ve Moğollardır. Moğollar arasında bugün bile "Uygur" kelimesi "yabancı" anlamında kullanılır. Isaac Jacob Schmidt, *Forschungen im Gebiete der älteren religiösen, politischen und literarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittel-Asiens, vorzüglich der Mongolen und Tibeter* (St. Petersburg: Karl Kray, 1824), 95.

Kamasinler arasında "mador" adlı bir boy vardır; belki de bu isim "ma-ca" ile bağlantılıdır. Klaproth *Asia polyglotta*, 153) bunun için bir başka ad daha verir: madi (mati = ma-di). Ancak Müller, *Sammlung Russischer Geschichte*, 6: 553, "madi"nin Yenisey Tatarları arasında ayrı bir boy olduğunu iddia eder ve onlar hakkında şöyle der: "Başka bir halkın özel bir soyu olmalıdır." Soyotlar arasında da "mattar" boyu bulunur (Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, 148-149).

Örneğin, suçluların sürgün edilmesi gibi uygulamalar mevcuttu.¹⁶² Arinler ve Cottlar'ın, Ruslara karşı en büyük direnişi gösteren topluluklar oldukları bilinmektedir. Hatta Kırgızlarla ittifak kurarak Krasnoyarsk yerleşimine saldırdıkları da kayıtlara geçmiştir.

Ob Ostyakları, Messerschmidt'e aktardıkları bilgilerde, ülkelerinde bir zamanlar savaşçı bir halkın yaşadığını belirtmişlerdir. Bu halk, yaşlı önderleri tarafından yönetiliyordu ve kendilerine özgü bir yazı sistemine sahipti.¹⁶³ Bu anlatıda bahsedilenler, büyük olasılıkla 1721 yılında Narym bölgesi civarında bulunan Alacalı Orda'nın kalıntılarıdır.¹⁶⁴

Yukarıdaki anlatılardan, hem kuzey hem de güney Di'lerinin aynı karakteristik özelliklere sahip oldukları anlaşılmaktadır: sıcak mizaç, ölümü küçümseme, kararlılık ve olağanüstü cesaret. Doğaları gereği savaşçıydılar ve mücadele uğruna mücadeleye girerlerdi. Aynı zamanda, bireysel özgürlüklerine büyük değer verdikleri için, herhangi bir şekilde boyun eğmeye tahammülleri yoktu. Hareketli, enerjik ve aktif bir yaşam tarzları vardı; toprağa bağımlı değillerdi. Yaşam koşulları değiştiğinde, bir yeri terk ederek başka bölgelere göç etmeleri de bu özelliklerinin bir sonucuydu.

Ancak bölgede yaşayan Di halkı, nerede olursa olsun, en çok tercih ettikleri ve karakterlerine uygun başlıca meslekler olan avcılık ve balıkçılıkla uğraşmıştır. Bu meslekler, onların göçebe eğilimlerini, bağımsız yapılarını ve şövalye ruhunu yansıtıyordu. ¹⁶⁵Zorbalığa asla

¹⁶² Klaproth, *Asia polyglotta*, 167–168. Ayrıca bkz. Strahlenberg, *Das Nord und Östliche Theil*, 86.

¹⁶³ Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, Cilt 1 (Paris: Dondey-Dupré, 1824), 170. Klaproth, Asya'nın çok dilli yapısına ilişkin çalışmasında (1823, 193) ve Asya'ya dair anılarında bu konuyu ele almıştır. Ayrıca, metal döküm tupların bu halktan miras kaldığı bilgisini Strahlenberg'e aktardıkları belirtilmiştir (Klaproth *Mémoires relatifs à l'Asie*, 313). Karşılaştırma için bkz. Müller, *Sammlung Russischer Geschichte* 6:161-162.

¹⁶⁴ Strahlenberg'in bu kabileden karşılaştığı bireyler hakkında yazdıkları (*Das Nord und Östliche Theil*, 166), Rusların "alacalı" olarak adlandırdıklarının ayrı bir halk değil, kızıl saçlı ince beyaz tenliler ile esmer kara saçlıların melezleri olduğunu göstermektedir.

¹⁶⁵ Baber, *Travels and Researches in the Interior*, 4:248

tahammülleri yoktu; ne kendi aileleri içinde ne de diğer topluluklarda zorbalık yapmayı kabul etmezlerdi. Bu ırksal özellikleri ve doğalarında kötülük barındırmamaları nedeniyle, Di'ler, Asya'da tek eşliliği (monogami) benimseyen nadir halklardan biri olarak bilinir.

Göçebe bir toplum olan Di'ler, geldikleri bölgelerden ve temas ettikleri kültürlerden çeşitli unsurları kendi yaşam tarzlarına katmışlardır. Çin kaynakları, bu konuda önemli kanıtlar sunmaktadır. Hareketli bir topluluk olmaları nedeniyle, sürekli yeni sosyal ağlar kurma eğilimindeydiler. Nadiren de olsa, neşeli toplantılar düzenler, müzik ve dans eşliğinde eğlenirlerdi. Çinliler, onlar hakkında, *“kısa kafalı ve esmer komşuları gibi kendilerini tamamen kaybetmek yerine, ölçülü bir şekilde neşeye şarap içmeyi bildiklerini”* yazmışlardır. Ayrıca, çocuklara ve akrabalarına gösterdikleri sevgi, Çinlileri şaşırtmıştır. Köydeşlerine ve obadaşlarına her zaman yardım etmeye hazır olmaları, bu karakteristik özelliklerinin torunlarına kadar ulaşmasını sağlamıştır. Örneğin, *“Soyt”* kabilesinin¹⁶⁶ bazı gelenekleri, sosyal ve toplumsal bir karakter taşımaktadır.

Lapouge,¹⁶⁷ Di halkını şu şekilde tanımlamaktadır: Uzun kafalı ve beyaz tenli olan Di'ler, sistemli çalışma ve birikim yapma yeteneğinden yoksun olsalardı, teknik gelişmeleri her zaman düşük seviyede kalırdı. Çünkü yeni keşifler, öncelikle bir bilgi birikimi, araç ve malzeme stoğu gerektirir. Bu olmadan, aralarında daha karmaşık toplumsal kurumların ortaya çıkması mümkün değildi. Eğer bu birikime sahip olmasalardı, yalnızca avcılık ve yağmacılıkla geçinen, göçebe bir hayat süren bir topluluk olarak kalırlardı.

Onlar için tüm evren vatan niteliği taşıymaktaydı. Girişimci ve kararlı kişilik yapıları nedeniyle vatanları uğruna mücadeleyi maddi çıkar amacıyla değil, idealleri uğruna gerçekleştirmişlerdir. Dünya görüşleri oldukça geniş, düşünce ve arzuları cesur, eylemleri ise bu özelliklerle uyumlu bir şekilde gelişmiştir. İlerleme (progress), onlar için doğuştan gelen tutkularından birini oluşturmaktaydı. Bireysel özgürlüklerine

¹⁶⁶ P.P. Semenov ve G.N. Potanin, *Zemlevedenie Azii*: c.3. (St. Petersburg: Tipografiya V. Bezobrazova, 1877), 667.

¹⁶⁷ Krzywicki, *Antropologiya*, 320.

saygı beklerken, başarılarını başkalarını küçümseyerek kahramanlık taslamaktansa geri çekilmeyi tercih ederlerdi. Yeni yerleştikleri toplumlarda adeta bir yenilikçi unsur ve değişim motoru işlevi görmekteydiler.

Lapouge'un aktardığına göre, feodalizm döneminde sarışın ve uzun kafalı (dolikosefal) bireyler soylu sınıfı teşkil etmekteydi. Mısır, Asur ve Kaldani sanat eserleri, uzun boylu sarışın erkek figürlerinin bu bölgelerde de kahraman statüsünde tasvir edildiğini ortaya koymaktadır. İskandinav Yarımadası'ndaki sarışın nüfus arasında Akhilleus ve Aşıl tipolojisinin izleri hala görülebilmektedir. Benzer şekilde, Roma aristokrasisinin de kökeni aynı antropolojik gruba dayanmaktaydı.

Lapouge'un verdiği bilgilere göre, Galya'nın Romalılar tarafından fethedilmesinden önceki nüfusunun 5-6 milyon civarında olduğu ve bu nüfusun kısa boylu sarışınlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Sezar'la yapılan savaşlarda yaklaşık bir milyon kişinin hayatını kaybettiği, bir o kadarının da köle olarak satıldığı bilinmektedir. Bu çatışmalarda ölenlerin çoğunluğunu güçlü sarışın bireyler oluşturmuştur. Vercingetorix'in yenilgisinin ardından Galya, Roma İmparatorluğu'nun en çalışkan ve dolayısıyla en köleleştirilmiş eyaleti haline gelmiştir. İsyan hareketleri özellikle kuzey bölgelerde, sarışın nüfusun yoğun olduğu kesimlerde patlak vermiştir.

Bu düzen birkaç yüzyıl boyunca devam etmiş, zenginlik artışına rağmen toplumsal prestijde bir yükseliş gözlenmemiştir. Ancak zamanla, önce müttefik sonra fatih olarak uzun kafalı gruplar V. yüzyıl ve sonrasında bölgeye nüfuz etmiş, bu süreçte ülke yeniden canlanmıştır. Birkaç yüz bin yeni göçmenin, milyonlarca köle nüfusunu savaş ruhuna sokmaya yettiği görülmüştür. Sonraki yüzyıllarda sarışın ve uzun boylu bu gruplar komşu bölgelere (Haçlı Seferleri, askeri seferler ve feodal beylerin savaşları yoluyla) yayılmışlardır.

Daha geç dönemlerde bu unsurlar koloniler kurarak modernleşme hareketlerine katılım sağlamışlardır. Ancak tüm bu seferler, ideolojik mücadeleler, Haçlı hareketleri, Engizisyon mahkemeleri ve Nantes Fermanı'nın iptali gibi olaylar, en güçlü uzun kafalı unsurların yok olmasına yol açmıştır. Bu grupların ortadan kalkmasıyla birlikte, kısa

kafalı (brakisefal) nüfus güç kazanmış ve pasif direniş stratejisi sayesinde üstünlük sağlamıştır. Büyük Fransız Devrimi'nin çoğunlukla sarışınlardan oluşan bir kadro tarafından yönetilmiş olmasına rağmen, bu süreç antropolojik açıdan kısa kafalıların uzun kafalı sarışınları tasfiye ettiği bir dönemi meşrulaştırmıştır.

Sonuç olarak, Fransa'nın modern siyasi yapısı ve abartılı güç algısı, kısa kafalı (brakisefal) nüfusun yönetimi ele geçirmesiyle şekillenmiştir. Ancak Lapouge'un bu konudaki gözlemlerine akademik çevrelerde temkinli yaklaşılmaktadır. Zira bu iddialar, doğrulanabilir kaynaklara ve belgelere dayanmaktan ziyade, teorik bir çerçeve sunmaktadır. Söz konusu teorinin Di halkının tarihiyle olan benzerlikleri ise yalnızca yüzeysel paralelliklerden ibarettir.

Temel konumuza dönecek olursak, yukarıda sunulan veriler ışığında, uzun kafalı (dolikosefal) sarı ırkın nüfusunun giderek azaldığı gözlemlenmektedir. Bu azalmanın temel nedeni, uzun kafalıların kısa kafalılarla karışması ve melezleşme sürecinin kısa kafalı tip lehine sonuçlanmasıdır. Nitekim hem kuzey hem de güney Di'lerin başına gelen de bu olmuştur.

Çin kaynakları, Hakas toplumunda erkek nüfusunun kadınlara¹⁶⁸ oranla daha fazla olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁹ Benzer bir demografik yapı, güney Di grupları olan Lao'lar,¹⁷⁰ Lo-mani'ler¹⁷¹ ve kızıl saçlı Ye-zheni'ler¹⁷² arasında da tespit edilmiştir. Ebu'l-Gazi, Hakaslar hakkında yazdığı eserde, gerçek Kırgızların sayıca azaldığını¹⁷³ ve kendi döneminde Kırgız adının, eski Kırgız topraklarına yerleşen Moğol kökenli Türk grupları tarafından benimsendiğini kaydetmiştir¹⁷⁴.

¹⁶⁸ Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah*, 2: 443.; Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, 1: 88.

¹⁶⁹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 54

¹⁷⁰ Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers* 2:202.

¹⁷¹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 2:84

¹⁷² Ebu'l-Gazi Bahadır Han (1605-1663): Hive hanı ve tarihçi "Ebu'l-Gazi'nin Kırgızları Türk saymadığı, tarihindeki şu ifadeden de anlaşılmaktadır: Bu halkın kökeni de, diğer halklarla akrabalığı da kesinlikle bilinmemektedir. (Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, 1:161)

¹⁷³ Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın doğum tarihi: 1605

¹⁷⁴ Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, 1: 161

Günümüzde Gobi Çölü'nün kuzeyinde artık kıvı (sarı) saçlı herhangi bir kabile bulunmamaktadır. Di'ler bu bölgede kısmen kabileler arası çatışmalar, kısmen de kısa kafalı gruplarla karışarak yok olmuşlardır. Bu karışma sonucunda, daha iri yapılı ve uzun boylu özellikleriyle öne çıkan Moğoloid tipinde melez gruplar ortaya çıkmış olabilir. Kazaklar, Soyotlar, Torgoutların bir kolu olan Merkitler gibi topluluklar bu sürecin ürünleri olarak değerlendirilebilir.

Di'lerin dini inançları hakkında ulaşabildiğimiz sınırlı bilgiler ışığında, üç temel inanç sisteminin varlığı tespit edilebilmektedir: doğa kültü (totemizm), şamanizm ve atalar kültü. Bu inanç sistemleri, Di toplumunun monarşik yapılaraya yabancı olması nedeniyle antropomorfik (insan biçimci) bir evrim geçirmemiştir. Başka bir ifadeyle, insani niteliklerin başka varlıklara atfedilmesi şeklindeki dini dönüşüm bu toplumda görülmemektedir.

Bazı Di topluluklarında, eski totemizm (köpek kültü) ile atalar kültünün birleşmesi sonucu Pan-hu adı verilen bir kült ortaya çıkmıştır. Diğer kültürlerde ise zamanla bu kültün evrim geçirerek Ma adlı bir başka kültü oluşturduğu görülmektedir. Bu kültün etkisi altında kalan Tson Mani¹⁷⁵, “lo-u”¹⁷⁶ ve “mosse” (mosso)¹⁷⁷ kabileleri gökyüzüne, “heilolo”¹⁷⁸ kabilesi yıldızlara, “bei”¹⁷⁹ kabilesi dağ ve ağaç ruhlarına, Wuhuan¹⁸⁰ kabilesi ise gökyüzü, toprak, güneş, ay ve yıldızlara tapınmışlardır.

Bu toplumlarda şamanların (dashi, banma) önemli bir işlevi bulunmaktaydı. Genellikle hastaların vücudundan kötü ruhları kovmak için şaman çağrılırdı. Di döneminde temel inanç sistemi atalar ve kahramanlar kültüne dayanmaktaydı¹⁸¹. Bu kült, Çin'de Zhou Hanedanlığı döneminde tüm ülkede benimsenerek en üst düzeye

¹⁷⁵ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:4

¹⁷⁶ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:24

¹⁷⁷ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:44

¹⁷⁸ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:11

¹⁷⁹ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:31

¹⁸⁰ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,1:154

¹⁸¹ “Örneğin, Uhuanyalıların, kahramanlıklarıyla ünlenmiş ölmüş kabile ataların ruhlarına tapındıkları belirtilmektedir (Biçurin, *Sobraniye Svedeniy O Narodakh*,

ulaşmış ve Taoizm ile Konfüçyüsçülük gibi felsefi sistemlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Di toplumunda sosyal kurumların atalar kültüyle olan bağlantısını şu örnek açıkça göstermektedir: Yeni evlenen bir kadının kocasının evine girerken ilk iş olarak atalara kurban sunması gerekmektedir.¹⁸² Bu gelenek Çin'de günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Di'lerin gerçek anlamda putperestlik eğilimleri olmamakla birlikte, ataların heykellerine kurban sunma geleneği mevcuttu. Mezarlara heykel konulması fikri Di kültürüne nispeten geç dönemlerde girmiştir. Bu uygulama, ölen kişinin ruhunun bir süre ceset üzerinde dolaştığı inancından kaynaklanmaktadır. Başlangıçta, ruh için bir barınak oluşturmak amacıyla mezarların içi çam¹⁸³ (?) dallarıyla döşenmekteydi. Zamanla ağaç dallarının yerini tahta ve taş malzemeler alınca, insan formunda heykeller yapılmaya başlanmıştır. Putperestliğin gelişim sürecindeki ilk aşamada, muhtemelen ölen kişinin içi doldurulmuş kuklaları yapılmaktaydı. Bu uygulama, daha sonraki dönemlerde taş heykellere evrilmiştir.

Çin kaynaklarında, Lao'ların öldürdükleri gür sakallı ve gür saçlı kişilerin yüz derilerini soyup bambu üzerine gerdikleri ve bu el yapımı kuklalara (şeytan görünümlü gui) atalarıymış gibi taptıkları kaydedilmektedir. Bu tür objelere davul ve zurna eşliğinde kurbanlar sunulduğu, anma törenlerinde en küçük ayrıntıların bile ihmal edilmediği belirtilmektedir. Öyle ki, fakirlerin bile bu törenlere katılmak için kendilerini köle olarak sattıkları ifade edilir.¹⁸⁴

Zamanla mezarlardaki doldurulmuş kuklaların yerini ataların boyalı resimlerinin aldığı düşünülmektedir. Bu duruma en iyi örnek, Miao'ların "*atalar salonu*" adını verdikleri ortak mezarların iç duvarlarını resimlerle süsleme geleneğidir.¹⁸⁵ Bu evrede atalar kültü veya gui kültü, ataları geleneksel olarak kızıl (sarı) saçlı şekilde tasvir

¹⁸² Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:13

¹⁸³ Bu gelenek Miao-Lolo halkları arasında yaşatılmaktadır. Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:16

¹⁸⁴ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,39; Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers* 2:108.

¹⁸⁵ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*,2:97

etmeye başlamış ve bu uygulama Çin kültürünü de etkilemiştir. Ancak Çinlilerin bakış açısında gui kültü, ata kültü olmaktan çıkarak kötü ruh/şeytan tasavvuruna dönüşmüştür. Çinlilerin gui'yi kızıl saçlı olarak resmetmelerinin en mantıklı açıklaması bu kültürel etkileşim olabilir.

Bu bulgular ışığında başlangıçtaki sorularımıza cevap verebiliriz: Nan-gucheng tapınağı duvarlarındaki cehennem prensi Yan Wang tasvirinin orijinali kime aittir? Bu bir Di'ydi, ancak Moğol kanı taşıyan melez bir Di'ydi.

Çinlilerin Zhou Hanedanlığı döneminden itibaren yabancı elçilerin portrelerini çizme geleneğine sahip oldukları ve bu uygulamanın sonraki dönemlerde de devam ettiği bilinmektedir. Çin kaynaklarında şu ifadeler yer almaktadır: “Bakan De-yu şöyle takdim etmektedir... Hakasların Orta Krallık ile serbest iletişimi başlatmasından bu yana, gelecek nesillere aktarmak üzere hükümdarlarının portresini çizmek gerekmektedir.”¹⁸⁶ Benzer şekilde, “*Yan Shi Gu, Wu Wang zamanında Wan Hui Bian'ı derleyen Zhou tarihçilerinin örneğini takip ederek, yabancıların (Mani) giyim kuşamlarının çizileceği Wan Hui Tu'yu hazırlamak için izin istemiştir...*”¹⁸⁷ gibi kayıtlar bulunmaktadır.¹⁸⁸

Bu alandaki daha sistematik çalışmalar, İmparator Qianlong döneminde gerçekleştirilmiş olup, onun emriyle dikkate değer bir eser derlenmiştir. *Huang Qing Zhi Gong Tu* başlıklı bu çalışma, Çin'deki yabancı halkların resimli betimlemelerini içeren bir kitap olarak öne çıkmaktadır. Bu tür eserler kuşkusuz önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır ve büyük olasılıkla Nan-guchen Tapınağı sanatçısı Yang Wang da Gui'leri tasvir ederken bu kaynaklardan yararlanmışır.

Bununla birlikte, söz konusu portrelerin çizildiği dönemde Gui'lerin hangi Di kabilesine ait olduğunu saptamak ya da karşılaştırmak zordur. Tasvir edilen Gui'lerin giysileri, geçtiğimiz yüzyılda bazı “*Miao-Lolo*” kabilelerinin kıyafetleriyle karşılaştırıldığında neredeyse birebir örtüşmektedir. Ancak aynı benzerlik, saç modelleri için geçerli değildir. Gui'lerin saç stilleri oldukça dikkat çekici bir özelliktir: Şakaklardan

¹⁸⁶ Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah*, 2: 451

¹⁸⁷ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 59

¹⁸⁸ Ivanovskiy, *Materialy dlya istorii inorodtsev*, 39; Saint-Denys, *Ethnographie des peuples étrangers* 2:282, 343

yukarıya doğru taranan saçlar, tepede düzleştirilmiş ve tıraş edilmiş bir bölümle sonlanmaktadır.

Di'ler arasında kafataslarına özel bir biçim verme geleneğinin yaygın olmadığı görülmektedir; bu uygulamanın yalnızca Doğu Türkistan'ın belirli bölgelerinde görüldüğü anlaşılmaktadır. Doğu Türkistan, bir dönem yalnızca beyaz ırka mensup kabilelerin yaşadığı bir bölge olarak bilinmektedir. Örneğin Xuan-zang, Jie-sha bölgesinin sakinleri hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Onlar kaba ve çirkin bir görünüme sahiptir. Göz bebekleri yeşildir. Vücutlarını boyamaktadırlar. Yenidoğan bebeklerin kafalarını özel yöntemlerle uzatarak arkadan düzleştirmek gelenektir.”*¹⁸⁹ Ayrıca yazar, Kucha hakkında şu bilgiyi vermektedir:¹⁹⁰ *“Bazı çocuklar doğar doğmaz başları küçük tahtalarla şekillendirilerek düzleştirilir.”* ¹⁹¹Yetişkinlerin ise saçlarını tamamen kazıttıkları ifade edilmektedir.

Kafa tıraşı âdeti, Wuhan halkı arasında da yaygındı. Ancak genel olarak Di'lerin bu geleneği, karıştıkları diğer kabilelerden ödünç almış olmaları muhtemeldir. Nitekim Shou-Gui kabilesinin yabancı topluluklarla karıştığı açıkça gözlemlenebilmektedir. Gui'lerin yüzlerinde kıl bulunmaması, geniş çene yapıları ve belirgin elmacık kemikleri gibi özellikleri, bu toplulukta Di karakteristiklerinin büyük ölçüde kaybolduğunu göstermektedir.

Nan-Guchen Tapınağı'ndaki resimler incelendiğinde, Shou-Gui kabilesine özgü giysiler giymiş siyah saçlı bir pigme (cüce) ile Io-Zheng karikatürü dikkat çekmektedir. Bu tasvirlerde oldukça geniş ve düz, tüysüz bir yüz; burun yerine yalnızca iki delik; çıkıntılı kaş kemikleri; büyük bir ağız ve alışılmadık derecede geniş bir çene yer almaktadır.

¹⁸⁹ Hiouen-Thsang (Xuanzang / 玄奘) (MS 602–664), Çinli Budist rahip, gezgin. Hiouen-Thsang'ın ünlü seyahatnamesi 大唐西域記 fransızca çevirisi şarkiyatçı ve sinolog Stanislas Julien (1797–1873), tarafından yapılmıştır. Hiouen-Thsang, *Mémoires sur les Contrées Occidentales*, çev. St. Julien (Paris: Imprimerie Impériale.), 2: 219–220.; Georgiyevskiy, *Vostochny Turkistan*,144.

¹⁹⁰ Georgiyevskiy, *Vostochny Turkistan*,3-4

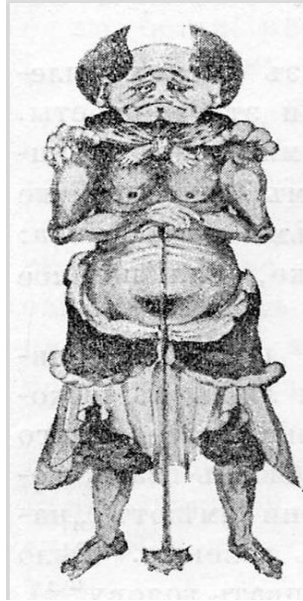
¹⁹¹ Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah*, 153

Nan-Guchen Tapınağı'nda betimlenen bu kızıl saçlı Shou-Gui'lerin, acaba hangi insan grubuna ait oldukları sorusu hâlâ yanıt beklemektedir.

Büyük olasılıkla bu tasvir, melez bir halkın kötü ruhunu simgeleyen, Shou-Gui benzeri bir zenci karikatürü olabilir. Shou-Gui'ler, halktan tecrit edilmiş ve kötü niyetli bireylerin temsilleri olarak değerlendirilirken; gerçek Yan-Wan muhtemelen bir kabile lideriydi ve bu nedenle belirgin Di özelliklerini taşımaktaydı. Uzun boyu, kalın kızıl bıyığı ve sakalı, iri burnu gibi tipik fiziksel niteliklere sahipti.

Tıraşlı başını, kulaklı bir şapka ile örtmekteydi (bu şapkanın hayvan kafası derisinden yapıp yapılmadığı kesin değildir) ve muhtemelen tavus kuşu tüyleriyle süslenmişti. Uzun ipek kumaştan yapılmış kaftanı, yakalı bir modeldi ve beline kuşakla bağlanmıştı; üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktaydı. Çizimlerde, yalnızca dağlık bölgelerde yaşayan toplulukların kullandığı türden dar kesimli, yukarı kıvrık burunlu yüksek çizmeler ve pantolonlar görülmektedir. Benzer kıyafetlerin, Güney Çin'deki diğer yabancı gruplar arasında da mevcut olabileceği düşünülmektedir.

Bu noktada, Çinlilerin Gui'leri neden kızıl saçlı olarak tasvir ettikleri sorusuna dair analizimizi tamamlayabileceğimizi söyleyebiliriz.

Io-Zheng